

Leve *hun*! Waarom *hun* nog steeds *hun* zeggen

GEERTJE VAN BERGEN, WESSEL STOOP, JORRIG VOGELS² & HELEN DE HOOP^{*}

Abstract

More and more speakers of Dutch use the “object” personal pronoun *hun* as the subject of a sentence, although there is a strong social stigma attached to this use. In this article, we investigate what makes *hun* such a good subject in present-day Dutch. Basing the analysis on data from the Corpus of Spoken Dutch, we predict that the use of *hun* as a subject will remain alongside the use of *zij* and *ze*, because *hun* has the advantage of referring exclusively to animate entities such as humans, unlike the competing forms *zij* and *ze*.

• I Het succes van *hun* als onderwerp

Even googelen en je hebt er een, een zin met maar liefst twee keer *hun* als onderwerp, zoals bijvoorbeeld: *op iphoneclub zitten ook een paar developers even vragen hoe **hun** zijn begonnen en welke boeken **hun** gebruikten of andere informatie bronnen.*¹ Hoewel *hun* als onderwerp nog altijd veel gewoner is in gesproken dan in geschreven taal, is de opmars ervan ook op internet al niet meer te stuiten. Wat maakt *hun* nu zo’n geliefd voornaamwoord voor de rol van onderwerp in het Nederlands? In dit artikel zullen we laten zien dat het gebruik van *zij*, *ze* of *hun* als onderwerp opgevat kan worden als een competitie tussen voornaamwoorden: voor het uitdrukken van één betekenis (derde persoon meervoudig subject), heeft een spreker drie vormen tot zijn beschikking (*zij*, *ze* en *hun*). Welke vorm wordt gekozen door de spreker, oftewel, welk voornaamwoord wint de strijd? Hoe goed zijn ze

^{*} Radboud Universiteit Nijmegen, ²Universiteit van Tilburg. Wij zijn de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek erkentelijk voor het subsidiëren van ons onderzoek naar *hun* in het kader van het project *Animacy* (360-70-220). We bedanken Gerlof Bouma, Bessel Dekker, Peter-Arno Coppen, Ad Foolen, Stef Grondelaers, Carlos Gussenhoven, Olaf Hoenselaar, Lotte Hogeweg, Emar Maier, Sander Lestrade, Peia Prawiro-Atmodjo, Kees de Schepper, Sammie Tarenskeen, Ingrid Tieken-Boon van Ostade, Martine Zwets, de discussianten op het forum van *de Taalprof* (Taalprof.web-log.nl), de anonieme beoordelaar, de redactie van *Nederlandse Taalkunde* en tenslotte het publiek van de TIN-dag op 6 februari 2010 hartelijk voor het vele nuttige commentaar. Een speciaal bedankje aan Olaf Hoenselaar, Peia Prawiro-Atmodjo, Bob van Tiel en Steven Westelaken voor hun annotatiewerk.

I <http://www.iphoneclub.nl/forum/f8/applicaties/f58/ontwikkelen-voor-de-iphone-sdk/31727-leren-developen.html>

in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject? Of hebben ze misschien nog andere eigenschappen die voor of tegen ze pleiten?

Terwijl alle drie de vormen ondubbelzinnig naar een derde persoon verwijzen, verwijst alleen *hun* per se naar meervoud, want *zij* en *ze* worden ook gebruikt voor enkelvoud. Verder verwijst alleen *zij* ondubbelzinnig naar het grammaticale onderwerp van de zin, want *ze* en *hun* kunnen ook naar een object verwijzen. Kortom, als het uitdrukken van meervoud belangrijk is, dan zou *hun* moeten winnen, maar als het uitdrukken van grammaticale functie belangrijk is, dan wint *zij*. In deze competitie kan *ze* echter nooit winnen, want die vorm doet niks goed, zo lijkt het althans. Toch komt *ze* verreweg het meeste voor, dus er moet nog een andere factor in het spel zijn. Die andere factor is “zuinigheid”: een spreker is nu eenmaal liever lui dan moe en *ze* is lekker kort en onbeklemtoond, dus gemakkelijk om uit te spreken. Voor het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject zijn er dus drie potentiële winnaars.

Maar er is nog iets aan de hand. Kijk eens naar een paar zinnen geleden, de zin *Hoe goed zijn ze in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* Hier wordt het subject *ze* gebruikt, dat ook door *zij* vervangen kan worden: *Hoe goed zijn zij in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* In deze context kan echter *hun* niet in de plaats komen van *ze* of *zij*. Dat wil zeggen, het kan heel goed, maar dan gaat de zin *Hoe goed zijn hun in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* iets anders betekenen. De zin gaat niet langer over voornaamwoorden, maar over mensen. Dat komt omdat *hun* altijd naar levende wezens (meestal mensen) verwijst en nooit naar dingen. We krijgen een niet mis te verstane betekenisverschuiving. Dat wil zeggen dat er een andere ‘input’ (betekenis) ten grondslag ligt aan de zin *Hoe goed zijn hun in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* dan aan de oorspronkelijke zin *Hoe goed zijn ze in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* Met andere woorden, de vorm *hun* zal nooit kunnen winnen als de spreker wil verwijzen naar een groep dingen, zoals voornaamwoorden. Voor de toehoorder geeft het gebruik van *hun* daarom extra informatie. Ook zonder verdere context is het onmiddellijk duidelijk dat de spreker van de zin *Hoe goed zijn hun in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* het over mensen heeft en niet over dingen, terwijl de oorspronkelijke zin *Hoe goed zijn ze in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* deze restrictie niet heeft. Dit betekenisaspect van *hun* verklaart volgens ons het succes (dat wil zeggen de onstuitbare opmars) van *hun* als onderwerp: *hun* heeft als persoonlijk voornaamwoord een rijkere betekenis (oftewel, meer betekenis) dan *zij* en *ze*, omdat het verwijst naar levende wezens, en dat kan gezien worden als een voordeel in het taalgebruik. Hoe meer informatie een vorm uitdrukt, hoe rijker aan betekenis hij is en hoe gemakkelijker en sneller hij te interpreteren is (voor de toehoorder). Het voornaamwoord *hun* is dus niet louter een alternatieve vorm voor dezelfde betekenis (derde persoon meervoudig subject), want er is een betekenisonderscheid tussen de verschillende vormen. Dat betekenisonderscheid zorgt ervoor dat de contexten waarin *hun* gebruikt kan worden door een spreker, beperkt zijn. Omdat *ze* en *zij* als meervoudig subject niet altijd door *hun* vervangen kunnen worden, maar *hun* als meervoudig subject wel altijd door *ze* of *zij*, verwachten wij niet alleen dat *ze/zij* vaker voorkomt dan *hun*, maar ook dat mensen die *hun* als onderwerp gebruiken, daarnaast ook *zij/ze* als onderwerp zullen (blijven) gebruiken. Dat betekent dat wij – in tegenstelling tot menig taalkundige voor ons – niet voorspellen dat *hun* op den duur de vormen *zij/ze* volledig zal vervangen, zoals wel gebeurd is in ver-

gelijkbare verschuivingen, zoals bijvoorbeeld de (volledige) vervanging van de subjectvorm *gij/ge* door de objectvorm *u* in het Nederlands. Tussen deze twee vormen bestond geen betekenisverschil (beide drukten tweede persoon en beleefdheid uit) en daarom kon de subjectvorm *gij/ge* geheel door de objectvorm *u* vervangen worden (wat uit het oogpunt van economie voordelig is geweest). Dit gaat voor het gebruik van *hun* als onderwerp niet op. Zolang het persoonlijk voornaamwoord *hun* louter gebruikt kan worden voor de verwijzing naar personen (levende wezens), kan de objectvorm *hun* de subjectvorm *zij/ze* nooit volledig vervangen. Dat betekent ook dat de sterke antibeweging tegen *hun* als onderwerp stand kan houden, want zolang *hun* als derde persoon meervoudig subject in alle gevallen vervangen kan worden door *zij/ze*, maar – cruciaal – andersom niet, zal het gebruik van *zij/ze* nauwelijks afnemen en is er geen enkele reden voor een individuele spreker die het gebruik van *hun* als onderwerp afkeurt, om zelf *hun* als onderwerp te gaan gebruiken.

Onze hypothese is dus dat het succes van het gebruik van *hun* als onderwerp te danken is aan het feit dat *hun* altijd naar levende wezens verwijst en daarom meer betekenis (meer informatie) uitdrukt dan de varianten *ze* en *zij*. We hebben deze hypothese getest in het Corpus Gesproken Nederlands, een groot databestand van 1000 uur opgenomen spraak. Daaruit blijkt dat *hun* als subject én als object én na een voorzetsel nooit naar een ding verwijst. In dit artikel zullen we de resultaten van dit corpusonderzoek presenteren en deze resultaten analyseren in termen van een (optimaliteitstheoretische) competitie tussen de drie vormen *hun*, *zij* en *ze*. We zullen beargumenteren dat niet alleen taalkundige factoren een rol spelen in deze competitie, maar dat de heersende taalnorm (“*hun* als onderwerp is fout”) voor veel mensen nog altijd de doorslag geeft.

● 2 De taalnorm: *hun* als onderwerp is fout (of lelijk of dom)

Beschouw het fragment in (1) uit het Corpus Gesproken Nederlands (CGN) (interpunctie en cursivering door ons aangebracht):

- (1) A: “Misschien zeggen *hun* van: ‘Oh, dit is wel een leuke lengte,’ zeg ik: ‘Nou, knip dan een beetje in een model, dat ik ‘t langer kan laten groeien of zo,’ weet je, want dat kan nou niet met...”
B: “‘Misschien zeggen *hun*,’ zei je dat nou echt?”
A: “Wat zei je?”
B: “Misschien zeggen *hun*...”
A: “Misschien zeggen *ze*...”
B: “Oh, ik verstond *hun*.”
A: “Oh, nou, nee hoor!”
B: “Ik denk al: Huh, dat kan niet!”
A: “Oh gut, oh bah, dat kunnen ze natuurlijk gaan opzoeken hier! Oh oh oh!”
(CGN: fn 008088)

Uit het bovenstaande fragment blijkt dat Nederlandse taalgebruikers soms *hun* als onderwerp gebruiken zonder dat ze het zelf doorhebben, ook als ze heel goed weten dat het ‘niet correct’ is, getuige het gegil aan het eind, wanneer de spreekster zich realiseert dat

het gesprek is opgenomen en dat iedereen dan dus kan horen dat ze wellicht *hun* heeft gebruikt als onderwerp. De reactie van haar gesprekspartner is ook veelzeggend - "Ik denk al: Huh, dat kan niet!" - wanneer hij het onopvallende (onbeklemtoonde en enigszins gereduceerde) *hun* als onderwerp feilloos ontwaart.

Ondanks de krachtige sociale norm lijkt de opmars van *hun* als onderwerp niet te stuiten. Taalkundigen hebben zich het hoofd gebroken over de vraag waarom *hun* zo succesvol is: niet alleen weet deze oude vorm voor een object (en een bezittelijk voornaamwoord) in een nieuwe functie als subject te overleven, maar de verspreiding daarvan neemt zulke vormen aan dat geen taalwetenschapper er nog aan twijfelt dat *hun* als onderwerp op den duur volledig geaccepteerd zal zijn in het Standaardnederlands (zie o.a. Cornips 2001, Van der Horst 1988, Van Hout 1989, 1996, 1999, 2003, 2006, Kooiman 1969, Kruisinga 1939, Van Marle 1992, Paardekooper 1966, De Rooij 1990, 2004, Storms 1978, Stroop 1998, Weerman 2002, Weerman en Evers-Vermeul 2002).

Voor veel taalgebruikers is het gebruik van *hun* als onderwerp een bron van ergernis. Janssen (2004) laat met een evaluatieonderzoek zien dat er een zeer negatieve houding bestaat tegenover het gebruik van *hun* als onderwerp en dat *hun* in geschreven taal niet geaccepteerd wordt. De elektronische adviesdienst van *Onze Taal* raadt taalgebruikers dan ook af om *hun* als onderwerp te gebruiken. In antwoord op de vraag "Is *hun hebben* tegenwoordig ook goed?" antwoordt zij:

- (2) "Nee, *hun* als onderwerp wordt nog algemeen afgekeurd. Een zin als 'Hun hebben er helemaal geen verstand van' wekt zelfs bij velen sterke gevoelens van afschuw op, niet alleen in de schrijftaal, maar zelfs in de spreektaal. Het is daarom het best het gebruik van *hun* als onderwerp te vermijden; gebruik *zij* of *ze*." (Taaladviesdienst, <http://www.onzetaal.nl/advies/hunhebben.php>).

Maar ondanks deze afkeer van *hun* als onderwerp lijkt het gebruik ervan niet af te nemen; sterker nog, *hun* komt steeds vaker voor als onderwerp van de zin. Volgens Cornips (2001) is de vervanging van *zij* door *hun* al zover dat deze "bijna haar voltooiing bereikt heeft" (p. 50). Zoals hierboven in paragraaf 1 al opgemerkt, geloven wij niet dat *hun* het voornaamwoord *zij/ze* zal gaan vervangen. Dat zou namelijk suggereren dat de twee vormen geheel inwisselbaar zijn. In dit artikel zullen we betogen dat *hun* als subject weliswaar altijd door *zij/ze* kan worden vervangen in het Nederlands, maar andersom niet. Dat betekent dat *hun* niet in de plaats komt van *zij/ze*, maar een specifiek deel van de 'semantische ruimte' opeist, waardoor de vormen (althans voorlopig) beide zullen blijven bestaan.

● 3 De opkomst van *hun* als onderwerp

Een groot aantal onderzoekers heeft al eens een poging ondernomen om de verspreiding van *hun* te verklaren, maar geen enkele verklaring lijkt afdoende. Vor der Hake (1911) zegt een zin als *Hun doen dat niet* meermalen in Haarlem te hebben gehoord. Hij signaleert veel meer voorbeelden van objectvormen die gebruikt worden als subject in verschillende talen en dialecten en komt tot de slotsom "dat 't gebruik van de Accusatiefvorm in plaats van die van de Nominatief 'n in geheel West-Europa voorkomend verschijnsel is" (Vor der

Hake 1911: 24). Als mogelijke verklaringen hiervoor suggereert hij (i) Keltische invloed, (ii) “grammaties niet zuiver voelen”, (iii) accentverschil, of (iv) een combinatie van die drie factoren. Hij tekent daarbij aan dat “t hedendaags frekwenter voorkomen van dat verschijnsel bij onbeschaafden dan bij beschaafden z’n oorsprong vindt in betere voedingsbodem bij de eersten dan bij de laatsten” (Vor der Hake 1911: 24).

Paardekooper (1966) vraagt zijn groep MO-A-studenten of ze wel eens *hun* als onderwerp gebruiken. Deze vraag wordt bevestigend beantwoord door 8 van de 43 mannelijke studenten en door 9 van de 21 vrouwelijke, en “[o]mdat meisjes zich vlugger schamen over onbeschaafd taalgebruik als jongens, is het aantal eerlijke vrouwen zeker niet aan de hoge kant” (Paardekooper 1966: 286). Gelukkig vindt Paardekooper het vervolgens nog wel “te vroeg om te konkluderen dat ‘de’ vrouw een grotere afkeer van naamvalssystemen heeft als ‘de’ man en zeker mogen we niet generaliseren door te zeggen dat ‘de’ vrouw bij uitstek degene is die elk morfeemstelsel afbreekt” (Paardekooper 1966: 286), maar de suggestie is toch gewekt. Tegenwoordig krijgen niet zo zeer de vrouwen als wel de voetballers, de “Tokkies”, de laagopgeleiden en soms zelfs de buitenlanders de ‘schuld’ van het toenemend gebruik van *hun* als onderwerp, getuige de levendige discussie op diverse fora op internet.

De onder taalwetenschappers meest aanvaarde theorie over het ontstaan van *hun* als onderwerp is afkomstig van Kooiman (1969), die betoogt dat *hun* als onderwerp ontstaan is ter vervanging van het niet tot de standaardtaal behorende *hullie*. Volgens Kooiman (1969) en Willems (1970) begon dit proces vooral bij de dienstbodes die werkzaam waren in de Hollandse steden. In hun dialecten werd de vorm *hullie* gebruikt voor zowel subject als object en als bezittelijk voornaamwoord (*hullie hebben het gedaan, ik heb hullie gezien, hullie huis*). In de laatste twee gevallen gebruikten de werkgevers de vorm *hun* (*ik heb hun gezien, hun huis*) en deze werd door de dienstbodes overgenomen ter vervanging van het als onbeschaafd ervaren “zo luidruchtige *hullie*” (Kooiman 1969). Kooiman noemt het begrijpelijk dat de dienstbodes een stap verder gingen en ook als subject *hullie* gingen vervangen door *hun*, ondanks het feit dat *hun* in het Nederlands niet als subject gebruikt werd. *Hullie hebben het gedaan* kon zo dus veranderen in *Hun hebben het gedaan* (Kooiman 1969). De Rooij (1990) sluit zich aan bij deze hypothese en verwerpt de suggestie van Van der Horst (1988) (gebaseerd op een theorie bij monde van Jan Stroop) dat *hun* in eerste instantie ter vervanging van *ze* in objectfunctie werd ingevoerd en door overgeneralisatie ook in de functie van onderwerp terecht kwam (zie Van Marle 1992, die dit ook als mogelijke verklaring bespreekt). De Rooij (1990) vindt dat minder waarschijnlijk en wel om drie redenen: “(1) *ze* is ook in het randstedelijke Nederlands een gewone vorm die dus helemaal niet vervangen hoefde te worden; (2) *ze* is een gereduceerde, *hun* een ongereduceerde vorm; (3) *ze* kan refereren aan personen en zaken, *hun* alleen aan personen” (De Rooij 1990: 139). In zijn laatste punt gebruikt De Rooij het semantische aspect dat *hun* alleen naar personen kan verwijzen als argument tégen de vervanging van *ze* door *hun*. Waarom zou je een vorm die in meer contexten gebruikt kan worden (*ze*), gaan vervangen door een vorm die in minder contexten gebruikt kan worden (*hun*)? De vorm *hullie* daarentegen verwijst ook altijd naar personen (net als *zullie* en *jullie*) en hier is dat semantische aspect zelfs zichtbaar in de vorm *-lie* aanwezig, wat staat voor ‘lieden’, ‘lui’. De vervanging van *hullie* door *hun* zou dus niet alleen het voordeel hebben gehad van het gebruik van een ‘beschaafdere’, d.w.z. in de standaardtaal al bestaande, vorm, maar tege-

lijkertijd werd het voordeel van het exclusief verwijzen naar personen ermee bewaard. Volgens ons zou juist dat ook kunnen verklaren waarom de mensen die oorspronkelijk geen *hun* (of *hullie*) als onderwerp gebruikten, maar *zij/ze*, dit gebruik van *hun* als onderwerp zijn gaan overnemen. Op dat moment gaat men dus een vorm gebruiken, *hun*, die in minder contexten geschikt is dan de oorspronkelijk gebruikte vorm *ze*. Volgens De Rooij (1990) is dat onwaarschijnlijk, maar volgens ons is dat juist wel waarschijnlijk en kan dat bovendien de verspreiding van *hun* als subject verklaren, niet alleen onder de oorspronkelijke *hullie*-zeggere, maar juist ook onder de oorspronkelijke *ze*-zeggere. Natuurlijk kan het nadelig zijn om een vorm te gaan gebruiken die in minder contexten geschikt is, zoals De Rooij (1990) meent, maar wij veronderstellen dat het tegelijkertijd ook voordelig kan zijn een vorm te gaan gebruiken die meer betekenis heeft. In dit geval weegt het voordeel blijkbaar op tegen het nadeel.

Dus of *hun* als subject nu in de plaats kwam van *hullie* of van *ze* of van allebei of nog iets anders, onze hypothese is dat het persoonlijk voornaamwoord *hun* in deze functie zijn succes te danken heeft aan het feit dat het exclusief verwijst naar personen (levende wezens). Deze eigenschap blijkt zó succesvol dat dit fenomeen uit de taal van de “onbeschaafden” uit 1911 in hard tempo de standaardtaal aan het veroveren is, tegen de sterke antibeweging van huidige “beschaafden” in.

Van Hout (1989) heeft het gebruik van *hun* als onderwerp in Nijmegen onderzocht. Hij heeft hiervoor een corpus samengesteld uit interviews met informanten voor wie gold dat zowel zijzelf als hun ouders in Nijmegen zijn geboren. Aan de hand van dit corpus stelt hij vast dat *hun* relatief vaker dan *ze* in preverbaal geaccentueerde positie voorkomt. Dit is te zien in de volgende tabel van Van Hout (1989: 237):

	voor persoonsvorm	na persoonsvorm
ze	250	726
zij	2	1
hun	18	11

Tabel 1. Subject en positie t.o.v. de persoonsvorm (Van Hout 1989: 237)

Van Hout speculeert dat het feit dat subjectpronomina vaak voorkomen in de ongeaccentueerde positie na de persoonsvorm, een slijtageproces kan veroorzaken, waardoor voor sterke benadrukte vormen een beroep wordt gedaan op de objectvorm van het pronomen. Hij noemt hierbij als belangrijk punt dat geaccentueerde vormen alleen op personen of dieren kunnen slaan, en haalt hierbij Kruisinga (1939: 174) aan: “de sterkbeklemtoonde vormen zijn individualiserend”. De Rooij (1990) vindt een verklaring in termen van klemtoon niet afdoende. Hij merkt terecht op dat de standaardtaal immers al beschikt over de ongereduceerde vorm *zij* die prima dienst kan doen als sterke, beklemtoonde vorm. Voorts merkt De Rooij op dat de verhouding tussen *zij* en *ze* hetzelfde is als tussen *jij* en *je*, maar dat toch de objectvorm *jou* nooit is doorgebroken in de functie van subject.

Van Hout (2003) verklaart het succes van *hun* als onderwerp met het feit dat *hun* zich er goed voor zou lenen om een contrast uit te drukken. Hij stelt *hun* op gelijke voet met

Leve *hun*! Waarom *hun* nog steeds *hun* zeggen

zij en *hullie*: *hun* is net als *zij* en *hullie* een sterke, ongereduceerde vorm, tegenover het zwakke *ze*. Wanneer *zij* onbeklemtoond blijft, wordt het automatisch *ze* in gesproken taal. Van Hout (2003) meent dat het gebruik van *hun* te herleiden is tot een behoefte aan vormen die beklemtoonbaar zijn. Je kunt bijvoorbeeld niet zeggen *wij hebben gewonnen en ze niet*, maar wel *wij hebben gewonnen en hun niet*. Van Hout veronderstelt dat *hun* in hoofdzinnen relatief veel vaker optreedt voor de persoonsvorm dan *erna* (zie Van Hout 1989). Hij illustreert dit aan de hand van de volgende twee zinnen:

- (3) Hun zijn maandag naar de kermis geweest.
- (4) Toen hebben hun een suikerspin gekocht.

Volgens Van Hout zal een zin als (3) eerder voorkomen dan een zin als (4), omdat (3) een tegenstelling aangeeft met andere personen. Van Hout (2003) betoogt dat het sterke voornaamwoord *hun* een voorkeur heeft voor de zinsinitiële positie omdat het voornaamwoord daar beklemtoond kan worden en een contrastlezing oproept. Van Hout: “Dat leidt ook tot een paradox: ‘hun’ voelt zich het meest op z’n gemak waar ‘hun’ het meest opvalt.” Volgens Van Hout ergeren Nederlanders zich dan ook meer aan zin (3) dan aan zin (4). De situatie die hij schetst is dus de volgende:

+ Klemtoon	- Klemtoon
<i>zij</i> , <i>hun</i> , <i>hullie</i> , etc.	<i>ze</i>

Tabel 2. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon

Hoewel *hun* als onderwerp nog niet algemeen in het ‘gewone’ schriftelijke taalgebruik wordt aangetroffen, maakt De Rooij (1990: 132) wel melding van één voorkomen van *hun* als onderwerp in de Volkskrant van 7 maart 1989: *De Sovjet-minister van Buitenlandse Zaken, Edoeard Sjevardnadze, heeft maandag een beleefdheidsbezoek gebracht aan de Oostenrijkse president Waldheim. Hun spraken een half uur*. De Rooij twijfelt echter aan de echtheid van dit voorbeeld, omdat *hun* hier niet beklemtoond lijkt te worden: “Dit is echter maar één citaat, dat ik bovendien een beetje twijfelachtig vind, omdat het onderwerp van de tweede zin geen klemtoon verlangt, wat *hun* ook in gesproken taal minder voor de hand liggend zou maken” (De Rooij 1990: 132).

Wij delen deze laatste intuïtie van De Rooij niet. Volgens ons is *hun* als vorm weliswaar beklemtoonbaar, maar kan *hun* ook als onderwerp prima onbeklemtoond blijven. Uit het CGN-fragment in (1) hierboven blijkt dat zonneklaar. Wie het fragment beluistert, hoort dat *hun* hier niet beklemtoond wordt en zelfs enigszins gereduceerd. Daardoor valt het, denken wij, ook minder snel op als ‘fout’. Dat zou in overeenstemming zijn met Van Houts (2003) suggestie dat Nederlanders zich eerder ergeren aan een zin als in (3) hierboven dan aan (4), omdat het gebruik van *hun* in (4) minder opvalt. Zie ook het volgende voorbeeld uit het CGN, waarbij ‘t naar een ziekte verwijst. Ook in deze hoofdzin wordt *hun* niet beklemtoond en krijgt het een vrij algemene verwijzing:

- (5) mij is verteld dat 't over zou kunnen gaan maar in hoeverre dat konden hun nooit precies zeggen (CGN: fn007600)

Uit het CGN hebben we in totaal 59 bijzinnen en 10 vraagzinnen gehaald met *hun* als onderwerp. We hebben deze zinnen beluisterd en geconstateerd dat *hun* in bijzinnen en vraagzinnen vaker niet dan wel beklemtoond wordt. Daarnaast hebben we 148 hoofdzinnen gevonden met *hun* als onderwerp. In Tabel 2 is te zien dat *hun* in hoofdzinnen vaker vóór de persoonsvorm voorkomt dan erna (86 tegenover 62 keer), en dat *hun* iets vaker wel dan niet beklemtoond wordt (78 tegenover 70 keer). De interactie tussen de positie en beklemtoning van *hun* is echter niet significant: $X^2(1) < 1$, $p = .78$. Anders gezegd, *hun* wordt niet significant vaker beklemtoond in preverbale positie dan in postverbale positie.

<i>Hun</i> als onderwerp	preverbaal		postverbaal		totaal	
	n	(%)	n	(%)	n	(%)
beklemtoond	44	(51)	34	(55)	78	(53)
onbeklemtoond	42	(49)		28 (45)	70	(47)
totaal	86	(100)	62	(100)	148	(100)

Tabel 3. Positie en beklemtoning van *hun* als onderwerp in hoofdzinnen

Op basis van deze data uit het CGN kunnen we concluderen dat *hun* als onderwerp a) in zowel hoofd- als bijzinnen voorkomt, b) zowel pre- als postverbaal wordt gebruikt en c) al of niet beklemtoond kan worden. Gerlof Bouma (p.c.) suggereert op basis van “een blik in het CGN” dat *hun* zich qua vooropplaatsing ongeveer hetzelfde gedraagt als *zij* en *ze* (half om half), wat relatief weinig is voor een subject, maar vrij normaal voor een pronominaal subject (zie Bouma 2008). Maar, zegt Bouma (p.c.), als we ervan uitgaan dat de verhouding tussen *zij* en *ze* in het CGN correspondeert met het al dan niet beklemtonen ervan (*zij* wordt beklemtoond en *ze* niet), dan zou *zij/ze* in maximaal 8% van de gevallen beklemtoond worden (*zij* komt immers veel minder voor dan *ze*). Dit betekent dat *hun* relatief gezien wel degelijk vaker beklemtoond wordt dan *zij/ze*. We illustreren dit in de volgende tabel (met dank aan Gerlof Bouma, p.c.):

	+Klemtoon	-Klemtoon
hun	78	70
zij/ze	165	1815

Tabel 4. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon in het CGN (Bouma, p.c.) (Correctie van 10% toegepast vanwege niet-levende *ze*-subjecten, die niet beklemtoond kunnen worden. Nog altijd geldt dan dat minder dan 9% van *zij/ze* beklemtoond wordt.)

Met andere woorden, weliswaar komt *hun* ongeveer net zo vaak onbeklemtoond als beklemtoond voor, maar de kans dat *hun* gebruikt wordt is wel vele malen hoger wanneer

Leve hun! Waarom hun nog steeds hun zeggen

het subject beklemtoond wordt.

Desalniettemin betekent dit dat de tabel zoals we die hebben opgesteld aan de hand van de theorie van Van Hout niet klopt. We vervangen hem door de volgende tabel:

+Klemtoon	-Klemtoon
zij, hun	ze, hun

Tabel 2, versie 2. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon

Voor het gemak hebben we hier de andere ongereduceerde vormen, zoals *hullie*, weggelaten. Dit model suggereert dat *ze* en *zij* twee varianten zijn van dezelfde vorm, terwijl er voor *hun* maar één variant geschreven wordt. Hoewel *zij* de vorm is die beklemtoond kan worden en *ze* niet, is het toch niet zo dat *zij* per definitie klemtoon krijgt. De variant *zij* is namelijk vooral een vorm uit de geschreven taal, die echter veelvuldig gebruikt wordt in contexten waarin beklemtoning niet voor de hand ligt. Van de vorm *hun* daarentegen is maar één geschreven vorm en we hebben geen aparte schrijfwijze voor een onbeklemtoond, gereduceerd *hun*, ook al horen we dat wel. Hieronder een voorbeeld van het internet, dat volgens ons laat zien dat *zij* ook geschreven wordt als er geen sprake is van klemtoon:

- (6) Koude omslagen vernauwen de bloedvaten, verlangzamen de bloedsomloop en onttrekken de warmte; zij worden gebruikt om den bloedstoevoer te verminderen, bv bij beginnende ontsteking.²

In gesproken taal zou hier eerder *ze* dan *zij* gezegd worden, vermoeden wij. De klemtoon-tabel ziet er uiteindelijk dus als volgt uit:

+ Klemtoon	- Klemtoon
Zijn, hun, hullie, etc.	zij, ze, hun

Tabel 2, definitieve versie. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon

Het feit dat de gereduceerde vorm *ze* niet beklemtoond kan voorkomen, betekent dus niet dat de volle vormen *zij* en *hun* wel beklemtoond moeten worden. Met andere woorden, de mogelijkheid tot beklemtoning kan niet de verklaring zijn voor de populariteit van *hun* als onderwerp. Dat *zij* sowieso meer een geschreven dan een gesproken taalvorm is, maakt ons verhaal niet zwakker. Natuurlijk kan men tegenwerpen dat mensen dan maar *zij* moeten gaan zeggen in plaats van *hun*, maar dat doen ze nu eenmaal niet, zo blijkt, en taalverandering kan niet afgedwongen (noch tegengehouden) worden. Wij denken dat het onderscheid tussen *zij* en *ze* niet zo scherp is als op grond van het bestaan van twee vormen in de geschreven taal wel eens gedacht wordt.

² <http://www.hetoudegesticht.com/2009/03/21/1911-hydrotherapie-deel-2/>, geraadpleegd op 22 januari 2010.

● 4 Strijdende factoren

Een andere mogelijke verklaring voor het succes van *hun* als onderwerp is, zoals Van der Horst (1988: 84) het omschrijft, “de hardnekkige overtuiging van sommige hun-zeggars dat *hun* sekse-neutraal is en daarom te verkiezen boven *zij*, wat exclusief vrouwelijk zou zijn.” Van Hout (2003) vertelt de anekdote dat zijn dochter van vijf, wier uitspraak *Hun zijn aan het spelen* hij trachtte te verbeteren in *Zij zijn aan het spelen*, hem als antwoord gaf: *Nee, want hun zijn jongens*. Het kan waar zijn dat naar analogie met het vrouwelijke persoonlijk voornaamwoord enkelvoud *zij* het meervoudig pronomen *zij* door sommige kinderen (in een bepaalde fase) gebruikt wordt om naar vrouwen te verwijzen of dat *hun* gebruikt wordt om naar mannen te verwijzen. Maar wij hebben in het CGN geen enkele aanwijzing gevonden voor dit verschijnsel. In een aselechte steekproef van 100 zinnen met *hun* als onderwerp en een aselechte steekproef van 100 zinnen met *zij* als onderwerp hebben we de referenten van de voornaamwoorden opgezocht; de frequenties zijn gegeven in Tabel 2. Deze aantallen laten zien dat *zij* en *hun* zelden exclusief naar mannen of vrouwen verwijzen. De keren dat de voornaamwoorden wel exclusief naar één van beide seksen verwijzen, verwijst *hun* juist vaker exclusief naar vrouwen en *zij* vaker exclusief naar mannen.

Verwijzing	hun (n=100)	zij (n=100)
Exclusief M	2	10
Exclusief V	10	4
M+V of algemeen	88	86

Tabel 5. Frequenties van sekseverwijzingen van *hun* en *zij* in 200 zinnen uit het CGN.

Van Hout (2006) benadert de vraag naar het succes van *hun* vanuit een iets andere invalshoek dan Van Hout (2003) en voorgangers. Hij maakt een onderscheid tussen het sprekersperspectief en het hoordersperspectief. Voor een spreker die liever lui dan moe is (ook wel het algemene principe van “Economie” genoemd), geldt: hoe minder vormen, hoe beter. Voor een toehoorder is het gunstig als elke te onderscheiden betekenis direct herleidbaar is uit een vorm, en dus geldt: Hoe meer vormen, hoe beter. Het voornaamwoord *hun* bestaat al als bezittelijk voornaamwoord en als object. Het voornaamwoord *zij* is weliswaar altijd subject, maar kan zowel naar enkelvoud als meervoud verwijzen. Dit zou volgens sommige taalkundigen verklaren waarom uiteindelijk gekozen wordt voor *hun*. Storms (1978: 239) stelt: “In het huidige Nederlands is het gebrek aan verschil tussen ‘zij werkte’ en ‘zij werkten’ aanleiding voor de ontwikkeling van ‘hun werkten’, dat ik persoonlijk aanvaardbaar vind, hoewel ik het zelf niet gebruik.” Ook volgens Van Hout (2006) kan het tweede probleem, de ambiguïteit van *zij*, worden opgelost door *zij* te vervangen door *hun*. Als dat inderdaad de ontwikkeling in taal weerspiegelt, dan zouden we moeten concluderen dat het onderscheid in grammaticale functie minder belangrijk is geworden.

Weerman (2002) constateert dat “met het gebruik van *hun* als subject recht wordt gedaan aan het feit dat het Nederlands al zo’n vijfhonderd jaar geen naamvallen meer heeft.” Hij wijst erop dat niet alleen nominale constituenten zoals *de hond* subject én object kunnen zijn, maar ook relatief nieuwe voornaamwoorden zoals *u* en *jullie*. Wel vraagt

Weerman zich af waarom nu juist de objectvorm *hun* is “overgebleven” en niet de subjectvorm *zij*, omdat subjectpronomina veel frequenter zijn dan objectpronomina en de nominatiefvorm ook de ongemarkeerde vorm is in het Nederlands (vergelijk *Hij een boek kopen?* met het Engelse *Him buy a book?*). Weerman (2002): “Wat dat betreft zou je verwachten dat in het Nederlands juist een subjectsvorm zou winnen.” Echter, Weermans kijk op de zaak suggereert wederom dat *hun* en *zij* inwisselbaar zijn en die suggestie willen wij in dit artikel ontkrachten. Wij denken dat *hun* een functie heeft die *zij* niet heeft en dat *hun* daarom zo succesvol is gebleken in het gebruik. Daarom gaan we er ook niet van uit dat *hun* het voornaamwoord *zij* binnen afzienbare tijd zal verdringen. De voornaamwoorden *zij* en *hun* zullen voorlopig naast elkaar blijven bestaan.

In navolging van Weerman (2002) menen wij dat een aparte onderwerpsvorm in het Nederlands inderdaad niet noodzakelijk is; er zijn voldoende andere factoren (zoals woordvolgorde en congruentie tussen subject en persoonsvorm) die tot de juiste interpretatie zullen leiden. Het Chinees is een van de vele talen waarin de persoonlijke voornaamwoorden het zonder naamval doen: de vorm *w* kan bijvoorbeeld zowel *ik* of *mij* betekenen. Bovendien is naamval op persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands een laatste restje van een naamvallensysteem dat verder al vele jaren geleden verdwenen is, en zelfs binnen de persoonlijke voornaamwoorden maken de vormen *jullie*, *u*, *je* en *ze* al geen onderscheid meer tussen subject en object. Het moge duidelijk zijn: het Nederlands heeft zijn naamvallen niet meer nodig. Volgens ons is de huidige stand van zaken dus als volgt: het voornaamwoord *hun* kan gebruikt worden als subject in het Nederlands, maar het komt niet in de plaats van *zij* of *ze*. Dit wordt in Tabel 6 geïllustreerd:

	Subject	Object
Oude situatie	<i>zij</i> , <i>ze</i>	<i>hun</i> , <i>hen</i> , <i>ze</i>
Nieuwe situatie	<i>zij</i> , <i>ze</i> , <i>hun</i>	<i>hun</i> , <i>hen</i> , <i>ze</i>

Tabel 6. *Het Nederlandse pronomina derde persoon meervoud*

Volgens Van Hout (2006) zijn *zij* en *hun* met elkaar in competitie. Daarbij heeft *zij* als voordeel dat het ondubbelzinnig verwijst naar het subject van de zin, terwijl *hun* als voordeel heeft dat het ondubbelzinnig naar een meervoud verwijst. Wanneer een subject meervoudig is, dan is ook de persoonsvorm van de zin meervoudig. Weliswaar is dit in gesproken taal niet het geval bij regelmatige werkwoorden in de verleden tijd (het verschil tussen *zij werkte* en *zij werkten* is niet hoorbaar, zie Storms 1978), maar die ambiguïteit komt niet vaak voor, want in de tegenwoordige tijd (*zij werkt* tegenover *zij werken*), de voltooid tijd (*zij heeft gewerkt* tegenover *zij hebben gewerkt*) en bij onregelmatige werkwoorden in de verleden tijd (*zij sliep* tegenover *zij sliepen*) is het onderscheid wel hoorbaar. Dat betekent dat *zij/ze* met behulp van de persoonsvorm in de meeste gevallen goed herkenbaar is als meervoudig subject, net als *hun*. Verder staat het buiten kijf dat *hun* in de zin *Hun staan in de schuur* net zo ondubbelzinnig naar een subject verwijst als *zij* in de zin *Zij staan in de schuur*. We kunnen Van Houts (2006) benadering vatten in termen van een competitie tussen twee condities (*constraints* in de zin van optimaliteitstheorie, OT, in taal, zie Smolensky en Legendre 2006).

Cruciaal in deze OT-benadering is dat we geen een-op-een-relatie hebben tussen woorden en betekenissen. Verschillende betekenisaspecten (bijvoorbeeld derde persoon, meervoud, levend, subject, context, contrast) zoeken naar een optimale expressie. De ene keer kan de uitkomst *ze* zijn, de andere keer *hun* of *zij*. Het is dus niet zo dat een en dezelfde vorm altijd (d.w.z. in elke context voor een gegeven input) optimaal wordt (zie Hogeweg 2009). Ook kunnen OT-condities ('constraints') van uiteenlopende aard het optimalisatieproces beïnvloeden. Dat betekent dat taalinterne (grammaticale) factoren direct de strijd kunnen aanbinden met taalexterne (sociologische) factoren en dat is precies wat we nodig hebben om de competitie tussen de grammaticale of betekenisaspecten die pleiten voor het gebruik van *hun* als onderwerp en het bestaan van een sterke taalnorm die pleit tegen het gebruik van *hun* als onderwerp, in kaart te brengen.

Hoewel het voornaamwoord (de vorm) *zij* het voordeel heeft dat het altijd een subject is, geldt dit niet voor *ze*. Dit zou betekenen dat *ze* geen enkele kans maakt in de competitie, wat ongewenst is, aangezien *ze* verreweg de meest frequente winnende vorm is van de drie varianten, *zij*, *ze* en *hun*. Om dit te kunnen verklaren, laten we ECONOMIE even zwaar meetellen als de constraints MARKEER PL, die het uitdrukken van meervoud vereist en MARKEER FUNCTIE, die het uitdrukken van de grammaticale functie van subject vereist. De sociale norm die zegt dat we *hun* als vorm voor een subject dienen te vermijden, rangschikken we het hoogste. Maar merk op dat deze constraint alleen het hoogst gerangschikt is voor sprekers van het Nederlands die zich aan deze norm houden. De anderen hebben deze extra constraint niet. Voor het gemak illustreren we een en ander met behulp van een OT-tableau:

3PL subject	NORM	MARKEER PL	MARKEER FUNCTIE	ECONOMIE
☞ <i>ze</i>		*	*	
☞ <i>zij</i>		*		*
<i>hun</i>	*		*	*

OT-tableau 1

Zoals gebruikelijk in een OT-tableau, staat de input van het optimalisatieproces in de cel linksboven. De input is hier de betekenis 'derde persoon meervoudig subject'. De outputkandidaten staan in de linkerkolom. In dit geval is de input dus een betekenis en zijn de outputkandidaten potentiële vormen voor het uitdrukken van deze betekenis. De outputkandidaten zijn in competitie en een kandidaat die voldoet aan een sterkere constraint wint van een kandidaat die deze constraint schendt (ook al voldoet hij mogelijksterwijs aan meer (zwakkere) constraints dan de winnaar). Een schending van een constraint door een kandidaat wordt genoteerd met een sterretje in de betreffende cel en de optimale en daarmee winnende outputkandidaat (of outputkandidaten) wordt (worden) aangewezen door een vingertje in het tableau. De constraints die van toepassing zijn, staan van links naar rechts geordend op basis van hun sterkte (de constraint helemaal links is het sterkste, etc.). Merk echter op dat een gestippelde lijn tussen twee constraints betekent dat de constraints niet geordend zijn ten opzichte van elkaar. Die constraints zijn dus even sterk en een schending van de ene is even erg als een schending van de andere.

Leve *hun*! Waarom *hun* nog steeds *hun* zeggen

Zoals te zien is in Tableau 1 zal *hun* voor sprekers die zich bewust zijn van de heersende taalnorm en zich daaraan wensen te houden nooit de optimale vorm voor het subject worden. De keuze tussen *zij* en *ze* wordt voor die groep bepaald door het conflict tussen ECONOMIE enerzijds en MARKEER FUNCTIE anderzijds. Omdat de twee constraints in deze analyse van gelijke sterkte zijn, kunnen we niet verklaren waarom *ze* veel vaker voorkomt dan *zij*. We kunnen hiermee alleen verklaren dat ze allebei voorkomen (omdat ze allebei de competitie kunnen winnen). In gesproken taal zal ECONOMIE wellicht meer van belang zijn dan in geschreven taal, maar als een spreker bijvoorbeeld contrast wil uitdrukken, zal het beklemtoonbare *zij* gebruikt moeten worden. Deze (extra) overwegingen zijn echter niet zichtbaar in bovenstaande tableau.

Wat nu als mensen zich niet aan de taalnorm die *hun* als subject verbiedt, houden? Zoals Kruisinga (1939: 176) immers al opmerkt: “En dan zijn er mensen die zeggen: *Hun waren der ook, mevrouw*; dat zijn licht geen heren en dames met handschoenen, maar dat ze Ndl. spreken, zal men toch wel willen toegeven.” In dat geval ziet het tableau er als volgt uit:

3PL subject	MARKEER PL	MARKEER FUNCTIE	ECONOMIE
☞ <i>ze</i>	*	*	
☞ <i>zij</i>	*		*
☞ <i>hun</i>		*	*

OT-Tableau 2

In Tableau 2 is de competitie tussen *ze*, *zij* en *hun* te zien. Alle drie de kandidaten winnen op één aspect. Als er inderdaad sprake zou zijn van *vervanging* van *zij* door *hun* op den duur, zoals in eerdere literatuur gesuggereerd, dan zou dat betekenen dat de constraint die het markeren van de subjectfunctie vereist, degradeert. Kruisinga (1939: 176) zegt over een zin als *Hun waren der ook, mevrouw* ook nog het volgende: “Hier hebben we zeker de nominatief *hun* in soortgelijke dienst (als subjezt) als de nominatief *zij*: ik kan niet inzien dat met de gelijke term voor ongelijke woorden met dezelfde of althans schijnbaar dezelfde betekenis (*hun* en *zij*) wetenschappelijk veel gewonnen is.” Als de constraint MARKEER FUNCTIE minder belangrijk zou zijn geworden, dan zou *zij* niet meer kunnen winnen, want dan zou deze vorm altijd verliezen van *hun* en *ze*. Dit blijkt echter niet het geval. De vorm *zij* wordt algemeen geaccepteerd en ook gebruikt door mensen die (ook) *hun* als subject gebruiken. Dit betekent dat MARKEER FUNCTIE in de standaardtaal nog steeds een even grote rol speelt als de andere twee constraints.

In de twee tot nu toe bekeken tableaux zijn de drie kandidaten mogelijke outputvormen voor een en dezelfde betekenis, een derde persoon meervoudig subject. Maar zijn *hun* en *zij* inderdaad woorden met dezelfde betekenis? Kan het ene altijd door het andere vervangen worden en andersom? Wij hebben in dit artikel al betoogd dat dit niet het geval is. Het voornaamwoord *hun* als subject kan wel altijd door *zij* of *ze* vervangen worden. Van de zin *Hun staan in de schuur* kunnen we zonder verder nadenken *Zij staan in de schuur* maken. Maar *zij* kan niet op dezelfde manier altijd vervangen worden door *hun*. Een zin als *Zij*

staan in de schuur kan wel vervangen worden door *Hun staan in de schuur* als *zij* verwijst naar een paar mensen, maar niet als *zij* verwijst naar een paar fietsen. De intuïties van taalgebruikers zijn hier verrassend uniform, ook van degenen die zelf nooit en te nimmer *hun* als onderwerp gebruiken: *hun* verwijst per se niet naar dingen, maar naar mensen (of meer in het algemeen, levende wezens). Neem als voorbeeld de zin *Hun hangen aan de kapstok*: wij zijn ervan overtuigd dat u als lezer ook begrijpt dat er hier naar mensen verwezen wordt, ondanks het feit dat u zelf geen *hun* als subject gebruikt, en in weerwil van het feit dat de linguïstische context eerder een verwijzing naar niet-levende zaken, zoals jassen, oproept. Onze hypothese is dat het succes van *hun* aan deze speciale functie te danken is. Met *hun* heeft het Nederlands een persoonlijk voornaamwoord waarmee meteen duidelijk is dat het over mensen gaat. Het persoonlijk voornaamwoord *hun* verwijst exclusief naar levende wezens. Daarom is het volgens ons niet zo dat *hun* op weg is *zij/ze* te verdringen als subjectvorm voor een meervoudige referent, want dat zou niet goed te verklaren zijn. Als beide vormen precies hetzelfde kunnen betekenen, waarom wint de ene vorm dan terrein ten opzichte van de ander? Echter, juist omdat *hun* een specifiekere betekenis heeft dan *zij* en *ze*, is het gebruik ervan effectief en functioneel: los van de precieze linguïstische en niet-linguïstische context, is het direct duidelijk dat we het over mensen hebben wanneer we het over ‘hun’ hebben.³

• 5 Leve *hun*!

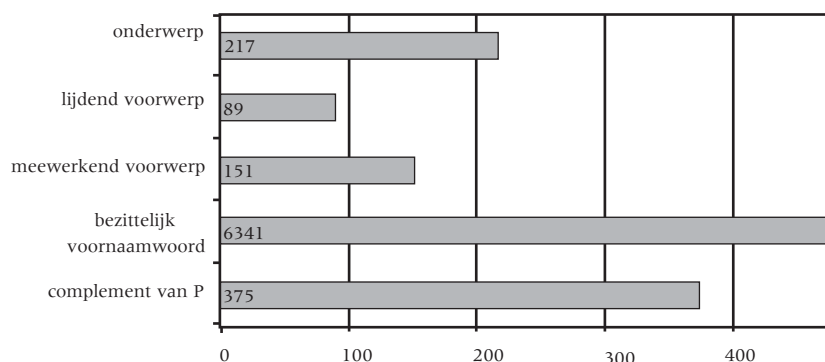
Om te kijken of het klopt dat *hun* een specifiekere betekenis heeft dan *zij/ze* omdat het altijd naar levende wezens verwijst, hebben we een corpusonderzoek uitgevoerd. We hebben hiervoor materiaal gebruikt uit het Corpus Gesproken Nederlands, een verzameling van ongeveer 1000 uur verschillende soorten spraak (waaronder telefoongesprekken, interviews, debatten en radioprogramma’s) uit Nederland en Vlaanderen, wat neerkomt op zo’n 9 miljoen woorden. Deze spraak is orthografisch getranscribeerd, gelemmatiseerd en voorzien van woordsoortinformatie.⁴

Allereerst hebben we alle voorkomens van *hun* (als persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord) uit het CGN gehaald. Omdat *hun* als onderwerp niet altijd als zodanig (dat wil zeggen als nominatief) geannoteerd is in het CGN, hebben we de automatische zoekopdracht vrij breed gehouden en in eerste instantie gezocht op *hun* als persoonlijk voornaamwoord. Dit leverde 832 voorkomens van het persoonlijk voornaamwoord *hun* op, die we vervolgens handmatig hebben ingedeeld naar grammaticale functie (Figuur 1).

3 Ook Houët (2006) merkt op dat *hun* een specifiekere betekenis heeft dan *zij/ze*. Zij stelt dat *hun* altijd naar een bepaalde groep mensen verwijst die voor zowel hoorder als spreker bekend is, terwijl *zij* en *ze* worden gebruikt voor onbepaalde referenten. Hoewel een generiek gebruikt *ze* als in *Ze willen het collegegeld verhogen* inderdaad niet vervangen kan worden door *hun* (maar ook niet door *zij*) laten voorbeelden als in (1) en (5) volgens ons zien dat referenten van *hun* niet echt bepaald hoeven te zijn.

4 Voor meer informatie over het corpus, zie <http://lands.let.ru.nl/cgn/>.

Leve *hun*! Waarom *hun* nog steeds *hun* zeggen

Figuur 1. Frequenties van *hun* in verschillende functies

Figuur 1 laat zien dat *hun* op vijf verschillende manieren gebruikt wordt in het Nederlands. *Hun* komt voornamelijk voor als bezittelijk voornaamwoord (*hun fiets*) of als complement van een prepositie (*door hun, bij hun, aan hun, tegen hun*); daarnaast kan *hun* de rol van onderwerp, lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp vervullen. De grammaticale functie van *hun* in de zin varieert dus nogal, maar in al zijn hoedanigheden verwijst *hun* naar derde persoon meervoud. In de andere functies wordt *hun* zowel in Nederland als in Vlaanderen gebruikt, maar *hun* als onderwerp komt slechts één keer voor in het Vlaamse gedeelte van de data, in een verslag van de voetbalwedstrijd Denemarken – Nederland (CGN: fv600761). Hoewel Vlaamse sprekers van het Nederlands zich over het algemeen weinig kunnen voorstellen bij het gebruik van *hun* als subject, merkt Herman Callens op 27 februari 2010 op de website van de Taalprof (taalprof.web-log.nl) op dat in sommige dialecten uit de provincie Antwerpen *zun* voorkomt als subject, zoals in de zin *Zun wète wer van niks*, en dat dit *zun* net als *hun* ook alleen naar personen kan verwijzen. In het online Antwerps woordenboek staat *zun* inderdaad vermeld als vorm voor een derde persoon meervoudig subject (<http://www.antwerps.be/woord/689>) en in Coussé en De Vogelaer (2006) lezen we: “In België wordt ‘hun’ (vooralsnog?) niet gebruikt als subject, maar wel het verwante pronomen ‘zun’. (...) De verspreiding van ‘zun’ wijst er opnieuw op dat de regio Antwerpen een belangrijke ‘ontvanger’ is van innovaties uit Nederland: ‘zun’ komt in het SAND-materiaal alleen voor in de steden Antwerpen en Lier.” Merk op dat als het waar is dat het Antwerpse *zun* net als *hun* ook alleen naar personen verwijst, zoals Callens suggereert, *zun* de optimale kruising lijkt te zijn van *hun* en *zij*, omdat het ook alleen voor een subject gebruikt kan worden, net als *zij*. Het Antwerpse *zun* lijkt daarmee een persoonlijk voornaamwoord dat de voordelen van *hun* en *zij* als subject in zich verenigt.

Vervolgens hebben we van al deze voorkomens van *hun*⁵ in het CGN de referent opgezocht en daarvan hebben we de levendheid, of *animacy*, bepaald. De grens tussen levend en niet-levend is niet categorisch (zie bijv. Yamamoto 1999), maar voor het doel van dit onderzoek hebben we gekozen voor een tweedeling in levendheid (*levend* tegenover *niet*

5 Binnen de categorie *hun* als bezittelijk voornaamwoord hebben we ons beperkt tot een aselechte steekproef van 1000 zinnen.

levend), waarbij we de classificatie van Zaenen et al. (2004) als uitgangspunt hebben genomen. Onder de categorie *levend* vallen menselijke referenten, zoals in (7), niet-menselijke levende wezens als in (8) en referenten die metonymisch naar mensen verwijzen zoals organisaties (*Philips heeft een nieuwe gloeilamp ontwikkeld*) en locaties (*Amsterdam heeft de jaarwisseling uitbundig gevierd*), als in (9). Entiteiten die taalkundig gezien als niet-levend worden behandeld, zoals stenen en fietsen, maar ook bomen en planten, hebben we geïnclassificeerd als *niet levend*; een voorbeeld is gegeven in (10).

- (7) wat dragen hun aan hun voeten? (CGN: fn000858)
[*hun* verwijst naar *de meisjes* in het kinderlied ‘Schuitje varen theetje drinken’]⁶
- (8) want ‘t was kennelijk net uhm broed-uh-seizoen ook voor *hun*
(CGN: fn000263)
[*hun* verwijst naar papegaaiduikers]
- (9) ja mis ja ik weet niet wat *hun* onder bidden verstaan (CGN: fn000750)
[met *hun* wordt de KRO bedoeld]
- (10) de auto’s die voor hem rijden lijken hem ver weg met *hun* rode lampen
(CGN: fv800947)
[*hun* verwijst naar de auto’s]

De door ons gebruikte classificatie is in overeenstemming met de indeling in *animacy* zoals die vaak gehanteerd wordt in de literatuur. Het is bekend dat talen kunnen verschillen in waar ze voor een bepaald taalkundig verschijnsel de grens leggen tussen levend en niet-levend. Comrie (1989) haalt een Slavische naamvalsvorm aan die eerst alleen werd gebruikt voor volwassen, vrije, gezonde mannen en die pas later voor alle mensen (inclusief vrouwen, slaven, kinderen en gehandicapten) gebruikt werd. Natuurlijk zijn biologisch gezien planten ook levende wezens en zijn mensen en katten niet meer levend dan vissen, maar in de perceptie van mensen zijn sommige levende wezens meer aan ons verwant dan andere en dat komt vaak tot uitdrukking in het taalgebruik. Kuno en Kaburaki (1977) spreken dan ook liever van *humanness* ‘menschelijkheid’ in plaats van *animacy* en leiden deze af van de mate van empathie van de spreker, waar *empathie* staat voor het zich kunnen identificeren met de referent.

Waar de grens tussen levend en niet-levend wordt getrokken is dus taal- en constructie-afhankelijk (zie ook Van Bergen en De Swart 2008). Iemand stuurde ons per e-mail een hele serie op het internet gevonden voorbeelden waarin *hun* als subject naar dieren verwijst en zelfs één voorbeeld waarin *hun* verwijst naar wietplantjes (*hun staan nu al 24 uur zonder water*).⁷ Op een speciaal forum over de verzorging van wietplanten is de empathie voor deze dorstige plantjes blijkbaar zo groot dat ernaar verwezen kan worden met *hun*, net zoals we *hun* ook verwijzend naar huisdieren op het internet tegenkomen. In verreweg de meeste gevallen verwijst *hun* echter naar mensen.

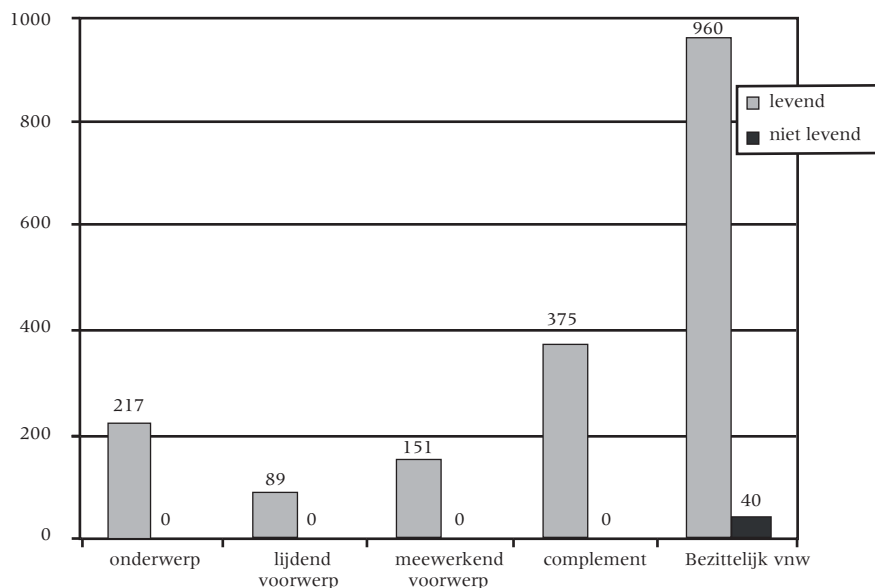
Hieronder de resultaten van onze tellingen in het CGN.

6 Het antwoord op de vraag (*klompen*) volgt later in het gesprek. Echter, *de meisjes* komt helemaal niet voor in de tekst van het lied ‘Schuitje varen theetje drinken’ (maar wel in ‘Twee emmertjes water halen’).

7 <http://www.wietzaden.nl/forum/viewtopic.php?p=37596&sid=c8c5e2eced6394d088d42ac97697e3e1>

Leve *hun*! Waarom *hun* nog steeds *hun* zeggen

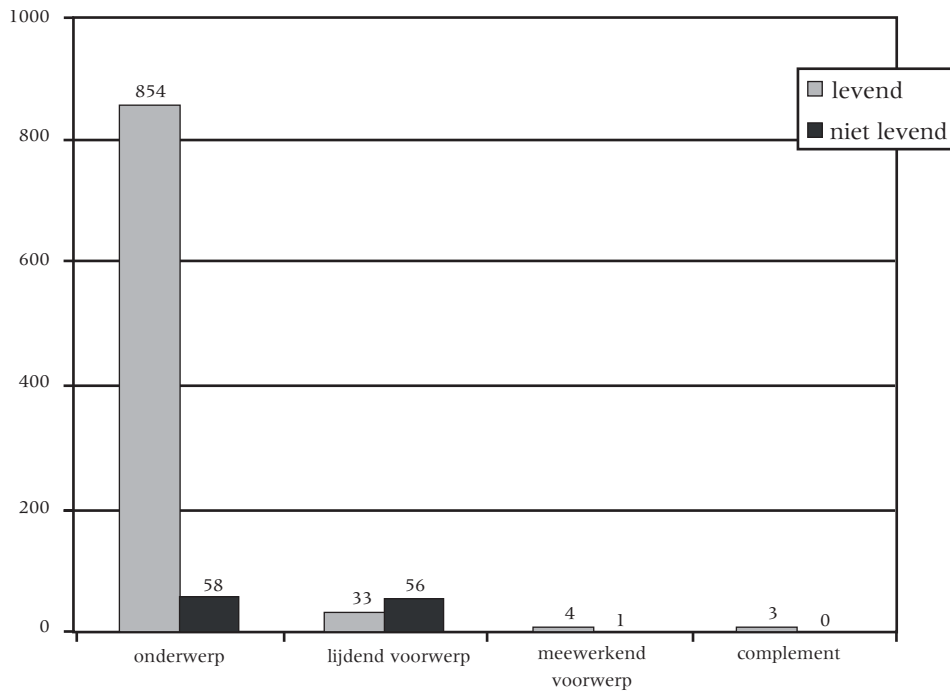
Figuur 2. Levendheid van referenten van *hun* per grammaticale functie

Aan het ontbreken van vier van de vijf zwarte balken in deze grafiek is te zien dat *hun* als onderwerp, lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp en als complement van een voorzetsel *uitsluitend* naar levende entiteiten verwijst. Alleen als bezittelijk voornaamwoord kan *hun* ook naar niet-levende wezens verwijzen, zoals in voorbeeld (10) hierboven.

Dat *hun* als bezittelijk voornaamwoord ook niet-levende referenten kan hebben is te verklaren met het feit dat er in dit geval geen alternatieve vorm bestaat. Als persoonlijk voornaamwoord is *hun* direct in competitie met *zij/ze* voor het verwijzen naar een derde persoon meervoudig subject. Als bezittelijk voornaamwoord is *hun* niet in competitie met een ander bezittelijk voornaamwoord dat gebruikt zou kunnen worden voor zaken, eenvoudigweg omdat zo'n alternatief bezittelijk voornaamwoord niet bestaat. Wel zouden we *met hun rode lampen* in de zin hierboven kunnen vervangen door een compleet andere constructie zonder bezittelijk voornaamwoord, zoals *met de rode lampen (ervan)*, maar dan is er dus geen competitie tussen twee bezittelijke voornaamwoorden, zoals wel het geval is bij het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden *hun* en *zij/ze* voor de verwijzing naar een meervoudig derde persoon subject. Omdat wij een verklaring hebben gezocht voor het succes van het persoonlijk voornaamwoord *hun* in de functie van subject, is het voor onze analyse geen probleem dat *hun* als bezittelijk voornaamwoord in 4% van de gevallen naar niet-levende zaken verwijst.

Vervolgens hebben we de distributie van *hun* vergeleken met het gebruik van *ze*. Zoals al eerder opgemerkt wordt *ze* veel vaker gebruikt dan *hun*, ondanks het feit dat *ze* geen bezittelijk voornaamwoord kan zijn, alleen een persoonlijk voornaamwoord. Het Corpus

Gesproken Nederlands telt meer dan 68.000 voorkomens van *ze*⁸ tegenover iets meer dan 7000 voorkomens van *hun*. Ter vergelijking hebben we in een willekeurige steekproef van 1000 zinnen de levendheid van de referenten van *ze* bepaald (Figuur 3).⁹

Figuur 3. Animacy van referenten van *ze* per grammaticale functie

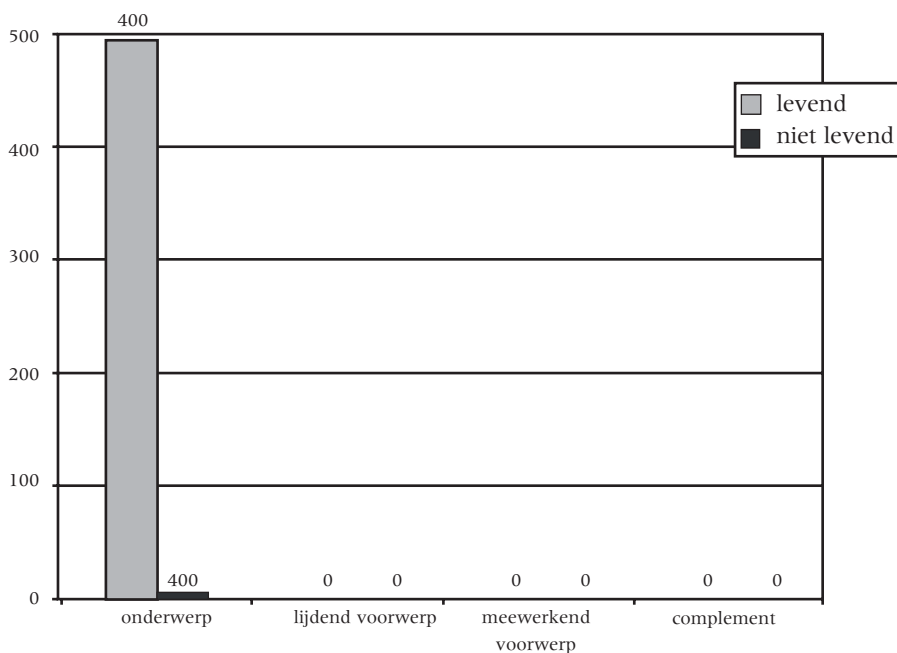
Allereerst valt op dat de spreiding van *ze* over de verschillende functies beperkter is dan de distributie van *hun*: *ze* wordt hoofdzakelijk gebruikt als onderwerp. Waar *hun* in deze vier functies zonder uitzondering naar levende entiteiten verwijst, laat Figuur 3 zien dat *ze* zowel levende als niet-levende referenten kan hebben. Als lijdend voorwerp heeft *ze* in deze deelverzameling zelfs vaker niet-levende dan levende referenten. Dit is op zich niet verrassend, omdat subjecten meestal naar levende wezens verwijzen en direct objecten meestal niet (Comrie 1989, Dahl en Fraurud 1996, Van Tiel en Lamers 2007). Wat natuurlijk wel verrassend is, is dat *hun* ook als direct object altijd naar levende wezens verwijst. Hier zien we een duidelijk verschil tussen *hun* en *ze*: *ze* als direct object verwijst vaker naar dingen dan naar mensen, maar *hun* verwijst altijd naar mensen. Met andere woorden, *hun* bevat informatie die *ze* niet heeft, namelijk dat de referent ervan levend is.

- 8 Anders dan *hun* kan *ze* ook naar de derde persoon enkelvoud verwijzen, wat natuurlijk bijdraagt aan het grote frequentieverschil.
- 9 In deze steekproef zijn alleen zinnen meegenomen waarin *ze* verwijst naar de derde persoon meervoud, niet naar enkelvoud.

Nu moeten we ook nog de vorm *zij* nader bekijken. Van *zij* wordt namelijk beweerd dat het net als *hun* uitsluitend naar mensen verwijst. In de Elektronische ANS wordt bijvoorbeeld opgemerkt dat de gereduceerde vorm *ze* verplicht is als naar niet-personen verwezen wordt. Over boeken kun je wel zeggen *Ze staan hier al een hele tijd*, maar *Zij staan hier al een hele tijd* is in dat geval uitgesloten (volgens de Elektronische ANS <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/05/02/07/body.html>). Als dat zo is, dan zou *zij* een alternatieve vorm voor *hun* zijn met dezelfde betekeniscomponent, dat wil zeggen exclusief verwijzend naar levende wezens. In de eerste paragraaf van dit artikel hebben we al een voorbeeldzin besproken waarin *zij* naar persoonlijke voornaamwoorden kan verwijzen, namelijk de zin *Hoe goed zijn zij in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?*

Maar als we een willekeurige steekproef van 500 zinnen uit het CGN bekijken (Figuur 4) blijkt dat *zij* vrijwel uitsluitend levende referenten heeft: slechts in 3 (maar dan toch 3) gevallen verwijst *zij* niet naar levende wezens.¹⁰ Een voorbeeld waarbij *zij* in het CGN naar dingen verwijst, is het volgende:

- (11) meestal bevatten zij een combinatie van gemengde kruiden in poeder stukjes of fijngemalen gedroogde groenten gistextract plantaardig vet plantaardig eiwit zout het gehalte aan zout kan zeer uiteenlopend zijn (CGN: fv800124)
[*zij* verwijst naar verschillende vormen van groentebouillon]

Figuur 4. Animacy van referenten van *zij* per grammaticale functie

¹⁰ Deze steekproef bevat alleen zinnen waarin *zij* is gebruikt in de derde persoon meervoud.

Hoewel *zij* niet uitsluitend verwijst naar levende wezens, hebben we hier toch een probleem, want *zij* lijkt vrijwel hetzelfde voordeel als *hun* te hebben. De situatie is echter niet zo eenduidig als ze lijkt. *Zij* kan namelijk gezien worden als de ongereduceerde vorm van *ze*, maar de grens tussen *ze* en *zij* is in gesproken taal niet zo gemakkelijk te trekken. Ter illustratie: in het gedeelte van het CGN dat bestaat uit voorgelezen boeken zijn we meerdere zinnen tegengekomen waarin de ongereduceerde vorm *zij* die in het boek stond, als gereduceerde vorm *ze* werd uitgesproken. Als in het CGN alleen beklemtoonde vormen van *zij* als *zij* zijn getranscribeerd, dan is het geen wonder dat *zij* ook (hoofdzakelijk) naar levende wezens verwijst. Immers, in een zin als *HIJ hangt aan de kapstok*, waarbij hoofdletters gelezen moeten worden als beklemtoond, kan *hij* ook niet naar 'de jas' verwijzen, terwijl dat wel kan als *hij* onbeklemtoond blijft. Kruisinga (1939: 174) merkt ook al op: "enkelvoudig *zij* en *hij* met sterke klem zijn uitsluitend persoonlijk (d.i. van 'n mens, zelden van 'n ander levend wezen), overeenkomstig hun naam; maar zonder sterke klem gebruiken we ze ook wel van niet-personen". Niet alleen voor een subject, ook voor een object geldt dat een pronomen, indien beklemtoond, uitsluitend naar personen verwijst, ook als het anderszins naar een ding zou kunnen verwijzen. In de zin *Ik heb HEM al gezien* (met klemtoon op *hem*) kan *hem* niet naar een film verwijzen, terwijl dat in *Ik heb hem al gezien* (met onbeklemtoond 'm) geen enkel probleem is (Cardinaletti 1999). Als we *zij* niet beklemtonen, dan kan het wel degelijk, net als *hij*, naar bijvoorbeeld jassen verwijzen, zoals in de zin *De jassen zijn net terug van de stomerij en zij hangen nu aan de kapstok*. Deze laatste zin klinkt in gesproken taal niet helemaal natuurlijk door het ietwat formeel aandoende *zij*. Taalgebruikers zouden in deze zin liever *ze* zeggen, maar *zij* kan wel. Hoewel *zij* hier dus niet helemaal natuurlijk klinkt, kan *zij* op deze plaats wel verwijzen naar de jassen, in tegenstelling tot *hun*. Immers, als we hier *zij* door *hun* vervangen, dan klopt de zin niet meer. De zin *De jassen zijn net terug van de stomerij en hun hangen nu aan de kapstok* wordt geïnterpreteerd als 'de jassen zijn net terug van de stomerij en die mensen hangen nu aan de kapstok' of iets dergelijks. Deze lezing van de zin wordt uitgelokt door het gebruik van *hun*.

Maar het feit dat *zij* in het CGN, al of niet beklemtoond, vrijwel alleen verwijst naar levende wezens maakt *zij* nog niet een goed alternatief voor *hun*. Iedereen kan natuurlijk wel vinden dat sprekers maar gewoon *zij* moeten zeggen als het over mensen gaat, maar het punt is dat *zij* dat nu eenmaal niet doet. In het CGN-fragment in (1) hierboven verbetert de spreker de zin *Misschien zeggen hun...* niet in *Misschien zeggen zij*, maar in *Misschien zeggen ze...* Sprekers die *hun* als onderwerp willen vermijden, kiezen als alternatief voor *hun* in de meeste gevallen niet voor *zij* maar voor *ze*, en *ze* kan niet alleen naar mensen, maar ook naar dingen verwijzen. Merk op dat wij nergens beweren dat *hun* alleen gebruikt wordt als er sprake is van potentiële ambiguïteit (in de levendheid van de referent), want dan zou *hun* vrijwel nooit voorkomen. Wel zeggen wij dat als een spreker *hun* als subject gebruikt, dat altijd naar personen verwijst, en dat geldt niet voor *zij/ze*. De input (betekenis) 'levende referent' beïnvloedt dus niet de keuze van *hun* of *zij* tegenover *ze*, maar van *hun* tegenover *zij* of *ze*.

In geschreven taal is het onderscheid in vorm tussen *zij* en *ze* een stuk duidelijker. Om te weten of *zij* naar zaken kan verwijzen, hebben we daarom op het web gezocht op voorkomens van *ze*, *zij* en *hun* als onderwerp in de passieve zinsconstructie "... worden

gebruikt om...".¹¹ In deze constructie ligt een lezing met een niet-levend onderwerp meer voor de hand dan een lezing waarbij het subject naar personen verwijst. Als het waar is dat *zij* net zomin als *hun* naar dingen kan verwijzen, dan zouden we verwachten dat het voornaamwoord *zij* niet vaak voorkomt in deze constructie en als het voorkomt, dat het dan naar mensen verwijst. Deze voorspelling komt echter niet uit, integendeel.

Onderwerp	zij	ze	hun
n zoekresultaten	168.000	156.000	0
Animacy van de referent (1e 100 hits)			
levend	6	5	0
niet-levend	93	94	0
ruis	1	1	0

Tabel 7. Referenten van *zij*, *ze* en *hun* in de passieve constructie "*zij/ze/hun* worden gebruikt om ..."

De resultaten gepresenteerd in Tabel 7 hierboven zijn niet mis te verstaan. Niet alleen vinden we ruim anderhalf duizend hits tegenover geen enkele hit voor *zij* versus *hun*, maar bovendien blijkt dat meer dan 90% van de *zij*-voorkomens in deze constructie inderdaad naar zaken verwijst en niet naar personen (wat dus meteen ook verklaart waarom *hun* in deze specifieke constructie niet voorkomt). De constructie *zij* worden gebruikt om... wordt 168.000 keer aangetroffen, *ze* worden gebruikt om... 156.000 keer, maar voor *hun* worden gebruikt om... krijgen we geen enkele hit. Van de eerste honderd keer verwijst *zij* 93 keer naar dingen, *ze* 94 keer. In deze constructie, waarmee we een niet-levend subject probeerden uit te lokken, verwijst *zij* (net als *ze* in diezelfde constructie) inderdaad vrijwel uitsluitend naar niet-levende zaken. Op basis hiervan concluderen wij dat het persoonlijk voornaamwoord *zij* (net als *ze*), in tegenstelling tot zijn tegenhanger *hun*, naar dingen kan verwijzen. Twee voorbeeldzinnen waarin *zij* verwijst naar zaken:

- (12) De *zemelenbaden* worden bereid door 0.5 tot 2.5 kg zemelen af te koken en het afkooksel in het badwater te doen. **Zij** worden gebruikt om hard, kalkhoudend water zacht voor de huid te maken.¹²
- (13) De werkwoorden in rood noemt men *hulpwerkwoorden*. **Zij** worden gebruikt om de zelfstandige werkwoorden te helpen vervoegen.¹³

Uit deze data blijkt dat *zij* dus prima gebruikt kan worden om naar niet-levende onderwerpen te verwijzen, in tegenstelling tot *hun*, dat helemaal niet voorkomt in deze zinsconstructie.

¹¹ De frequenties van *zij* en *ze* in deze constructie zijn de resultaten van een zoekopdracht uitgevoerd via Google op 15 juni 2010. Dezelfde zoekopdracht hebben we ook uitgevoerd op 22 januari 2010. '*Hun* worden gebruikt om ...' leverde toen nog geen enkele, maar op 15 juni 2010 4 hits op. Daarvan zijn echter twee gevallen waarin *hun* niet het subject van de zin is, en twee verwijzingen naar een eerdere versie van dit artikel.

¹² <http://www.hetoudegesticht.com/2009/03/21/1911-hydrotherapie-deel-2/>

¹³ <http://www.a-claesen.be/paginas/Hoofd/nederlands/NedOntledingWrd.htm>

Een mogelijke tegenwerping zou nog kunnen zijn dat *hun* als subject helemaal niet in geschreven taal voorkomt. Om dat uit te sluiten hebben we ter controle gezocht naar *hun* als onderwerp van de actieve zin *hun gebruikten...*, waarbij we uiteraard verwachten dat *hun* naar mensen zal verwijzen en daarom kan voorkomen. De resultaten staan in Tabel 8.

	<i>zij</i>	<i>ze</i>	<i>hun</i>
n zoekresultaten	32.000	82.700	86 ¹⁴
Animacy van de referent (1 ^e 100 hits)			
levend	100	100	56
niet-levend	0	0	0
ruis	0	0	30

Tabel 8. Referenten van *zij*, *ze* en *hun* als onderwerp van de actieve constructie "... gebruikten..."

Al komt *hun* in deze constructie niet zo vaak voor in geschreven taal, in alle gevallen dat het als onderwerp wordt gebruikt heeft *hun* enkel en alleen levende referenten, net als de eerste 100 hits van *zij* en *ze* in deze constructie. In de 30 zinnen in de 'ruis'-categorie heeft *hun* andere functies, waaronder lijdend voorwerp (bijvoorbeeld *onze imperialistische leiders die hun gebruikten als slaven*¹⁵) en complement van een voorzetsel (zoals in *mensen die de geestelijke wet tegen hun gebruikten*¹⁶). Ook in al deze gevallen verwijst *hun* uitsluitend naar mensen. Het grote voordeel van *hun* is dus, zoals al vermeld, dat het uitsluitend verwijst naar levende wezens.

● 6 Overlevingsdrang?

Het gebruik van een apart voornaamwoord voor levende wezens is minder vreemd dan het op het eerste gezicht misschien lijkt. Pronominale systemen in de talen van de wereld maken onder andere onderscheidingen in persoon, getal, geslacht, beleefdheid, en grammaticale functie. Maar ook 'animacy' (levendheid) komt voor als onderscheidend kenmerk. In het Biak bijvoorbeeld, een van de talen van de provincie Papoea in Oost-Indonesië, verwijst het vrije voornaamwoord *si* naar levende wezens (mensen, dieren) en het vrije voornaamwoord *na* naar niet-levende zaken (bomen, dingen) (Van den Heuvel 2006). Opmerkelijk is dat, net als in het Nederlands, dit kenmerk in voornaamwoorden in

14 De frequenties van *zij* en *ze* in deze constructie zijn gebaseerd op de resultaten van een zoekopdracht via Google op 15 juni 2010. Voor de frequentie van *hun* in deze constructie houden we ons wederom aan het zoekresultaat op 22 januari 2010 (zie voetnoot 11), omdat sindsdien de frequentie van *hun gebruikten* is toegenomen door verwijzingen naar de eerste versie van dit artikel.

15 <http://forum.politics.be/showthread.php?t=1249206&page=4> (geraadpleegd op 22 januari 2010)

16 http://forum.gkv.nl/forum/list_messages/8074/1 (geraadpleegd op 22 januari 2010)

het *Biak* alleen een rol speelt in het meervoud, niet in het enkelvoud. In het Nederlands bestaan in het enkelvoud drie verschillende voornaamwoorden voor de derde persoon (*hij, zij, het*), waarmee op het eerste gezicht het verschil tussen levend en niet-levend al gemaakt wordt, omdat *hij* en *zij* naar mannelijk en vrouwelijk (dus levend) verwijzen en *het* naar niet-levend. Maar in het enkelvoud is het verschil toch minder eenduidig. Het voornaamwoord *hij* kan wel degelijk gebruikt worden om naar een jas te verwijzen, zoals in *Hij hangt aan de kapstok*, en het voornaamwoord *zij* om naar een voorstelling te verwijzen, zoals in *Zij duurt anderhalf uur*. Bovendien wordt het onzijdige voornaamwoord *het* in enkele gevallen ook wel gebruikt om naar levende wezens te verwijzen, zoals in *Het huilt*. In het meervoud maken de persoonlijke voornaamwoorden in het geheel geen onderscheid in (grammaticaal) geslacht, waarmee de behoefte aan het op een andere manier markeren van levende referenten wellicht groter wordt. Deze behoefte kan dan vervuld worden door het gebruik van een apart pronomen. Merk op dat het onderscheid in levendheid alleen wordt gemaakt bij de derde persoon en niet bij de eerste en tweede persoon, maar dit is verklaarbaar uit het feit dat lokale pronomina (eerste en tweede persoon voornaamwoorden) niet anders dan naar levende wezens *kunnen* verwijzen: er bestaan in principe geen niet-levende gesprekspartners en dat maakt een extra markering van levendheid bij eerste en tweede persoon overbodig.

Animacy speelt echter ook op andere vlakken een rol in onze taal. Zo maken we bij vraagwoorden onderscheid in levendheid (*wie* tegenover *wat*) en we gebruiken andere kwantoren voor levende referenten (*iemand, iedereen*) dan voor niet-levende referenten (*iets, alles*). Dit zien we ook terug in de spelling van kwantoren als *sommige(-n), beide(-n), vele(n)*, etc. Uit psycholinguïstisch onderzoek van Van der Horst (2007) is zelfs gebleken dat het markeren van de levendheid van de referent voor de meeste taalgebruikers belangrijker is dan het correct toepassen van de spellingsregel: bij een kwantor zonder nomen wordt door het toevoegen van de *-n* in de spelling meteen duidelijk dat de referent menselijk is.

De redactie van *Nederlandse Taalkunde* maakte ons attent op de weblog Tekst en Communicatie van Louise Cornelis, waarop zij op 16 februari 2009 over onder andere het gebruik van *hun* als subject het volgende schrijft: “het onderscheid tussen mensen en de rest van de wereld wordt in ons taalsysteem steeds belangrijker. (...) En zo hebben we nu dus tussen *ze* en *hun* een andere rolverdeling. Niet meer de grammaticale, van onderwerp versus de rest, maar eentje van betekenis: van mensen versus de rest” (<http://www.lhcornelis.nl/weblog/?m=200902>). Deze suggestie van Cornelis wijst in dezelfde richting als de onze, maar er zijn ook verschillen. Ten eerste zeggen wij niet dat *ze* de grammaticale functie van subject markeert (dat doet alleen *zij*, want *ze* wordt ook gebruikt als object) en ten tweede is in onze analyse het gebruik van *ze* niet complementair aan dat van *hun*. Immers, “mensen versus de rest” suggereert niet alleen dat *hun* (slechts) gebruikt wordt voor mensen, maar ook dat *ze* (slechts) gebruikt wordt voor niet-mensen, en we hebben hierboven laten zien dat dat niet klopt.

Wij hebben aangetoond dat het persoonlijk voornaamwoord *hun* in al zijn verschillende functies exclusief naar levende wezens verwijst, en dat daarmee het succes van *hun* te verklaren valt. Een soortgelijke, doch precies omgekeerde, ontwikkeling is voorgesteld voor de opkomst van het wederkerend voornaamwoord *zich* (destijds *sich*) in Zeeland in de eerste helft van de zeventiende eeuw (Verhagen 2008). De oorspronkelijke reflexieve

pronomina *hem* en *haar* konden uitsluitend naar levende wezens verwijzen. Reflexieve zinnen zoals het hedendaagse *De weg splitst zich*, dus met een niet-levend subject, kwamen niet voor, omdat de reflexieve vormen *hem* en *haar* niet geschikt waren voor verwijzing naar een niet-levend subject. Verhagen laat aan de hand van corpusonderzoek zien dat de nieuwe vorm *sich* naast levende referenten ook naar niet-levende referenten kon verwijzen en betoogt dat juist die eigenschap misschien wel een belangrijke rol in de snelle opkomst van *sich* heeft gespeeld. Daardoor konden ook andere werkwoorden in reflexieve constructies gebruikt gaan worden. Dat de verandering vrijwel omgekeerd lijkt aan de opkomst van *hun* als onderwerp kan wellicht verklaard worden uit de asymmetrie tussen subjecten en objecten in transitieve zinnen, die bevestigd wordt door corpusonderzoek (zie o.a. Comrie 1989, Van Tiel en Lamers 2007). Terwijl onderwerpen meestal levend zijn, zijn lijdende voorwerpen meestal niet-levend. Reflexieve lijdende voorwerpen zullen meestal levend zijn, omdat ze terugverwijzen naar het onderwerp. De invoering van het reflexieve voornaamwoord *sich* maakte het mogelijk ook naar minder frequente niet-levende subjecten te verwijzen in een reflexieve constructie. Dat we nu een reflexief voornaamwoord hebben dat in tegenstelling tot de vroegere reflexieve vormen *hem* en *haar* geen ‘levendheid’ meer markeert, is blijkbaar van ondergeschikt belang. Omdat een reflexief object altijd terugverwijst naar het subject, neemt het in zijn verwijzing ook de ‘levendheid’ van het subject over. Of het subject levend is of niet, bepaalt dus in alle gevallen de levendheid van het reflexieve object. Het markeren van die levendheid in de vorm van het reflexieve object zelf heeft dan geen meerwaarde, dit in tegenstelling tot het markeren van levendheid in het subject (door bijvoorbeeld het gebruik van *hun*).

Om onze OT-analyse van *hun* als subject compleet te maken, zullen we de constraint MARKEER ANIMACY toevoegen aan de OT-tableaus. Hiermee wordt het gebruik van *hun* als subject gekoppeld aan de contexten waarin *hun* verwijst naar levende wezens. Als de derde persoon meervoud niet naar levende wezens verwijst (zie Tableau 3), dan mag *hun* niet gebruikt worden. Dat moet uit onze analyse volgen en daarom moet de constraint die in de eerdere analyse het gebruik van *hun* uitlokte, lager gerangschikt zijn dan de constraints die het gebruik van *zij* en *ze* propageren (althans voor iemand die zich niet aan de norm houdt). Dat wil zeggen dat in onze uiteindelijke analyse het feit dat *hun* meervoud markeert, minder belangrijk is geworden. De constraint MARKEER PL die het markeren van meervoud vereist, zakt dus in de hiërarchie om plaats te maken voor MARKEER ANIMACY. Als het subject naar dingen verwijst, is het gebruik van *hun* uitgesloten (dat wil zeggen dat op basis van die input *hun* nooit optimaal kan zijn). Dat is te zien in Tableau 3:

3PL subject niet-levend	Markeer Animacy	Markeer functie	Economie	Markeer PL
☞ ze		*		*
☞ zij			*	*
hun		*	*	

OT-Tableau 3. Voor de verwijzing van een niet-levend derde persoon meervoudig subject kan alleen *zij/ze* gebruikt worden; de vorm *hun* kan deze strijd niet winnen.

Leve *hun*! Waarom *hun* nog steeds *hun* zeggen

De constraint MARKEER ANIMACY speelt in deze competitie geen rol, omdat de input niet levend is. De drie kandidaten voldoen dus alle drie aan deze constraint (er is geen levende input, dus hoeft levendheid ook niet gemarkeerd te worden). De andere twee hoogst gerangschikte constraints worden wel door de drie kandidaten geschonden, maar terwijl *zij* en *ze* ieder slechts een daarvan schenden, schendt *hun* ze allebei. Daarom kan *hun* deze competitie nooit winnen. Weliswaar voldoet *hun* wel aan de constraint MARKEER PL, maar omdat die constraint lager is gerangschikt dan de andere, is de strijd al beslecht voordat deze constraint een rol gaat spelen. We kunnen met behulp van deze rangschikking dus verklaren dat *hun* in het Nederlands nooit gebruikt wordt voor de verwijzing naar een *niet-levend* derde persoon meervoudig subject.

Wanneer het subject derde persoon echter meervoud én levend is, zijn er drie optimale vormen, *hun*, *zij* en *ze*. Deze uitkomst wordt bereikt door de drie sterkste constraints niet ten opzichte van elkaar te rangschikken. Dit patroon klopt met de data, omdat inderdaad *hun*, *zij* en *ze* alledrie gebruikt kunnen worden om naar personen te verwijzen.

3PL subject + levend	Markeer Animacy	Markeer functie	Economie	Markeer PL
☞ <i>ze</i>	*	*		*
☞ <i>zij</i>	*		*	*
☞ <i>hun</i>		*	*	

*OT-Tableau 4. Voor de verwijzing van een levend derde persoon meervoudig subject kunnen zowel *hun* als *zij/ze* gebruikt worden, mits de taalnorm die het gebruik van *hun* als subject verbiedt, niet meespeelt.*

Uiteraard is de stand van zaken anders voor mensen die zich aan de taalnorm houden. Voor hen is het gebruik van *hun* als subject nog steeds uit den boze en dat betekent dat voor hen de constraint NORM hoger in rang staat dan de overige constraints. Dit is geïllustreerd in het volgende tableau.

3PL subject + levend	NORM	MARKEER ANIMACY	Markeer functie	ECONOMIE	MARKEER PL
☞ <i>ze</i>		*	*		*
☞ <i>zij</i>		*		*	*
<i>hun</i>	*		*	*	

*Tableau 5. Voor de verwijzing van een levend derde persoon meervoudig subject kan alleen *zij/ze* gebruikt worden, als de taalnorm die het gebruik van *hun* als subject verbiedt, dominant is.*

Uit de reacties die onze uitspraken over het (voort)bestaan van *hun* als onderwerp hebben uitgelokt, is wel gebleken hoe belangrijk deze sociale (taal)norm voor velen is. Hoewel er grammaticaal gezien niets ‘fout’ is aan *hun* als subject, wordt het door veel mensen wel als ‘fout’ bestempeld, omdat men nu eenmaal geleerd heeft dat het ‘fout’ is. Het gebruik van *hun* als subject wordt geassocieerd met ‘fout’ taalgebruik door mensen “die niet goed

hebben opgelet op school". Sommige mensen lijken zo bang om deze NORM-constraint te schenden dat ze niet alleen *hun* als subject vermijden, maar het gebruik van *hun* maar liever helemaal uit de weg gaan (Zaalberg 1995).

● 7 Conclusie

In dit artikel hebben we het succes van *hun* als onderwerp onderzocht. Taalwetenschappers breken zich al jaren het hoofd over hoe het kan dat het voornaamwoord *hun* in de functie van subject overleeft en zich zelfs sterk verspreidt, ondanks een sterke tegenbeweging ('*hun* is fout') en ondanks het bestaan van twee alternatieve vormen *zij* en *ze*, die toch ook prima dienst kunnen doen als subject. Op basis van kwantitatief corpusonderzoek hebben we aangetoond dat *hun* een unieke eigenschap heeft die *zij* en *ze* niet hebben, namelijk dat *hun* exclusief verwijst naar levende wezens. Deze specifieke betekeniscomponent maakt het gebruik van *hun* effectief en functioneel.

We hebben de keuze tussen de verschillende onderwerpsvormen *ze*, *zij* en *hun* beschreven als een competitie tussen verschillende condities in termen van optimaliteitstheorie (Smolensky en Legendre 2006). We hebben laten zien dat *hun*, *ze* en *zij* alledrie optimaal zijn. *Hun* kan echter alleen als optimale onderwerpsvorm uit de bus komen als het (i) verwijst naar personen, en als (ii) de spreker zich niet laat weerhouden door de heersende taalnorm die stelt dat *hun* als onderwerp 'fout' is. De tegenstanders van dit functioneel gebruik van *hun* als onderwerp, willen we hier enigszins geruststellen. In tegenstelling tot eerdere taalkundigen denken wij niet dat er een 'vervanging' gaande is van *zij/ze* door *hun*. Zeker blijft *zij/ze hebben pech* ook goed Nederlands. Maar dat neemt niet weg dat we als Nederlanders ook wel trots mogen zijn op dit prachtige, eeuwenoude voornaamwoord *hun* dat in tegenstelling tot zijn concurrenten zo effectief en exclusief verwijst naar personen. Wie *hun* als onderwerp gebruikt, spreekt duidelijke taal.

● Bibliografie

- Bergen, G. van & P. de Swart (2008).** Wat bezielt talen eigenlijk? <<http://www.kennislink.nl/publicaties/wat-bezielt-talen-eigenlijk>>.
- Bouma, G. (2008).** *Starting a sentence in Dutch. A corpus study of subject- and object-fronting.* Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Cardinaletti, A. (1999).** Pronouns in Germanic and Romance languages: an overview. In: H. van Riemsdijk (red.), *Clitics in the languages of Europe*. Berlijn: Mouton de Gruyter, 33-82.
- Comrie, B. (1989).** *Language universals and linguistic typology. 2nd edition.* Chicago: University of Chicago.
- Cornips, L. (2001).** Over inherente normen binnen de eigen groep. *Hun* doen allemaal van die rare woorden, weet je. *Taal en Tongval* 52, 47-60.
- Coussé, E. & G. De Vogelaer (2006).** De Antwerpse connectie: de rol van het Antwerps in de verspreiding van Noord-Nederlands in Vlaanderen. In: J. De Caluwe & M. Devos (red.). *Structuren in talige variatie in Vlaanderen*. Gent: Academia Press, 79-90.

- Dahl, Ö & K. Fraurud (1996).** Animacy in grammar and discourse. In: T. Fretheim & J. Gundel (red.), *Reference and referent accessibility*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing, 47–64.
- Hake, J.A. vor der (1911).** Is de beleefdheidsvorm *U* 'n verbastering van *UEd*? *De Nieuwe Taalgids* 5, 16-24.
- Heuvel, W. van den (2006).** *Biak. Description of an Austronesian language of Papua*. Dissertatie, Vrije Universiteit Amsterdam. Utrecht: LOT Publications.
- Hogeweg, L. (2009).** *Word in process. On the interpretation, acquisition, and production of words*. Dissertatie, Radboud Universiteit Nijmegen. Utrecht: LOT Publications.
- Horst, J. van der (1988).** Dat is het wat *hun* vaak doen. *Onze Taal* 57, 82-84.
- Horst, L. van der (2007).** *De markering van kwantoren in het Nederlands: taalnorm vs. taalgebruik*. Bachelorwerkstuk, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Houët, H. (2006).** *Hun* hebben/ze hebben: een subtiel verschil. *Onze Taal* 75, 141.
- Hout, R. van (1989).** *De structuur van taalvariatie. Een sociolinguïstisch onderzoek naar het stadsdialect van Nijmegen*. Dordrecht: Foris Publications.
- Hout, R. van (1996).** Waar kwamen *hun* onze taal binnen? In: R. van Hout & J. Kruijssen (red.). *Taalvariëties: toonzettingen en modulaties op een thema*. Dordrecht: Foris, 143-156.
- Hout, R. van (1999).** Waarom veroveren 'hun' onze taal? *Thema's en trends in de sociolinguïstiek* 33. *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* 62, 73-86.
- Hout, R. van (2003).** *Hun* zijn jongens. Ontstaan en verspreiding van het onderwerp 'hun'. In: J. Stroop (red.). *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*. Amsterdam: Bakker, 277-286.
- Hout, R. van (2006).** Onstuitbaar en onuitstaanbaar: de toekomst van een omstreden taalverandering. In: N. van der Sijs, J. Stroop & F. Weerman (red.). *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom*. Amsterdam: Bakker, 42-54.
- Janssen, M. (2004).** *Het gebruik van hun als subject. Een sociolinguïstische studie*. Doctoraalscriptie, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Kooiman, K. (1969).** *Hun=Zij*. *De Nieuwe Taalgids* 62, 116-120.
- Kruisinga, E. (1939).** Onze persoonlijke voornaamwoorden. *De Nieuwe taalgids* 33, 170-178.
- Kuno, S. & E. Kaburaki (1977).** Empathy and syntax. *Linguistic Inquiry* 8, 627-672.
- Marle, J. van (1992).** Iets over het werk van Jaap de Rooij: een plaatsbepaling aan de hand van enkele pronominale kwesties. In: J. Berns & J. van Marle (red.), *Variatie in de Nederlandse Standaardtaal*, Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut 5, 3-21.
- Paardekooper, P. C. (1966).** De vrouw en de naamval. *De nieuwe taalgids* 59, 286.
- Rooij, J. de (1990).** Over *hun* en *hen*, en *hun*. *Taal en tongval* 42, 107-147.
- Rooij, J. de (2004).** "Meneer, kunt u niet vertellen van *hen* en *hun*?" De moeilijke toepasbaarheid van een klassieke schoolregel. *Onze Taal* 73, 290-291.
- Smolensky, P. & G. Legendre (2006).** *The harmonic mind. from neural computation to Optimality-Theoretic grammar*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Storms, G. (1978).** Etymologische mijmeringen. *Gramma* 2, 235-240.
- Stroop, J. (1998).** *Poldernederlands: waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Tiel, B. van & M. Lamers (2007).** Animacy in verschillende teksttypes. *Tabu* 36, 19-38.
- Verhagen, M. (2008).** 'Sich' in Zeeland. De opkomst van een Duits reflexiefpronomen in

zeventiende-eeuwse Zeeuwse overheidsstukken. In: G.C.A.M. van Gemert & A.P. Foolen (red.), *Deutsch und niederländisch in Sprache und Kultur*. Nijmegen: Tandem Felix, 61-83.

Weerman, F. (2002). Waarom hun? In: E. Elffers & J. Stroop (red.), *In verband met Jan Luif; 29 variaties op een thema, door vrienden en collega's, bij het afscheid van Jan Luif van de UvA*. S.l.

Weerman, F. & J. Evers-Vermeul (2002). Pronouns and case. *Lingua* 112, 301-338.

Willems, J. H. J. (1970). Naar aanleiding van *hun=zij*. *De nieuwe taal* 63, 174-175.

Yamamoto, M. (1999). *Animacy and reference: a cognitive approach to corpus linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Zaalberg, C.A. (1995). Hunnofobie is hypercorrect. *Onze Taal* 64, 247.

Zaenen, A., J. Carletta, G. Garretson, J. Bresnan et al. (2004). Animacy encoding in English: why and how. In: D. Byron & B. Webber (red.), *Proceedings of the ACL Workshop on Discourse Annotation, Proceedings of the 2004 ACL workshop on discourse annotation, Barcelona, Juli 2004*, 118-25.

Effecten van SLI op Nederlandse congruentie

FRED WEERMAN, IRIS DUINMEIJER & ANTJE ORGASSA*

Abstract

Effects of Specific Language Impairment (SLI) are often visible in the inflectional system. This also holds for Dutch, where verbal and adjectival inflection are vulnerable in children with SLI. A set of experiments shows that Dutch children with SLI make the same type of overgeneralizations as typically developing children make (and that their mistakes differ from adults acquiring Dutch as a second language). On the other hand, it is shown that SLI is more than just a delay. A comparison of a group of younger and older children with SLI suggests that some effects on inflection are long-lasting. It is argued that the evidence can best be understood if it is assumed that SLI is a result of problems in the processing and interpretation of the input. The same problems may also disturb the production of inflection once the relevant rules have been acquired.

• I Inleiding

In het onderzoek naar taalontwikkelingsstoornissen wordt sinds enkele decennia gesproken over *specific language impairment*, afgekort als SLI, wanneer een taalstoornis niet kan worden toegeschreven aan een andere stoornis, bijvoorbeeld gehoorproblemen, een verstandelijke handicap, sociaal-emotionele problemen of een duidelijk neurologisch letsel (Stark & Tallal 1981, Leonard 1998). Kinderen met SLI vertonen voor het overige dus een normale ontwikkeling, maar hun taalontwikkeling wijkt opvallend af van die van hun leeftijdsgenoten. SLI zou daarom een ‘pure’, ‘specifieke’ taalstoornis zijn. Gesuggereerd is wel dat SLI genetisch bepaald is (o.a. Tomblin 1989, Fisher et al. et al. 1998, Vernes et al. 2008). Dat komt overeen met de bevinding dat kinderen met SLI niet zelden een ouder, broer of zus hebben met taalproblemen (Leonard 1998). De stoornis treedt ook vaker op bij jongens dan bij meisjes (o.a. Tomblin et al. 1997). In de Nederlandse literatuur wordt

* Wij hebben ons voordeel gedaan met de vele discussies die wij over het hier gepresenteerde onderzoek hebben kunnen voeren met onze collega's. In het bijzonder noemen we hier Anne Baker, Elma Blom, Jan de Jong en Daniela Poliřensk. De redactie van dit blad en de reviewers zijn wij dankbaar voor het commentaar op een eerdere versie. Dit onderzoek kon alleen plaatsvinden dankzij de medewerking van diverse scholen en taal- en spraakpathologen. In het bijzonder noemen we de A.G. Bell school en Audrey Franssen. Een deel van het onderzoek is mogelijk gemaakt door een subsidie van NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek), project 254-70-010 ('Disentangling Bilingualism and Specific Language Impairment'). Correspondentieadres: Nederlandse taalkunde/ACLC, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam, weerman@uva.nl.

in plaats van SLI soms ook wel gesproken over een ‘primaire taalontwikkelingsstoornis’; wij sluiten hier aan bij de internationale benaming omdat deze inmiddels lijkt te zijn ingeburgerd.

Hoe specifiek SLI ook moge zijn, in verder onderzoek zijn diverse subtypes onderscheiden (o.a. Rapin & Allen 1983, Bishop 1998). Eén van de gebieden waarop SLI zich bij uitstek zou manifesteren, en waar we ons in dit artikel op zullen richten, is congruentie, zoals in het Nederlands zichtbaar op de inflectie van het finiete werkwoord, en, in het nominale domein, tussen lidwoorden, adjectieven en nomina. Tot nu toe heeft in de internationale literatuur vooral de werkwoordelijke inflectie veel aandacht gekregen (zie Leonard 2009 voor een overzicht). Deze fixatie op één soort inflectie heeft zo zijn nadelen voor de generaliseerbaarheid van de bevindingen. In dit artikel zullen we daarom voor het Nederlands beide inflectionele domeinen bij de discussie betrekken.

Er zijn ruwweg twee families van hypothesen voor de verklaring van SLI, ook waar deze zich manifesteert in de inflectionele morfologie. Het eerste type veronderstelt dat SLI een stoornis is in het vermogen om taal te leren. Zo wordt door o.a. Clahsen (1989, 1992), Gopnik & Crago (1991) verondersteld dat één of meer onderdelen van de universele grammatica (UG) niet beschikbaar zijn, met name een deel van het vermogen om congruentie te leren en te representeren. Omdat UG per definitie specifiek voor taal is, is in deze visie natuurlijk ook de stoornis taalspecifiek. Omgekeerd zou je de specificiteit van de stoornis kunnen zien als evidentie voor het bestaan van (een bepaald onderdeel van) UG. Omdat kinderen met SLI (een bepaald onderdeel van) UG ontberen, zijn ze aangewezen op andere leermechanismen. Onder de aanname van het bestaan van een kritieke periode voor de beschikbaarheid van UG, zouden kinderen met SLI in dit opzicht vergelijkbaar zijn met taalleerders die pas op latere leeftijd – vaak na de puberteit – zijn begonnen met de verwerving van de doeltaal. Hoewel uiteraard om andere redenen zouden ook deze taalleerders hun toevlucht moeten nemen tot andere leermechanismen dan UG.

Dit laatste sluit goed aan bij een andere hypothese, die wij hier tot dezelfde familie van verklaringen voor SLI rekenen. Deze visie veronderstelt niet dat SLI een stoornis is in UG, maar in het zogenaamde procedurele vermogen (Ullman & Pierpont 2005). Dit idee is gebaseerd op het model van Ullman (2001a, 2001b, 2004), dat een onderscheid maakt tussen het procedurele en het declaratieve geheugen. Het eerste speelt een rol bij de verwerving van regels, zoals congruentie, het tweede bij de opslag van arbitraire informatie, zoals lexicale kennis. Het procedurele vermogen is volgens Ullman gevoelig voor leeftijdseffecten. Voor oudere leerders zou het procedurele vermogen minder makkelijk toegankelijk zijn en daarom zouden zij meer aangewezen zijn op het declaratieve geheugen. In deze zin zouden oudere leerders dus vergelijkbaar zijn met kinderen met SLI, die van jongs af problemen zouden hebben met hun procedurele vermogen. En beide groepen leerders zouden afwijken in termen van ontwikkelingsfouten van normale kindertaalontwikkeling.

In de tweede familie van hypothesen wordt de oorzaak voor SLI niet gezocht in het taalvermogen zelf, maar in het vermogen om de taalfeiten in de input te analyseren (bijv. Leonard & Eyer 1996, Miller et al. 2001, Ellis Weismer en Evans 2002). Het vermogen van kinderen met SLI om regels te leren is in deze visie intact, hun probleem is dat zij relatief moeilijk toegang zouden hebben tot het (taal-) materiaal waarop zij deze regels moeten baseren. Zij hebben problemen met het analyseren van de input; hun ‘intake’ van de input is niet optimaal. In de meeste gevallen maken kinderen met SLI in deze visie geen andere

ontwikkelingsfouten dan normale kinderen; ze hebben vooral vertraging – en ze laten dus meer fouten zien – omdat ze relatief méér input nodig hebben om de benodigde regels te leren. Of bijvoorbeeld congruentie in een taal problematisch is, hangt in deze visie af van de relatieve doorzichtigheid ervan. In principe is de moeilijkheid voor kinderen met of zonder SLI gelijk, maar als een verschijnsel relatief ondoorzichtiger is (en dus meer input vereist) zullen kinderen met SLI méér en langer problemen hebben dan normale kinderen. Kinderen met SLI zouden vanuit dit opzicht vergelijkbaar kunnen zijn met jongere tweede taalleerders, die soms ook vertraagd zijn doordat ze minder input hebben gekregen.

In dit artikel willen we laten zien dat effecten van SLI op Nederlandse congruentie zich het best lijken te verhouden met deze laatstgenoemde familie van hypothesen. Dat geldt zowel voor het verbale als het nominale domein. We zullen dat laten zien aan de hand van mede door ons op experimentele basis verzamelde feiten, waarover we deels eerder hebben gepubliceerd (Orgassa & Weerman 2008, Orgassa 2009). Daar willen we hier echter een ons inziens cruciaal element aan toevoegen, dat tot nu toe niet of nauwelijks aandacht heeft gekregen in de literatuur. Zoals we het tot nu hebben samengevat, lijkt het erop dat kinderen met SLI die moeite hebben met het verwerken van de input altijd dezelfde taalontwikkelingsfouten maken als kinderen zonder SLI, en hooguit vertraagd zijn. Dat volgt echter niet noodzakelijk uit de hypothese dat deze kinderen problemen hebben met de verwerking van de input. Er zijn tenminste twee wegen die zouden kunnen leiden naar langdurige en mogelijk zelfs permanente effecten.

Ten eerste is het voorstelbaar dat een kind met SLI een regel *nooit* leert zoals een normaal kind. Dat zou zich voor kunnen doen als een verschijnsel relatief opaak is, en vooral als de verwerving ervan afhankelijk is van een kritieke periode. In zo'n geval gaat het er niet alleen om dat er voldoende goed geanalyseerde input moet zijn, die input moet er ook vóór een bepaalde leeftijd zijn. Indien dat niet het geval is, ontstaat er niet alleen een vertraging, maar een meer permanente afwijking omdat een regel *niet* geleerd wordt, of in ieder geval niet op de wijze waarop kinderen zonder SLI dat doen. Bij toetsing voor deze regel zouden kinderen met SLI ook als zij wat ouder zijn niet boven het kansniveau uitkomen (van pakweg 40 tot 60 procent correct bij twee opties).

Een tweede mogelijkheid is dat kinderen met SLI de regels uiteindelijk wel leren maar dat dit niet (altijd) blijkt uit hun taalgedrag. De *kennis* is er wel, maar het probleem zit hem in de *toepassing* van de regels. Hetzelfde probleem dat kinderen hindert bij een snelle (ongestoorde) verwerking van de input en dat daardoor het leerproces van de regels vertraagt, zou ook heel goed langdurige effecten kunnen hebben op de toepassing van de regels zodra ze geleerd zijn. In dat geval wordt bij toetsing voor een regel in de productie mogelijk duidelijk boven kansniveau gescoord. De scores zijn dan, afhankelijk van de complexiteit van de taak, niet 100% (zoals vaak het geval is bij kinderen zonder SLI). Deze visie sluit aan bij werk van Bishop (1994, 2000).

Uiteraard kunnen we alleen iets zeggen over de langdurige effecten van SLI door ook kinderen met SLI in het onderzoek te betrekken die ouder zijn dan gebruikelijk, dat wil zeggen kinderen ouder dan 10 jaar. Dat is wat we hier zullen doen, en de resultaten suggereren dat er inderdaad langdurige effecten zijn. We zullen betogen dat die niet impliceren dat kinderen met SLI bepaalde congruentieregels niet hebben geleerd. Wel wijzen deze langdurige effecten op wat we 'controleproblemen' zullen noemen: die veroorzaken niet alleen dat input niet altijd goed verwerkt wordt, maar ook dat de uitvoering van regels niet altijd goed verloopt.

De opbouw van dit artikel is als volgt. In paragraaf 2 schetsen we, voor zover nodig voor het vervolg, wat we weten van de normale verwerving van Nederlandse congruentieverschijnselen. Ook zullen we in dezelfde paragraaf een vergelijking moeten maken met volwassenen en kinderen die het Nederlands als tweede taal hebben geleerd, omdat zo'n vergelijking een rol speelt bij sommige visies op SLI, zoals zojuist is aangegeven. In paragraaf 3 kijken we vervolgens naar de resultaten van kinderen met SLI, waarbij we onderscheid zullen maken tussen een groep jongere en een groep oudere kinderen met SLI. We ronden het betoog af in paragraaf 4.

● 2 De verwerving van congruentie

In dit artikel zullen we, zoals gezegd, zowel congruentie in het verbale domein als die in het nominale domein aan de orde stellen. We zullen deze volgorde hieronder aanhouden in de bespreking, die uiteraard niet anders dan summier kan zijn (en dus allerminst een uitputtend literatuuroverzicht beoogt).

Het eerste type congruentie is die tussen subject en persoonsvorm. Sprekers van het Nederlands hebben de beschikking over de kennis die in een paradigma voor de 'tegenwoordige tijd' als volgt weergegeven kan worden ('ev' staat voor enkelvoud, 'mv' voor meervoud; we gaan eraan voorbij dat bij inversie bij de tweede persoon enkelvoud de stam tevoorschijn komt):

1 ev	-Ø
2/3 ev	-t
mv	-en

Tabel 1: Paradigma voor de tegenwoordige tijd

In een moderne analyse van zo'n paradigma willen we o.a. tot uitdrukking brengen welke hiërarchie er achter schuilgaat, bijvoorbeeld door deze weer te geven in een featuresysteem dat uitdrukt welke vormen functioneren als *default*. Zo wordt bijvoorbeeld vaak beweerd dat meervoud gemarkeerd is ten opzichte van enkelvoud. Voor wat betreft het enkelvoud is er wat voor te zeggen dat daarbinnen de kale vorm, zichtbaar bij de eerste persoon, ongemarkeerd is ten opzichte van de uitgang *-t*, maar ook wordt wel betoogd dat de derde persoon de default is. Hier speelt dat verder geen rol (voor enige discussie zie Blom, Polišíenská & Weerman 2006).

Uit recent experimenteel onderzoek (Blom et al. 2006, Polišíenská 2010) blijkt dat Nederlandse kinderen het paradigma uit tabel 1 al onder de knie hebben op een leeftijd van drie jaar – de elicitatie-experimenten zijn niet mogelijk met jongere kinderen. Uit de resterende overgeneralisaties kan niet worden geconcludeerd of de kale stam in het enkelvoud nu moeilijker of makkelijker is dan de uitgang *-t*. Wel valt op dat kinderen in het geheel niet de meervoudsvorm in het enkelvoud gebruiken. Dus (1a) komt bij de kinderen wel voor, maar (1b) niet.

(1) a Wel: De mannen leest de krant.

b Niet: De man lezen de krant.

Blom et al. (2006) presenteren ook een vergelijking van jonge eerste taalverwerwers met jonge en oude tweedetaalverwerwers, hieronder respectievelijk afgekort als kind NT1, kind NT2 en volwassen NT2. De tweede taalverwerwers zijn van Marokkaanse en Turkse komaf. De kinderen in dit onderzoek zijn volgens Blom et al. pas vanaf ongeveer hun derde levensjaar zeer substantieel met het Nederlands geconfronteerd, en gemiddeld getest na ongeveer drie jaar te zijn blootgesteld aan het Nederlands taalaanbod; de oudere leerders zij na hun vijftiende levensjaar Nederlands gaan leren. Voor details over de vergelijking van de groepen verwijzen we verder naar Blom et al. (2006).¹ Tabel 2 geeft een indicatie van de omvang en de aard van alle gemaakte overgeneralisaties. Uit de tabel kan gelezen worden hoe frequent de verkeerde uitgang in de verkeerde context wordt gebruikt, bijvoorbeeld: een kale stam is onjuist bij de 2^e en 3^e persoon enkelvoud en in het meervoud, dit komt in twee procent van alle gevallen voor bij de NT1-kinderen, et cetera.

Substituut	-∅		-t		-en	
Context	2/3 ev, mv		1 ev, mv		Ev	
Kind NT1	2	(n = 239)	3,5	(n = 175)	0	(n = 262)
Kind NT2 Turks	6	(n = 194)	4	(n = 116)	0	(n = 134)
Kind NT2 Marokkaans	5	(n = 368)	9	(n = 192)	2	(n = 272)
Volwassen NT2 Turks	32	(n = 136)	8	(n = 83)	19	(n = 113)
Volwassen NT2 Marokkaans	24	(n = 335)	8	(n = 188)	28	(n = 275)

Tabel 2: Percentage van overgeneralisaties van -∅, -t en -en in finiete werkwoorden (gebaseerd op Blom et al. 2006, bijlage) (absolute getallen (n) zijn weergegeven tussen haakjes, zie ook voetnoot 1)

De tabel laat zien dat de NT1-groep inderdaad geen fouten maakt als in (1b). Dit blijkt grosso modo ook te gelden voor de twee andere kindergroepen. Het geldt bovendien *niet* voor de volwassen NT2-groepen die zowel een meervoudsvorm in het enkelvoud als een enkelvoudsvorm in het meervoud gebruiken.

Behalve dit kwalitatieve verschil tussen de kinderen en de volwassenen is er ook een in het oog lopend kwantitatief verschil. Voor de kindergroepen, zowel NT1 en NT2, blijkt de Nederlandse werkwoordelijke congruentie relatief snel geleerd. Dat geldt *niet* voor oudere leerders. Welke ontwikkeling plaats heeft bij NT1-kinderen voor het derde levensjaar kan niet worden getoetst met productie-experimenten; het aantal fouten in spontaan taalgebruik is ook marginaal. Onderzoek met andere experimentele technieken suggereert dat een onderscheid als in (1) al op een leeftijd van 18 maanden aanwezig is (Polišenská 2010).

1 Zie in het bijzonder tabel 3 in Blom et al. (2006) waarin de gegevens van de proefpersonen zijn samengevat (bestaande uit 31 NT1-kinderen, 31 NT2-kinderen en 18 volwassenen).

Bij het tweede type congruentie, in het nominale domein, speelt woordgeslacht een centrale rol. Nomina kunnen, zoals bekend, in het Standaardnederlands zijdig of onzijdig zijn en deze classificatie is voor (onafgeleide) nomina grotendeels arbitrair en moet dus woord voor woord worden opgeslagen. De overgrote meerderheid is zijdig; de verhouding is ongeveer 2:1 voor *types* en 3:1 voor *tokens* (vgl. Van Berkum 1996). Ook in morfologische zin kan de vorm die kenmerkend is voor het zijdige geslacht ongemarkeerd worden genoemd omdat bij neutralisatie van geslacht, zoals in het meervoud, de zijdige vorm wordt gerealiseerd:

	Zijdig	Onzijdig
Enkelvoud	De man	Het paard
Meervoud	De mannen	De paarden

Tabel 3: *Woordgeslacht in het Nederlands en neutralisatie*

Uiteraard kun je zijdig en onzijdig ook op een andere wijze vergelijken dan in getalsmatige of morfologische zin, en het is niet gezegd dat de verhouding gemarkeerd-ongemarkeerd dan op dezelfde wijze uitvalt (vgl. Kester 1996 en Roodenburg & Hulk 2010 voor enige discussie).

Woordgeslacht is in het Nederlands zichtbaar op diverse functiewoorden, maar ook op de inflectie van bijvoeglijke naamwoorden in attributieve positie. Dat wil zeggen dat het attributieve adjectief altijd een uitgang *-e* (een sjwa) heeft, tenzij de volgende combinatie van kenmerken van toepassing is: onzijdig, onbepaald, enkelvoud. In dat geval is er geen uitgang. Aansluitend bij tabel 3 geeft tabel 4 een illustratie.

	Zijdig	Onzijdig
Enkelvoud, bepaald	De zwarte man	Het zwarte paard
Enkelvoud, onbepaald	Een zwarte man	<i>Een zwart paard</i>
Meervoud, bepaald	De zwarte mannen	De zwarte paarden
Meervoud, onbepaald	Zwarte mannen	Zwarte paarden

Tabel 4: *Adjectivale inflectie in het Nederlands*

In de meeste analyses wordt de uitgang *-e* beschouwd als de default, en het kale adjectief als het bijzondere geval. Een manier om dat te noteren is bijvoorbeeld (2), op de wijze van *Distributed Morphology*, waarbij geldt dat (2a) eerst dient te worden toegepast waar van toepassing, en dat in alle overige gevallen (2b), de default dus, geldt ('attr' staat voor attributief) (zie bijv. Blom et al. 2006 en Polišenská 2010 voor enige discussie).

- (2) a /Ø/ ↔ [+attr, -bepaald, -zijdig, +ev]
 b /e/ ↔ [+attr]

Het zal duidelijk zijn dat (2) voorspelt dat (2a) moeilijker te leren is dan (2b) en wel om

de volgende redenen. (2a) omvat niet alleen meer informatie dan (2b), die informatie is deels ook nogal opaak. Woordgeslacht is immers niet het meest toegankelijke kenmerk; het is in het Nederlands goeddeels arbitrair en het is bovendien in een onbepaalde groep niet zichtbaar op de determinator.

Dat kinderen op grote schaal in attributieve positie adjectieven met een sjwa overgeneraliseren, zoals Weerman, Bisschop en Punt (2006) laten zien, is dus niet onverwacht. Uit deze publicatie blijkt ook dat fouten zoals (3a), niet verklaard kunnen worden uit het feit dat adjectieven in het begin altijd een uitgang hebben: predicatieve adjectieven hebben van het begin af aan géén uitgang. Kinderen maken hier geen fouten in en (3b) gaat dus gelijk goed.

- (3) a Een zwarte paard.
b Het paard is zwart.

Blom et al. (2006) brengen de overgeneralisatie van (3a) in beeld voor dezelfde groepen leeders als de overgeneralisaties in het werkwoordelijke domein. Ook deze gegevens zijn afkomstig uit elicitatie-experimenten (overigens net zoals de gegevens uit Weerman et al. 2006). Ze worden samengevat in tabel 5 (gebaseerd op tabel 9 van Blom et al. 2006), die op dezelfde wijze gelezen moet worden als tabel 2.

Substituut	-e	-ø
Context	[-bep,-zijd]	[+bep,+zijd], [-bep, +zijd], [+bep,- zijd]
<i>Kind NT1</i>	67 (n=152)	4 (n=368)
<i>Kind NT2 Turks</i>	84 (n=132)	7 (n=287)
<i>Kind NT2 Marokkaans</i>	88 (n=263)	3 (n=585)
<i>Volwassen NT2 Turks</i>	54 (n=82)	30 (n=191)
<i>Volwassen NT2 Marokkaans</i>	32 (n=117)	67 (n=283)

Tabel 5: Percentage van overgeneralisaties van -e en ø in attributieve adjectieven (gebaseerd op tabel 9 van Blom et al. 2006, p.330, zie ook voetnoot 1)

Er zijn twee belangrijke conclusies uit deze informatie te trekken. Ten eerste, dat *alle* leeders de sjwa overgeneraliseren. Ten tweede, dat alleen de volwassenen ook substantieel het kale adjectief in attributieve positie overgeneraliseren.² Net zoals bij de werkwoordelijke congruentie zien we dus een verschil tussen de kinderen en de volwassenen.

De vraag *waarom* volwassenen ook kale adjectieven gebruiken op plekken waar het Standaardnederlands een sjwa vereist, laten we hier onbeantwoord (voor enige discussie

2 We gebruiken de term 'overgeneraliseren' hier in de neutrale zin om de afwijkingen van het Standaardnederlands te benoemen, zonder te willen claimen dat *al* deze afwijkingen het gevolg zijn van kennis van een ander, of incompleet, regelsysteem.

verwijzen we naar Blom et al. 2006 en Blom, Polišenská & Weerman 2008). Hier richten we ons verder op de kinderen. Het is verleidelijk de overgeneralisaties direct als een bevestiging van de gecompliceerdheid van (2a) te zien. We zouden kunnen redeneren dat de kinderen, zoals te verwachten was, in dit stadium alleen nog maar (2b) hebben. Zo'n leerder zal uiteraard overal in attributieve positie een *sjwa* gebruiken. Er is echter ook nog een andere mogelijkheid. Het kan ook het geval zijn dat de kinderen domweg nog niet het juiste woordgeslacht van de geteste woorden hebben geleerd. Wie denkt dat *paard* eenzijdig woord is, zal (3a) goedkeuren, zelfs als (2a) bekend is. Die is immers in dat geval niet van toepassing.

De mogelijkheid dat kinderen *paard* aanvankelijk als zijdig, en dus als een *de*-woord beschouwen, is niet onwaarschijnlijk. Integendeel, er is een steeds verder toenemende evidentie dat zowel jonge als oudere leerders aanvankelijk *en masse* zijdig overgeneraliseren naar onzijdig (en niet substantieel andersom) (vgl. o.a. Blom et al. 2008, Cornips en Hulk 2006, 2008, Unsworth 2008). We zagen al dat de zijdige vorm zowel om kwantitatieve als om kwalitatieve redenen als *default* kan worden beschouwd. Een beeld van de ontwikkeling van deze overgeneralisaties bij NT1-kinderen per leeftijdsgroep geeft de volgende tabel, gebaseerd op tabel 3 van Blom et al. (2008) – opnieuw gebaseerd op elicitation-experimenten.

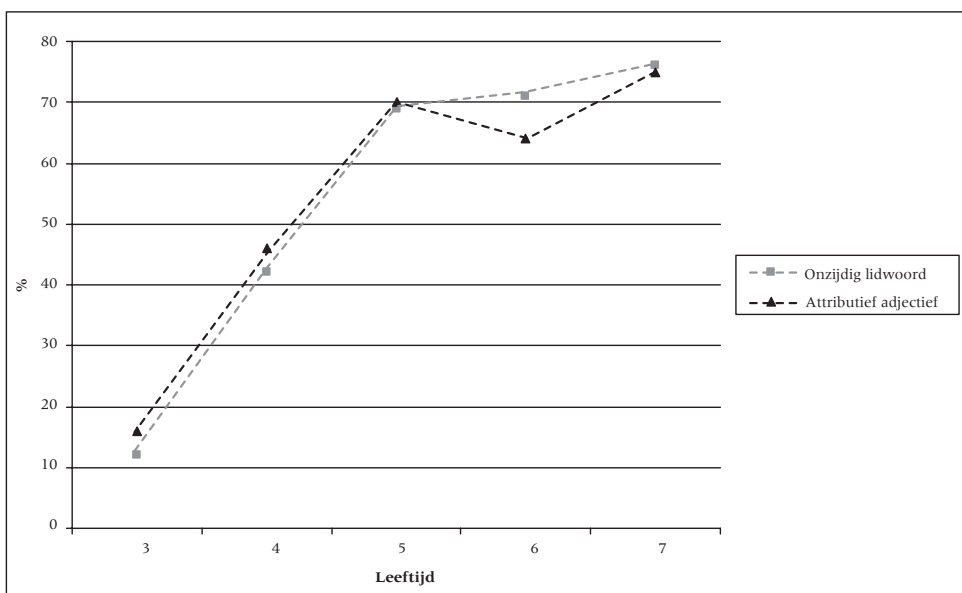
Leeftijd	Het voor de	De voor het
3 jaar (n=7)	0 (n=33)	88 (n=42)
4 jaar (n=17)	2 (n= 98)	56 (n=93)
5 jaar (n=15)	14 (n=88)	31 (n= 87)
6 jaar (n=11)	18 (n=103)	29 (n=108)
7 jaar (n=14)	7 (n=119)	24 (n=122)

Tabel 6: Percentage van overgeneralisaties van de en het bij NT1-kinderen per leeftijdsgroep (gebaseerd op tabel 3 van Blom et al. 2008, p. 314, met toevoeging van aantallen kinderen per jaargroep)

De tabel illustreert niet alleen dat vooral zijdig wordt overgegeneraliseerd, maar ook dat het leren van woordgeslacht voor Nederlandse kinderen relatief veel tijd kost. Kinderen van zeven zitten nog niet op het niveau van de volwassen standaardtaal. In een formulering analoog aan de uitspellingsregels in (2), zoals in (4), hoeft dit niet te betekenen dat een kind *letterlijk* een woord hercategoriseert van een *de*-woord naar een *het*-woord. Immers, in deze visie wordt (4a) eerst toegepast waar dat mogelijk is, en dan (4b) als default. Deze formulering staat toe dat alleen woorden die onzijdig zijn een speciale geslachtsmarkering hebben ('-zijdig' in (4b)). Kinderen zouden dan niet een woord hercategoriseren, maar daar waar dat van toepassing is aan een woord het kenmerk 'onzijdig' toevoegen. Zolang een woord dat kenmerk niet heeft kan uiteraard alleen (4b) werken.

- (4) a /het/ ↔ [+bepaald, -zijdig, +ev]
 b /de/ ↔ [+bepaald]

Kortom, bij de interpretatie van een overgeneralisatie als in *een zwarte paard* is er alle reden om rekening te houden met het woordgeslacht dat kinderen zelf aan een woord als *paard* toekennen. Blom et al. (2008) laten zien dat, als we de toename van het correcte gebruik van *het*-woorden vergelijken met dat van de toename van het correcte gebruik van kale adjectieven in attributieve positie, we precies dezelfde ontwikkeling zien, zoals in beeld gebracht in figuur 1. Het onderzoek is cross-sectioneel en gericht op NT1-kinderen van 3 tot 7 jaar, die allen exact dezelfde elicitatietests ondergaan (voor aantallen kinderen zie tabel 6). De meetpunten zijn weergegeven met een drie- en een vierhoek.³

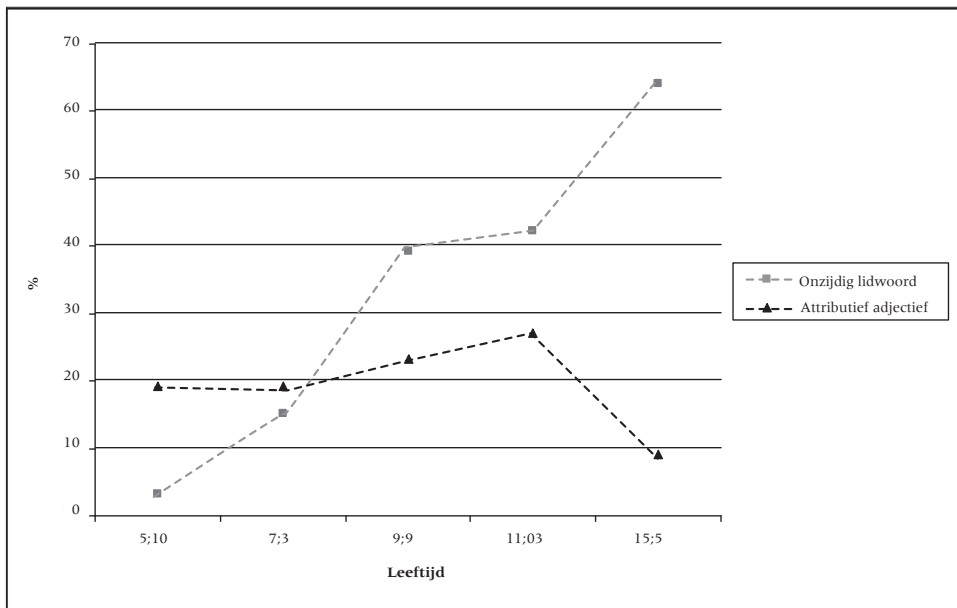
Figuur 1: Ontwikkeling van correcte *het*-woorden en correcte kale adjectieven in attributieve positie (type een zwart paard) bij NT1-kinderen (vgl. Blom et al. 2008, p. 320)

Het parallel lopen van de beide ontwikkelingen is niet goed te begrijpen als kinderen geen kennis hebben van regel (2a). Wat groeit, is niet kennis van de regel maar kennis van het aantal onzijdige woorden waarop de regel van toepassing is.⁴ Stel bijvoorbeeld dat (2a) pas ontdekt wordt als kinderen 5 of 6 zijn, dan zou de groeicurve voor de adjectieven tot die tijd aanzienlijk onder die van de correcte *het*-woorden moeten liggen. Het feit dat de ontwikkelingen gelijk opgaan, suggereert niet alleen dat er al op jonge leeftijd een kenmerk

- 3 De verbindingslijn verbeeldt de continuïteit die met cross-sectioneel onderzoek wordt nagebootst, maar deze is niet letterlijk door Blom et al. (2008) aangetoond (het is niet voor niets een stippellijn), zoals een reviewer opmerkt. Het is de vraag of het letterlijk aantonen van deze continuïteit wel praktisch mogelijk is, maar er is wel een andere onderzoeksopzet denkbaar die deze cross-sectionele data kan ondersteunen (of tegenspreken): een groep kinderen zou vanaf de leeftijd van 3 tot en met 7 jaar longitudinaal gevolgd kunnen worden en zeer regelmatig getest kunnen worden.
- 4 Het dipje van de attributieve adjectieven op leeftijd 6 is niet significant.

woordgeslacht actief is dat generaliseert over lidwoorden en adjectieven, het laat ook zien dat kinderen op de leeftijd van drie jaar al op het spoor van (2a) zitten, hoe bijzonder de regel ook mag wezen.

Het bijzondere van deze prestatie wordt nog duidelijker wanneer deze vergeleken wordt met de ontwikkeling van de NT2-kinderen van Marokkaanse komaf (eveneens in een cross-sectioneel onderzoek). Figuur 2 laat zien dat er bij deze leerdere ook een groei is van het aantal correcte *het*-woorden, maar hier gaat dit niet samen met een groei van correcte kale adjectieven in attributieve positie. Integendeel, de situatie waarin de sjwa wordt overgegeneraliseerd (type *een zwarte paard*) fossiliseert.⁵

Figuur 2: Ontwikkeling van correcte *het*-woorden en correcte kale adjectieven in attributieve positie (type *een zwart paard*) bij NT2-kinderen (vgl. Blom et al. 2008, p. 320)

Een interpretatie van dit contrast tussen NT1- en NT2-kinderen is dat de laatste groep te weinig kwantitatieve en kwalitatieve evidentie krijgt voor regel (2a) voordat de kritieke periode is afgelopen (vgl. Blom et al. 2008 voor discussie).

Concluderend kunnen we stellen dat de verwerving van Nederlandse congruentie laat zien dat NT1-kinderen zeer vroeg op het goede spoor zitten, zelfs bij een notoir gemarkeerde regel als die voor het uitblijven van een sjwa bij attributieve adjectieven (regel 2a). Hoewel het kenmerk geslacht kennelijk al jong actief is, kost het woord voor woord opslaan van het juiste woordgeslacht relatief veel tijd. NT2-kinderen lijken op

5 Zie de opmerkingen over cross-sectioneel onderzoek hierboven. Om verschillende redenen is zulk onderzoek lastiger bij NT2-groepen, zodat deze resultaten speculatiever zijn dan die bij de NT1-groep. Zie Blom et al. (2008) voor discussie en precieze achtergrondgegevens.

NT1-kinderen in die zin dat ze ook weinig moeite hebben met de werkwoordscongruentie en hetzelfde type overgeneralisaties maken bij lidwoorden en adjectieven; maar bij de verwerving van de gemarkeerde regel voor adjectivale inflectie wijken ze af. Volwassenen NT2 leerders wijken kwalitatief en kwantitatief zowel bij nominale als verbale inflectie af van zowel NT1- als NT2-kinderen. Met deze achtergrond keren we nu naar de resultaten van kinderen met SLI.

● 3 Congruentie en SLI

Voordat we de resultaten presenteren en bespreken zullen we wat meer informatie geven over de proefpersonen en de methode (paragraaf 3.1). Daarna kijken we achtereenvolgens naar verbale en nominale congruentie in respectievelijk paragrafen 3.2 en 3.3.

3.1 Proefpersonen en methode

Alle proefpersonen zijn gediagnosticeerd door gekwalificeerde logopedisten en zijn afkomstig uit het speciaal onderwijs. De voor SLI gebruikelijke selectiecriteria volgen het indicatieprotocol voor de zogenaamde cluster 2-scholen. De kinderen hebben geen bekende neurologische stoornis, gehoor- of sociaal-emotionele problemen. Alleen kinderen met een score boven de 80 op de SON-R, een gestandaardiseerde non-verbale intelligentietest (vgl. Snijders, Tellegen & Laros 1989), zijn geselecteerd. Hun taalproductie blijft achter bij leeftijdsgenoten. Zij hebben een substantieel lagere score op gestandaardiseerde taaltests, dat wil zeggen anderhalf tot twee maal de standaarddeviatie beneden de norm.

De jonge SLI-groep (hieronder afgekort als SLI-jong) bestaat uit 25 kinderen, met een gemiddelde leeftijd van ruim 7 jaar. Om een beeld te krijgen van mogelijke verdere ontwikkelingen is ook een oudere groep (afkorting hieronder: SLI-oud) van 9 kinderen geselecteerd van ruim 12 jaar. Ter wille van een directe vergelijking is een groep kinderen zonder SLI opgenomen als controlegroep (afkorting hieronder: controle), hoewel paragraaf 2 uiteraard meer details geeft over de normale ontwikkeling van het Nederlands. Een moeilijke kwestie in SLI-onderzoek betreft de vraag met welke leeftijdsgroepen je de kinderen met SLI het beste kunt vergelijken: met hun niet-taalgestoorde leeftijdsgenoten, of met kinderen die voor het overige op een vergelijkbaar taalniveau zitten? Voor beide is wat te zeggen. Vergelijking met niet-taalgestoorde leeftijdsgenoten laat zien of er daadwerkelijk sprake is van vertraging bij de SLI-kinderen in de geteste constructies. Vergelijking met jongere niet-taalgestoorde kinderen geeft inzicht in de mate van vertraging en de mogelijke kwalitatieve verschillen. Omdat wij verwachten dat de kinderen met SLI vertraagd zijn in beide geteste domeinen, hebben wij hier gekozen voor een vergelijking met een controlegroep jongere kinderen zonder SLI. Het gaat bij deze groep om een subset van de eentalige kinderen die getest is voor het onderzoek waarover gerapporteerd is in Blom et al. (2006, 2008) en Polišenská (2010). Alle relevante informatie over de proefpersonen is samengevat in Tabel 7.

	N	Gemiddelde leeftijd	Leeftijdsbereik	SD
Controle	20	4;10	4;0-5;11	0.6
SLI-jong	25	7;3	6;1-8;0	0.7
SLI-oud	9	12;7	12;3-13;3	0,3

Tabel 7: Proefpersonen

Alle kinderen, dus ook de kinderen zonder SLI, zijn getest met het FlexiT-materiaal (Blom, Orgassa, Polišenská 2008). Deze test bevat items die congruentie op bestaande en niet-bestaande finiete werkwoorden eliciteren (zie 5). Daarnaast worden lidwoorden van een set frequente zijdige en onzijdige nomina geëliciteerd en adjectieven bij dezelfde set nomina in een bepaalde en onbepaalde conditie (zie 6). Het woordgeslacht is per zelfstandig naamwoord in totaal driemaal getest, zodat kon worden vastgesteld hoe stabiel een leerder voor wat betreft de toekenning van het lidwoord is.

- (5) Geteste werkwoorden:
- a Bestaande werkwoorden: *tekenen, poetsen* en *drinken*.
  - b Niet-bestaande werkwoorden: *spollen* en *pieren*.
- (6) Geteste zelfstandige naamwoorden:
- a Zijdig: *appel, auto, baby, schoen, vis*.
  - b. Onzijdig, onafgeleid: *glas, mes, schaap, vliegtuig, paard*.
  - c. Onzijdig, afgeleid: *boekje, cadeautje, huisje, raampje varkentje*.

Dezelfde tests zijn gebruikt in de literatuur die we hebben samengevat in paragraaf 2, zodat een vergelijking tussen de kinderen met en zonder SLI goed mogelijk is.

3.2 Resultaten verbale congruentie

Alle kindergroepen zetten de werkwoorden op de goede plek, dat wil zeggen dat het onderscheid tussen hoofdzin- en bijzinsvolgorde niet tot opvallende problemen leidt. Hoewel het verschijnsel bij enkele kinderen in de jonge groep voorkomt, is er verder geen neiging om in plaats van de door ons geëliciteerde finiete werkwoorden, zoals (7a), te antwoorden met een zogenaamde *root infinitive* als in (7b), die verder buiten beschouwing blijft. Fouten in de verbale congruentie kunnen dus niet geweten worden aan een onvoldoende kennis van woordvolgorde of gebruik van andere constructies.

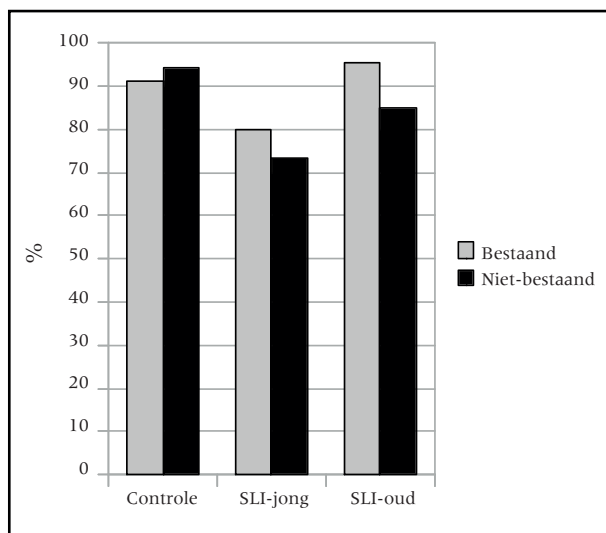
- (7) a Die man leest een krant.
b Die man een krant lezen.

Een overzicht van de accuratesse van de congruentie bij finiete werkwoorden (in hoofdzinnen – we komen later in deze paragraaf op de bijzinnen) geeft figuur 3, waar de uitkomsten op de bestaande en niet bestaande werkwoorden separaat zijn weergegeven. In tabel 8 staan de absolute getallen en standaarddeviaties.

Effecten van SLI op Nederlandse congruentie

Figuur 3: Percentage correcte scores in congruentie bij finiete bestaande en niet bestaande werkwoorden in hoofdzinnen (1^e, 2^e, 3^e persoon enkelvoud en 3^e persoon meervoud)

	bestaande ww	nieuwe ww
Controle groep	91.2 (n=137; sd=12.7)	94.2 (n=137; sd=9.4)
SLI, jong	80 (n=409; sd=17.1)	73.2 (n=257); sd=31.2
SLI, oud	95.2 (n=189; sd=7.3)	84,9 (n=126; sd =10.3)

Tabel 8: Percentage van correcte congruentie bij finiete werkwoorden met bestaande werkwoorden en niet-bestaande werkwoorden in hoofdzinnen (absolute getallen en standaard deviaties zijn weergegeven tussen haakjes, alle contexten)

Hoewel de scores in alle groepen relatief hoog zijn, zijn er een paar duidelijke verschillen. De oude SLI-groep scoort bij beide typen werkwoorden significant beter dan de jonge SLI-groep en zit rond het conventionele verwervingscriterium van 90% (Brown 1973).⁶

6 De verschillen tussen de groepen voor zowel de bestaande werkwoorden (ANOVA: $F(51,2) = 6.541$, $p < 0.005$) als ook de niet-bestaande werkwoorden (ANOVA: $F(51,2) = 11.875$, $p < 0.001$) zijn significant. Een post hoc analyse, Games Howell, laat zien dat de oude SLI-groep significant beter scoort dan de jonge SLI-groep resp. voor bestaande werkwoorden ($p < 0.002$) en voor de niet-bestaande werkwoorden ($p < 0.041$). Het verschil tussen de controle-groep en de oude SLI-groep is niet significant (bestaande werkwoorden $p = 0.728$, niet bestaande werkwoorden $p = 0.081$).

Aan de andere kant valt op dat de SLI-kinderen zelfs rond een gemiddelde leeftijd van bijna 13 jaar nog niet 100% correct scoren. Weliswaar geldt dat ook niet voor de jonge controlegroep van kinderen als geheel, maar wel voor sommige kinderen daarbinnen en bijvoorbeeld ook voor de kinderen zonder SLI van zes jaar (vgl. Polišenská 2010).

Een beeld van het soort fouten dat de leerders maken geeft tabel 9. Omdat er geen opvallende verschillen zijn tussen bestaande en niet-bestaande werkwoorden zijn deze hier samengenomen. De tabel moet op dezelfde wijze gelezen worden als tabel 2 (de controlegroep bestaat, zoals hierboven aangegeven, uit een subset van de NT1-kinderen waarover gerapporteerd wordt in tabel 2 zodat de cijfers uiteraard niet gelijk zijn).

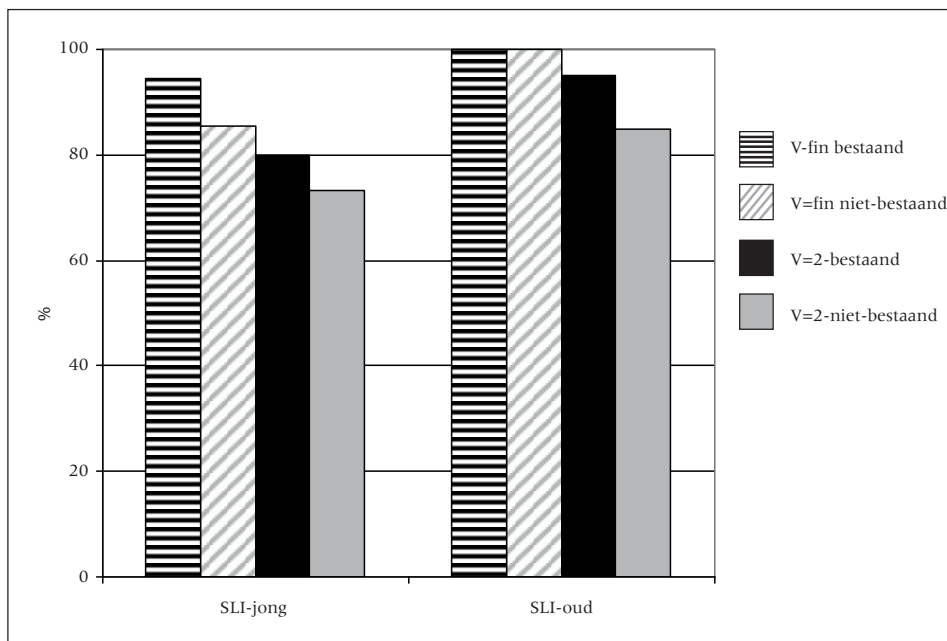
Substituut	-∅	-t	-en
Context	2/3 ev, mv	1 ev, mv	ev
Controle	9,0 (n=210)	0,7 (n=136)	0 (n=202)
SLI – jong	15,9 (n=581)	16,0 (n=336)	1.2 (n=415)
SLI-oud	2,4 (n=288)	11,4 (n=158)	0 (n=184)

Tabel 9: Percentage van overgeneralisaties van -en, -t en -∅ (bestaande en niet-bestaande werkwoorden samengenomen)

De belangrijke observatie is hier dat ook de kinderen met SLI niet het meervoudssuffix in het enkelvoud gebruiken, maar wel het omgekeerde, net als de andere kinderen (eentalig en tweetalig), en anders dan de oudere leerders (vergelijk paragraaf 2). Op het eerste gezicht zou er ook een kwalitatief verschil kunnen zijn tussen de controlegroep en de kinderen met SLI omdat de laatste in tabel 9 het suffix *-t* overgeneraliseren, waar dit verwaarloosbaar is in de controlegroep. Dat lijkt echter een toevallig verschijnsel in deze controlegroep. In grotere groepen NT1-kinderen kon tot nu toe niet vastgesteld worden dat er een significant verschil is tussen overgeneralisaties van het suffix *-t* en de kale stam (vgl. Polišenská 2010).

De tot nu toe besproken gegevens zijn afkomstig van hoofdzinnen, waarin in het Nederlands het werkwoord verplaatst is naar de V2-positie. Baker, De Jong, Orgassa & Weerman (in voorbereiding) laten zien dat de resultaten vergelijkenderwijs in bijzinnen beter zijn. Ook bij afasie zou dit fenomeen zich voor kunnen doen (zie Bastiaanse & Van Zonneveld 1998, Bastiaanse & Thompson 2003). Een vergelijking van de uitkomsten van werkwoordsflectie in hoofd- en bijzinnen in de jonge en oude SLI groepen ondersteunt deze bevinding. Zie figuur 4. In tabel 8 en 10 staan de absolute getallen en standaarddeviaties van respectievelijk de hoofdzinnen en de bijzinnen.

Effecten van SLI op Nederlandse congruentie

Figuur 4: Percentage correctscores van de congruentie bij finiete bestaande en niet-bestaande werkwoorden in bijzinnen (V-fin) en hoofdzinnen (V2, dezelfde data als in figuur 3)

	bestaande ww	nieuwe ww
SLI, jong	94.4 (n=126; sd=12.5)	85.5 (n=76; sd=41.7)
SLI, oud	100 (n=51; sd=0)	100 (n=35; sd =0)

Tabel 10: Percentage van correcte congruentie bij finiete werkwoorden met bestaande werkwoorden en niet-bestaande werkwoorden in bijzinnen (absolute getallen en standaard deviaties zijn weergegeven tussen haakjes)

Beide groepen SLI kinderen scoren beter in de werkwoordscongruentie in bijzinnen dan in hoofdzinnen. In de jongere SLI-kinderen is dit significant voor de bestaande werkwoorden ($t(24) = 4.446, p < 0.001$) en in de oudere SLI-kinderen voor de niet-bestaande werkwoorden ($t(8) = 4.359, p < 0.005$). In bijzinnen scoren de oudere SLI-kinderen 100% accuraat met beide typen werkwoorden.

Samenvattend kunnen we stellen dat de kinderen met SLI vergelijkbare fouten maken als de kinderen zonder SLI, dat hun scores relatief goed zijn, maar tegelijkertijd kunnen we er niet aan voorbijgaan dat kinderen met SLI van ouder dan 12 jaar een score hebben die kinderen zonder SLI behalen rond hun zesde. Dat er op deze leeftijd nog steeds wordt overgeneraliseerd is een aanwijzing dat SLI niet uitsluitend leidt tot vertraging. Er is daarbij een in het oog lopend verschil tussen hoofd- en bijzinnen.

3.3 Resultaten nominale congruentie

Hoewel we in de eerste plaats geïnteresseerd zijn in de effecten van SLI op inflectie, en dus voor het nominale domein aangewezen zijn op adjectieven, weten we dat deze inflectie (ook) afhangt van woordgeslacht. Daarom kijken we nu eerst naar de resultaten voor lidwoorden. Tabel 11 geeft een overzicht van het correcte gebruik van *de* en *het* in de drie onderscheiden groepen; omdat het weglaten van lidwoorden typerend is voor de (vroeg) taalontwikkeling (vgl. Bol & Kuiken 1988, Wijnen, Krikhaar & den Os 1994, Rozendaal & Baker 2008) en we willen weten in welk stadium de SLI-kinderen zitten, is ook deze responsmogelijkheid opgenomen (anders dan bijv. in tabel 6, waar alleen de aard van overgeneralisaties centraal stond).

	Zijdig onafgeleid			Onzijdig onafgeleid		
	<i>de</i>	* <i>het</i>	geen	* <i>de</i>	<i>het</i>	geen
Controle	86.5 (n=147)	8.2 (n=14)	5.3 (n=9)	45 (n=73)	48.8 (n=79)	6.2 (n=10)
SLI-jong	89.4 (n=311)	3.7 (n=13)	6.9 (n=24)	70.7 (n=246)	24.4 (n=85)	4.9 (n=17)
SLI-oud	93.8 (n=122)	5.4 (n=7)	0.8 (n=1)	66.2 (n=86)	33.8 (n=44)	0 (n=0)

Tabel 11: Percentage van het gebruik van lidwoorden bij onafgeleide nomina

Er zijn drie belangrijke observaties. Ten eerste laat de tabel zien dat kinderen met SLI, net zoals andere leerders, overgeneraliseren in voornamelijk één richting: zijdig voor onzijdig. Ten tweede zien we dat de kinderen met SLI voor het correcte gebruik van het onzijdige geslacht achterblijven bij de (aanzienlijk) jongere kinderen zonder SLI. Dit verschil is significant voor de SLI-jong groep ($U=-2.022$, $p < 0.05$, two-tailed), maar niet voor de SLI-oud groep ($U=0.568$, $p=0.57$).⁷ De derde observatie is misschien het meest verrassend: de oudere SLI kinderen scoren niet significant beter dan de jongere ($U=-1.397$, $p=0.16$). De productie van het correct gebruik van *het* blijft sterk achter. Zagen we bij de werkwoordelijke inflectie nog een hoge score en een duidelijke toename van correcte scores in de oudere SLI-groep, hier is dat niet het geval.

Kijken we vervolgens naar de score bij de adjectivale inflectie met onafgeleide nomina in tabel 12, waarbij 'default' samenvattend verwijst naar alle omstandigheden waarin een sjwa vereist is.

7 Omdat de lidwoorddata en de adjectivale inflectie data van beide SLI groepen niet normaal verdeeld bleken te zijn (Shapiro-Wilk, $p < 0.05$), is er voor een statistische vergelijking gebruik gemaakt van twee non-parametrische tests: de *Mann-Whitney U* test werd gebruikt voor een statistische vergelijking van testcondities tussen groepen en de *Wilcoxon Rank Sum* test voor een vergelijking van testcondities binnen dezelfde groep.

	Default		Kaal adjectief	
	-e	*-∅	*-e	-∅
Controle	98.2 (n=168)	1.8 (n=3)	52.9 (n=27)	47.1 (n=24)
SLI-jong	96.3 (n=972)	3.7 (n=37)	69.9 (n=165)	30.1 (n=71)
SLI-oud	95.6 (n=86)	4.4 (n=4)	66.3 (n=53)	33.7 (n=27)

Tabel 12: Percentage van gebruik van attributieve adjectivale inflectie: default en kaal adjectief

Opnieuw is het type overgeneralisaties van de kinderen met SLI niet anders dan dat van kinderen zonder SLI. De sjwa wordt overgegeneraliseerd, maar het kale adjectief in attributieve positie niet of nauwelijks. Het patroon is dus duidelijk anders dan dat van volwassen NT2-leerders, die, zoals we zagen in paragraaf 2, ook het kale adjectief overgeneraliseren. Voor wat betreft het type fouten lijken de kinderen met SLI op de NT2-kinderen uit paragraaf 2, maar er is ook een belangrijk verschil. Er zijn namelijk geen tekenen dat de kinderen met SLI fossiliseren in de richting van een uitsluitend gebruik van adjectieven op *-e*. We zien geen ontwikkeling in de SLI-groepen, maar bij beide is er kennelijk wel een besef dat er in sommige attributieve adjectieven géén sjwa verschijnt. Dat besef is niet at random, want in andere omstandigheden dan die van onzijdig, enkelvoud, onbepaald verschijnt nu juist niet of nauwelijks een kaal adjectief. Ook is opmerkelijk dat het percentage correct gebruik van kale adjectieven (SLI-jong: 30.1% en SLI-oud: 33.7%) in de buurt zit van het percentage correct gebruik van het onzijdig lidwoord (zie tabel 9: SLI-jong: 24.4% en SLI-oud: 33.8%).

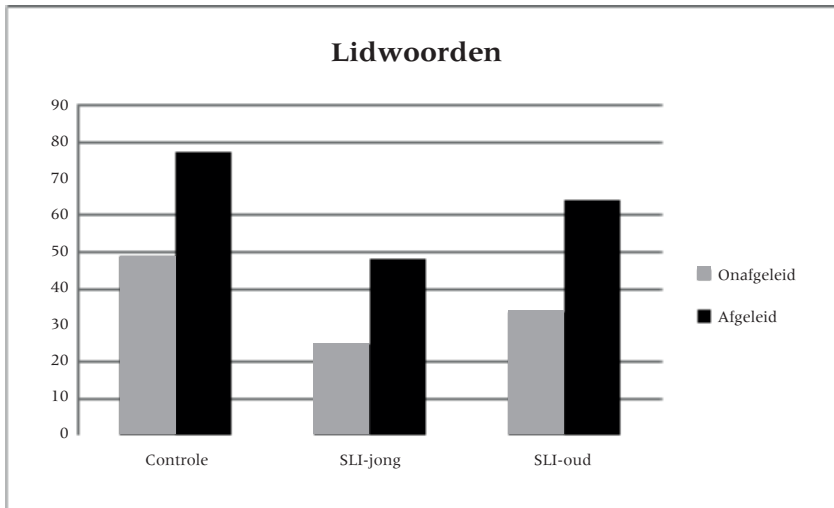
Zoals aangegeven in paragraaf 3.1 hebben we ook afgeleide onzijdige nomina getest. In deze specifieke gevallen is zowel het geslacht van het onafgeleide deel als van de afleiding zelf onzijdig (het is zowel *het boek* als *het boekje*). Verwacht zou kunnen worden dat hier beter gescoord wordt omdat het woordgeslacht doorzichtiger is. De resultaten staan in tabel 13 en 14. Figuur 5a en 5b maken zichtbaar hoe de scores zijn voor de correcte onzijdige lidwoorden en de adjectivale inflectie voor de context onzijdig, onbepaald enkelvoud, met daarnaast ter vergelijking de resultaten bij de onafgeleide nomina.

	Onzijdig onafgeleid			Onzijdig afgeleid		
	*de	het	geen	*de	het	geen
Controle	45 (n=73)	48.8 (n=79)	6.2 (n=10)	19.6 (n=18)	77.2 (n=71)	3.3 (n=3)
SLI-jong	70.7 (n=246)	24.4 (n=85)	4.9 (n=17)	47,0 (n = 95)	48,5 (n = 98)	4,5 (n = 9)
SLI-oud	66.2 (n=86)	33.8 (n=44)	0 (n=0)	36,1 (n=43)	63,9 (n=76)	0 (n=0)

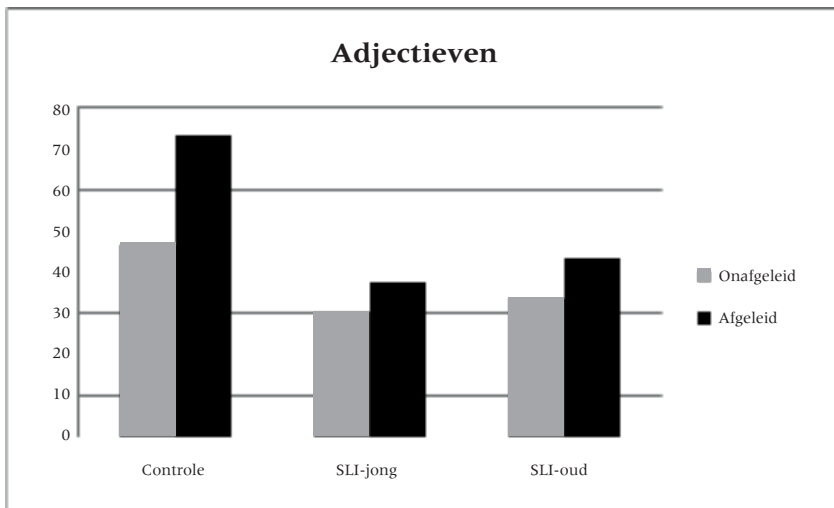
Tabel 13. Percentage van het gebruik van lidwoorden bij onzijdig afgeleide en onafgeleide nomina

	adjectief onafgeleide nomina		adjectief afgeleide nomina	
	*-e	-∅	*-e	-∅
Controle	52.9 (n=27)	47.1 (n=24)	26.5 (n=9)	73.5 (n=25)
SLI-jong	69.9 (n=165)	30.1 (n=71)	62.2 (n=58)	37,8 (n=48)
SLI-oud	66.3 (n=53)	33.7 (n=27)	56.3 (n=45)	43.7 (n=35)

Tabel 14: Percentage van gebruik van attributieve adjectivale inflectie bij onzijdig afgeleide en onafgeleide nomina

Figuur 5a: Percentage correcte onzijdige lidwoorden (het) bij afgeleide en onafgeleide onzijdige nomina

Figuur 5b: Percentage correcte adjectivale flexie (kaal adjectief -∅) bij afgeleide en onafgeleide onzijdige nomina

De vergelijking tussen afgeleide en onafgeleide nomina bevestigt de verwachting dat de scores bij de diminutieven hoger zijn. Het verschil in gebruik van correcte *het*-woorden in onafgeleide versus afgeleide nomina is significant voor beide SLI groepen ($W = 2.521$, $p < 0.05$ voor SLI-oud en $W = 3.052$, $p < 0.005$ voor SLI-jong). De vergelijking in figuur 5b laat zien dat ook het percentage correcte kale adjectieven in attributieve positie toeneemt, hoewel in mindere mate dan met lidwoorden. De verschillen zijn echter niet significant na vergelijking van beide contexten (onafgeleid versus afgeleid) per SLI groep ($W = 0.425$, $p = 0.671$ voor SLI-oud groep en $W = 1.197$, $p = 0.231$ voor SLI-jong).

We hebben, zoals gezegd, woordgeslacht in totaal drie keer per woord getest. Stel nu dat een kind bij diminutieven drie maal een woord als onzijdig classificeert door drie maal te kiezen voor *het*. We mogen gezien het voorgaande geen al te grote verwachting hebben van het aantal woorden dat aan deze eis voldoet. Inderdaad is het aantal gevallen laag, zoals de volgende tabel laat zien, zodat we dit niet statistisch hebben getoetst, maar de proportie kale adjectieven is in deze omstandigheden nog weer hoger dan in tabel 14 en figuur 5b, wat er opnieuw op wijst dat de kale adjectieven zeker niet at random verschijnen.

	N	Proportie correct adjectief bij onbepaald enkelvoud
SLI-jong	27 (125)	.6
SLI-oud	18 (45)	.83

Tabel 15: Aantal stabiele diminutieven en de proportie correcte adjectieven in de context onbepaald enkelvoud

4 Discussie en conclusie

De hypothese dat kinderen met SLI een of meer onderdelen van het aangeboren vermogen om taal te leren missen en daarom hun toevlucht moeten nemen tot andere leermechanismen wordt door het hier gerapporteerde onderzoek niet gesteund. De kinderen met SLI uit dit onderzoek maken dezelfde type fouten als kinderen zonder SLI, en *andere* fouten dan oudere leerders. Dat geldt zowel in het verbale als in het nominale domein. Om precies dezelfde reden wordt ook de hypothese dat kinderen met SLI problemen zouden hebben in hun procedurele geheugen, en daarom net als volwassenen meer van hun declaratieve geheugen afhankelijk zijn, niet gesteund. Kinderen met SLI lopen duidelijk achter bij kinderen zonder SLI, maar er is geen reden om te veronderstellen dat de kinderen uit ons onderzoek bijvoorbeeld het werkwoordelijke paradigma niet kennen. Daarvoor is hun score te hoog.

Tegelijkertijd moeten we constateren dat zelfs de oudere kinderen met SLI geen 100 procent scoren op de elicitatietest voor werkwoordelijke congruentie – een prestatie die kinderen zonder SLI zelfs voor niet bestaande werkwoorden al op hun zesde leveren (zie Polišenská 2010). Bishop (1994, 2000) veronderstelt dat kinderen met SLI problemen hebben bij de *uitvoering* van regels naarmate de complexiteit van de taak toeneemt. Het

ligt in de rede dat als er zo'n controleprobleem is, dit niet alleen gevolgen heeft voor het verwerven van een taal, maar ook nog als de regels eenmaal verworven zijn. Bij de verwerving van een taal zou zo'n controleprobleem kunnen betekenen dat zelfs als de input voor deze kinderen normaal is, dat niet betekent dat zij uit deze input even snel de conclusies kunnen trekken als kinderen zonder SLI. En als de regels eenmaal verworven zijn, kan het controleprobleem nog steeds veroorzaken dat de regels niet altijd optimaal worden gevolgd.

Baker et al. (in voorbereiding) betogen bijvoorbeeld dat zo niet alleen de niet-optimale score in werkwoordscongruentie bij de kinderen met SLI begrepen kan worden, maar ook het verschil in resultaat tussen congruentie in de hoofd- en de bijzinnen. Congruentie in bijzinnen gaat beter dan in hoofdzinnen omdat in hoofdzinnen ook het werkwoord verplaatst moet worden naar de V2-positie. Dat werkwoordverplaatsing (in dit geval *verb second*) een belasting vormt die taalgebruikers wanneer dat mogelijk is zouden mijden, is al eerder betoogd. Van Kampen (1997) en Zuckermann (2001) laten zien hoe kinderen (zonder SLI) bijvoorbeeld dummies in de V2-positie zouden prefereren boven verplaatste werkwoorden. De belasting die de verplaatsing van het werkwoord oplevert, leidt er volgens Baker et al. niet allen toe dat deze verplaatsing wordt gemeden waar dat kan (door dummies te gebruiken bijvoorbeeld), maar ook dat wanneer V2 wel wordt gebruikt of nagenoeg onvermijdelijk is de combinatie met werkwoordsverplaatsing leidt tot 'fouten' bij de verbale congruentie, waardoor er niet optimaal wordt gescoord. De kinderen kennen de regels dus wel, maar passen ze onder druk verkeerd toe.

Dat er niet alleen een effect is van de variabele hoofdzin-bijzin, maar ook van de variabele bestaand werkwoord-niet bestaand werkwoord, zoals we zagen in paragraaf 3.1, kan verwacht worden als kinderen met SLI problemen hebben met de uitvoering van taalregels. Een elicitatietaak voor niet-bestaande werkwoorden is immers relatief complex. Het laat zien dat de uitvoeringsproblemen niet alleen veroorzaakt kunnen worden door grammatica-interne factoren (zoals het verschil tussen zinnen met en zonder V2), maar ook door relatief externe factoren die een taak complexer kunnen maken.

Tegen de achtergrond dat de resultaten bij de verbale inflectie wijzen op uitvoeringsproblemen zijn onze bevindingen voor het nominale domein extra interessant. Voor onafgeleide woorden blijft de correcte productie van het onzijdige woordgeslacht ver achter bij kinderen zonder SLI. Sterker, als we de oude en de jonge groep vergelijken, lijkt er zelfs geen groei te zijn. Dat de kennis van onzijdige woorden kinderen met SLI veel tijd zal kosten, verbaast niet als dit kinderen zonder SLI al zoveel tijd kost. Wie door een controleprobleem aanzienlijk meer input nodig heeft, zal er nóg langer over doen. En de resultaten laten ook zien dat de kinderen de categorie onzijdig wel degelijk kennen. Vooral bij de diminutieven scoren de kinderen significant beter.

Dat de verklaring uitsluitend gevonden moet worden in *kennis* van het correcte woordgeslacht is echter niet waarschijnlijk. Het maakt onder andere niet begrijpelijk waarom de oudere groep bij de onafgeleide nomina niet significant beter scoort dan de jongere. De oudere groep heeft langer gelegenheid gehad de correcte vormen te leren en zou dus beter moeten zijn. De geteste woorden zijn bovendien frequent. Net zoals bij de productie van werkwoordscongruentie menen we daarom dat ook hier problemen met controle kunnen leiden tot uitvoeringsproblemen. In werk op het gebied van de tweedetaalverwerving is voor een vergelijkbaar contrast tussen kennis en toepassing de zogenaamde 'Missing Surf-

ace Inflection Hypothesis' voorgesteld (o.a. Haznedar en Schwartz 1997, Lardiere 1998, Prévost en White 2000). Het idee is dat in de syntaxis de correcte features aanwezig zijn, maar dat er onder druk iets mis kan gaan in de *uitspelling* van de features. Ter illustratie keren we terug naar de eerder geformuleerde uitspellingregels voor lidwoorden in (4), hier herhaald als (8). Eerst wordt (8a) toegepast waar mogelijk, daarna de ongespecificeerde regel (8b) voor de resterende gevallen.

- (8) a /het/ ↔ [+bepaald, -zijdig, +ev]
 b /de/ ↔ [+bepaald]

In de normale situatie blokkeert de specifieke regel (8a), indien van toepassing, de werking van de algemene regel (8b), die immers op het eerste gezicht ook overal zou kunnen worden toegepast waar (8b) werkt omdat de features in (8b) een subset zijn van die in (8a). Precies dit zou in spraakproductie onder druk kunnen staan, waardoor de ongespecificeerde regel ook wordt toegepast op plaatsen waar eigenlijk de gespecificeerde regel moet werken. De sprekers weten dat een woord onzijdig is, kennen de regels in (8), maar in de *toepassing* komt de morfologische default (8b) tevoorschijn. Hoewel de oorzaken van de niet volledig functionerende toepassing van de regels niet dezelfde zullen zijn als bij tweedetaalverwervers, is goed voorstelbaar dat bij kinderen met SLI iets dergelijks gebeurt. De controleproblemen leiden tot problemen bij de toepassing van de uitspellingsregels. In dat geval kennen de kinderen het correcte woordgeslacht wel (althans, vaker dan je op basis van de productie zou denken), maar wijken ze uit naar de morfologische default bij de uitvoering, en die leidt in het Nederlands gegeven (4b) tot het lidwoord *de*.

We ontleen een argument voor dit verschil tussen kennis en toepassing bij kinderen met SLI aan Keij (2009), die ook een gemiddeld jongere en oudere groep kinderen met SLI heeft vergeleken in de productie van woordgeslacht en net als wij constateert ook zij dat er geen groei is bij de onafgeleide woorden. In aanvulling op de productietest heeft Keij echter ook een test afgenomen waarin kinderen voor een aantal woorden om een oordeel wordt gevraagd, een zogenaamde kennistaak: Wat is goed? *De auto* of *het auto*? Hoewel de scores nog steeds (ver) achterblijven bij die van kinderen zonder SLI is de score hoger dan bij de productietaak. Bovendien constateert Keij dat bij de kennistaak de oudere groep wél beter is dan de jongere. De kennis is toegenomen zonder dat dit kennelijk direct zichtbaar wordt in de productie.

Een vergelijkbare redenering kan gegeven worden voor (2), hier herhaald als (9).

- (9) a /Ø/ ↔ [+attr, -bepaald, -zijdig, +ev]
 b /e/ ↔ [+attr]

Dat onder druk de toepassing van regel (9a) in gevaar komt, daarvoor is weinig verbeeldingskracht nodig. De regel is notoir opaak om redenen die hierboven al aan de orde zijn geweest. De vraag moet echter gesteld worden of in dit geval de controleproblemen bij SLI het wel mogelijk hebben gemaakt om de regel te leren. Anders gezegd, de vraag is of de lagere scores bij de kale adjectieven een gevolg zijn van het afwezig zijn van regel (9a) óf van problemen bij de toepassing ervan, al dan niet (gedeeltelijk) via de beperktere kennis van het onzijdige woordgeslacht waarover we zojuist spraken.

Wij menen dat er goede argumenten zijn voor de laatste positie, en dat dus ook de kinderen met SLI wel kennis kunnen hebben van regel (9a). In de eerste plaats laten de resultaten duidelijk zien dat er wel een substantiële hoeveelheid kale adjectieven wordt geproduceerd. De gegevens van de groep steunen niet een situatie waarin uiteindelijk alleen (9b) regeert – een situatie die we in paragraaf 2 observeerden voor de NT2-kinderen. Ook is het niet zo dat de kale adjectieven at random verschijnen. Ze verschijnen in de context onbepaald, enkelvoud, onzijdig. Nog weer een stap verder: daar waar kennis van deze context het meest stabiel is, bij de diminutieven, is de score op correcte kale adjectieven het hoogst. Als alleen de diminutieven een kaal adjectief zouden opleveren, zou nog verdedigd kunnen worden dat de kinderen met SLI een regel als (10) leren in plaats van (9a).

(10) /Ø/ ↔ [+attr, -bepaald, +diminutief, -ev]

Met (10) zijn echter de kale adjectieven bij alle onafgeleide woorden niet verklaard, met (9a) uiteraard wel.

Tegen de positie dat de kinderen met SLI (9a) kennen pleit op het eerste gezicht het volgende: zelfs wanneer zij een woord tot driemaal toe karakteriseren als onzijdig, wordt nog niet altijd (9a) bij zo'n woord toegepast. Waarom dat het geval is, verdient nadere studie, maar wij zien twee mogelijkheden om ook dit als een toepassingsprobleem te zien. Het kan zijn dat we ten onrechte concluderen dat de kennis van woordgeslacht stabiel is na drie correcte antwoorden. Gezien de kennelijke grote problemen van deze kinderen met woordgeslacht is dat zeker niet onmogelijk. Het kan ook zijn dat er geen storing optreedt in de kennis van het woordgeslacht maar in de toepassing van (9a).

Als het mogelijk is dat toepassingsproblemen ertoe leiden dat een attributief adjectief ten onrechte niet kaal is, kan ook het tegenovergestelde worden verwacht: het adjectief gaat goed, maar het lidwoord juist niet. Een van de oudere SLI-kinderen laat bij sommige woorden dat patroon zien. Dit kind gebruikt bij de woorden *vliegtuig* en *raampje* steeds *het* en ook het kale adjectief gaat goed bij deze woorden:

(11) a Kroko staat voor het vliegtuig.   b Dit is een wit vliegtuig.
Kroko kijkt uit het raampje.   Dit is een groen raampje.

Bij *appel* wordt *de* geproduceerd en verschijnt de verwachte sjwa bij het adjectief:

(12) a Smurf staat achter de appel.   b Dit is een rode appel.

Bij de woorden *mes* en *varkentje* wordt echter ook *de* als lidwoord geproduceerd, maar gaat het adjectief goed:

(13) a Kikker staat naast de mes.   b Dit is een groot mes.
Smurf staat naast de varkentje.   Dit is een bruin varkentje.

De voorbeelden in (11) en (12) ondersteunen de stelling dat deze leerder de relevante regels van het Nederlands kent. Dat ook *mes* en *varkentje* wel degelijk met de categorie onzijdig kunnen worden geassocieerd laten de kale adjectieven in (13b) zien. Dat dat nog

niet betekent dat het onzijdige lidwoord in de productie te voorschijn komt, demonstreert (13a). Als dit de juiste zienswijze is voorspellen we dat dit kind op een kennistaak (Wat is goed? *De varkentje* of *het varkentje*) tot een ander antwoord zou komen dan de productie suggereert. We stuiten dus niet op principieel onbeantwoorbare vragen, al zal de precisering van verschillende soorten tests van toekomstig onderzoek wel wat vergen.

Concluderend sluiten wij dus aan bij de tweede familie van hypothesen genoemd in de inleiding, waarin de oorzaak voor SLI niet wordt gezocht in een defecte UG (in het vermogen congruentie te verwerven) maar in het vermogen om de taalfeiten in de input te analyseren. Dat is niet alleen goed nieuws want de controleproblemen kunnen niet alleen veroorzaken dat regels en andere aspecten van taal later geleerd worden, maar ook dat er daarna nog effecten van SLI zichtbaar (hoorbaar) zijn in de uitvoering. We zagen dat zelfs kinderen die ouder dan 12 zijn grote problemen hebben met woordgeslacht. Niettemin, we menen ook dat kinderen met SLI zelfs de notoire opake regel van kale adjectieven in attributieve positie kunnen verwerven. Op zich een stug staaltje, en een belangrijk argument tegen de stelling dat kinderen met SLI geen congruentieregels zouden kunnen leren. We menen dat de resterende problemen te lokaliseren zijn in de toepassing van de uitspellingsregels.

Hoewel er op sommigen punten op het eerste gezicht overeenkomsten zijn met NT2-kinderen, zijn er belangrijke verschillen. Beide groepen kunnen vertraagd zijn in het leerproces, beide groepen kunnen problemen hebben met de uitvoering van de regels, maar de oorzaak daarvan verschilt. Bij de ene groep is deze intern (het 'controleprobleem'), bij de andere extern (de latere start van de verwerving, de toegang tot de input). In sommige aspecten staan kinderen met SLI daarom dichterbij de doeltaal dan NT2-kinderen. In ons onderzoek is er wel reden om aan te nemen dat zij kennis hebben van een opake regel als die voor de adjectivale inflectie, waar dat voor de NT2-groep niet het geval is. Aan de andere kant, zelfs wanneer kinderen met SLI relatief hoog scoren, zoals bij verbale inflectie, is dat door de controleproblemen die ook de uitvoering beïnvloeden, lager dan de NT2-kinderen.

Natuurlijk kan er individuele variatie bestaan in de mate van de controleproblemen. Denkbaar is dat die zó groot zijn dat voor sommige leerders kennis van een regel als (9a) toch een brug te ver is. Ons onderzoek staat zulke vergaande conclusie over individuele variatie niet toe (het zou denkbaar zijn voor één van de oudere kinderen met SLI). Of het nu een kwestie van kennis of van toepassing is, de mate waarin deze leerders er wel of niet in slagen om de problemen te boven te komen, is een belangrijke vraag voor toekomstig onderzoek.

● Bibliografie

- Baker, A.E., J. de Jong, A. Orgassa & F. Weerman (in voorbereiding).** The vulnerability of subject-verb agreement in SLI: seeking an explanation.
- Van Berkum, J.J.A. (1996).** *The psycholinguistics of grammatical gender*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen. Nijmegen: MPI.
- Bastiaanse, R. & C.K. Thompson (2003).** Verb and auxiliary movement in Dutch and English agrammatic speakers. *Brain and Language* 84, 286–305.

- Bastiaanse, R. & R. van Zonneveld (1998).** On the relation between verb inflection and verb position in Dutch agrammatic aphasics. *Brain and Language* 64, 165-181
- Bishop, D.V.M. (1994).** Grammatical errors in specific language impairment: competence or performance limitation? *Applied Psycholinguistics* 15, 507-549.
- Bishop, D.V.M. (1998).** Development of the Children's Communication Checklist CCC: a method for assessing qualitative aspects of communicative impairment in children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 39, 879-891.
- Bishop, D.V.M. (2000).** The Mac Keith Lecture 1999: how does the brain learn language? Insights from the study of children with and without language impairment. *Developmental Medicine and Child Neurology* 42, 133-142.
- Blom, E., D. Polišká & F. Weerman (2006).** Effects of age on the acquisition of agreement inflection. *Morphology* 16, 313-336.
- Blom, E., A. Orgassa & D. Polišká (2008).** *FlexiT 'Flexie in Taalproductie': elicitatiemateriaal voor de inventarisatie van de mondelinge taalvaardigheid van werkwoordsvervoeging, werkwoordsplaatsing, vervoeging van het bijvoeglijk naamwoord en lidwoordtoekenning bij diverse taalleerders van het Nederlands.* Universiteit van Amsterdam.
- Bol, G., & F. Kuiken (1988).** *Grammaticale analyse van taalontwikkelingsstoornissen.* Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Brown, R. (1973).** *A first language: the early stages.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clahsen, H. (1989).** The grammatical characterization of developmental dysphasia. *Linguistics* 27, 897-920.
- Clahsen, H. (1992).** *Linguistic perspectives on specific language impairment.* Düsseldorf: Universiteit Düsseldorf.
- Cornips, L. & A. Hulk (2006).** External and internal factors in bilingual and bidialectal language development: grammatical gender of the Dutch definite determiner. In: C. Lefebvre, L. White & C. Jourdan (red.), *L2 acquisition and Creole genesis. Dialogues.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 355-378.
- Cornips, L. & A. Hulk (2008).** Factors of success and failure in the acquisition of grammatical gender in Dutch. *Second Language Research* 24, 267-295.
- Ellis Weismer, S., & J. Evans (2002).** The role of processing limitations in early identification of specific language impairment. *Topics in Language Disorders* 22, 15-29.
- Fisher, S.E., F. Vargha-Kadhem, K.E. Watkins, A.P. Monaco & M.E. Pembrey (1998).** Localization of a gene implicated in a severe speech and language disorder. *Nature Genetics* 18, 168-170.
- Gopnik, M. & M.B. Crago (1991).** Familial aggregation of a developmental language disorder. *Cognition* 39, 1-50.
- Haznedar, B. & B. Schwartz (1997).** Are there optional infinitives in child L2 acquisition? In: E. Hughes, M. Hughes and A. Greenhill (red.), *Proceedings of the 21st Annual BUCLD.* Somerville, MA: Cascadilla Press, 257-268.
- Kampen, J. van (1997).** *First steps in Wh-movement.* Proefschrift Universiteit Utrecht. Utrecht: LOT.
- Keij, B. (2009).** *De verwerving van grammaticaal geslacht in het Nederlands.* MA thesis Nijmegen.
- Kester, E. (1996).** *The nature of adjectival inflection.* Proefschrift Universiteit Utrecht. Utrecht: LOT.

- Lardiere, D. (1998).** Dissociating syntax from morphology in a divergent end-state grammar. *Second Language Research* 14, 359-375.
- Leonard, L.B. (1989).** Language learnability and specific language impairment in children. *Applied Psycholinguistics* 10, 179-202.
- Leonard, L.B. (1998).** *Children with specific language impairment*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Leonard, L.B. (2009).** Cross-linguistic studies of child language disorders. In: R.G. Schwartz (ed.), *Handbook of child language disorders*. New York, NY: Psychology Press, 308-321.
- Leonard, L.B. & L. Eyer (1996).** Surface properties of grammatical morphology and morphological deficits in children with specific language impairment. In: J. Morgan & K. Demuth (eds.), *Signal to syntax*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 233-247.
- Miller, C.A., R. Kail, L.B. Leonard & B. Tomblin (2001).** Speed of processing in children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 44, 416-433.
- Orgassa, A. (2009).** *Specific language impairment in a bilingual context: the acquisition of Dutch inflection by Turkish-Dutch learners*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Utrecht: LOT.
- Orgassa, A. & F. Weerman (2008).** Dutch gender in specific language impairment. *Second Language Research* 24, 333-364.
- Polišenská, D. (2010).** *Dutch children's acquisition of verbal and adjectival inflection*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Utrecht: LOT.
- Prévost, P. & White, L. (2000).** Missing surface inflection or impairment in second language acquisition? Evidence from tense and agreement. *Second Language Research* 16: 103-133.
- Rapin, I. & D. Allen (1983).** Developmental language disorder: nosologic considerations. In: U. Kirk (ed.), *Neuropsychology of language, reading and spelling*. New York, NY: Academic Press, 155-184.
- Roodenburg, J & A. Hulk (2010).** Gender puzzles. *Taal en Tongval*, 143-164.
- Rozendaal, M.I. & A.E. Baker (2008).** A cross-linguistic investigation of the acquisition of the pragmatics of indefinite and definite reference in two-year olds. *Journal of Child Language* 35, 773-807.
- Snijders, J.T., P.J. Tellegen & J.A. Laros (1989).** *Handleiding bij de SON-R 5.5-17*. Antwerpen: Harcourt Test Publishers.
- Stark, R. & P. Tallal (1981).** Selection of children with specific language deficits. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 46, 114-122.
- Tomblin, J.B. (1989).** Familial concentration of developmental language impairment. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 54, 287-295.
- Tomblin, J.B., N.L. Records, P. Buckwalter, X. Zhang, E. Smith & M. O'Brien (1997).** Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 40, 1245-1260.
- Ullman, M.T. (2001a).** A neurocognitive perspective on language: the declarative/procedural model. *Nature Reviews Neuroscience* 2, 717-726.
- Ullman, M.T. (2001b).** The neural basis of lexicon and grammar in first and second language: the declarative/procedural model. *Bilingualism: Language and Cognition* 4, 105-122.

- Ullman, M.T. (2004).** Contributions of memory circuits to language: the declarative/procedural model. *Cognition* 92, 231-270.
- Ullman, M.T. & E.I. Pierpont (2005).** Specific language impairment is not specific to language: the procedural deficit hypothesis. *Cortex* 41, 399-433.
- Unsworth, S. (2008).** Age and input in the acquisition of grammatical gender in Dutch. *Second Language Research* 24, 365-395.
- Vernes, S.C., D.F. Newbury, B.S. Abrahams, L. Winchester, J. Nicod, M. Groszer, M. Alarcofon, P.L. Oliver, K.E. Davies, D.H. Geschwind, A.P. Monaco & S.E. Fisher (2008).** A functional genetic link between distinct developmental language disorders. *The New England Journal of Medicine* 359, 2337-2345.
- Weerman, F., J. Bisschop & L. Punt (2006).** L1 and L2 acquisition of Dutch adjectival inflection. *ACLCL Working Papers* 1, 5-36. < <http://www.fgw.uva.nl/aclcl>> (Maart 2006).
- White, L. (2003).** *Second Language Acquisition and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wijnen, F., E. Krikhaar & E. den Os (1994).** The (non)realization of unstressed elements in children's utterances: evidence for a rhythmic constraint. *Journal of Child Language* 21, 59-83.
- Zuckerman, S. (2001).** *The acquisition of 'optional' movement*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. Groningen: GRODIL.

Het verval van het pronomen *du*

Dialectgeografie en de historische syntaxis

GERTJAN POSTMA*

Abstract

From the 16th century onward, the 2nd person singular pronoun *du* ‘you’ has been replaced by new pronouns *gij/ljij/jii* in many Dutch dialects. The standard explanation attributes the decline to the emerging honorific plural pronouns such as *gij* in singular use. However, this sociological explanation lacks predictive power: French, German and Frisian honorifics (*vous, Sie, jo*) did not cause disappearance of *tu/du/dou*, nor did they do so in various dialects in the Netherlands. Alternatively, language internal triggers have been proposed that situate the trigger in the verbal inflection, e.g. ‘deflection’. These proposals, however, suffer from similar defects. In this study the problem is approached with dialect geographic tools using the GTRP dialect database. A significant correlation is found between the disappearance of *du* and the rise of double present tense paradigms (direct and inverted). It is found that Zwart’s result of distinct spell-out of V in direct and inverted contexts is paralleled in pronoun spell-out: those dialects that do not have distinct verbal spell-out show distinct pronoun spell-out in direct and inverted contexts. By formulating position dependent spell-out rules, it can be shown that the transition of one dialect type to the other can be held responsible for the loss of the pronoun specific to specCP (*du*).

● I Theorieën over het verval van *du*

Het Indo-Europese voornaamwoord voor de tweede persoon enkelvoud **tu* leeft tot de dag van vandaag voort in de rijke verscheidenheid van zijn afstammelingen, zoals Zweeds *du*, Tsjechisch *ty*, Duits *du*, Frans *tu*, Modern Grieks *su*, Iers *tú*, en Farsi *to*. Weliswaar heeft de wortel soms de nodige klankveranderingen ondergaan, zoals in het Grieks (Beekes 1995: 209), maar de wortel is nergens verdwenen. Het kan daarom een stabiel woord worden genoemd. Des te merkwaardiger is het dat alleen een paar dialecten van het West-Germaans om de Noordzee de Westgermaanse opvolger *du* hebben verloren: het Vlaams/Brabants, het Hollands/Utrechts en een aantal dialecten van zuidoost Engeland. Met name het verlies in de Nederlandse dialecten is zeer radicaal geweest. Terwijl het Engels *thou* of *thee* nog bewaard heeft in een bepaald register, is *du* in het Nederlands in alle registers uitgewist. Dat vroeg, en vraagt nog steeds, om een verklaring.

* Meertens Instituut, afdeling Variatielinguïstiek, Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam, email: gertjan.postma@meertens.knaw.nl. Ik dank Boudewijn van den Berg, Hans Broekhuis, Sjf Barbiers en Marcel den Dikken voor verhelderende discussies.

Een veel gehoorde verklaring is sociologisch: het verdwijnen van *du* in het Nederlands zou samenhangen met het ontstaan van beleefdheidsvormen zoals *gij/ge*. Deze van oorsprong meervoudsvormen werden in de nieuwe tijd steeds vaker enkelvoudig gebruikt met een zgn. honorifisch effect (de beleefdheidsvorm). Dat zou Middelnederlands *du* verdrongen hebben. Deze theorie komt in twee varianten: dat *du* als boers en onbeleefd werd ervaren (Van der Wal 1992:266, Van der Horst & Marschall 2000:88) of dat het niet tegen het honorifische *gij* als calque van het Franse *vous* opgewassen was, en dat het verder ondermijnd is door gezaghebbende auteurs als Datheen (Te Winkel 1901, Frings 1919). Wellicht heeft het prestige-effect inderdaad een rol gespeeld.¹ Maar zoals Berteloot (1999) terecht opmerkt, verklaart deze benadering weliswaar het beperken van *du* tot een bepaalde context, maar niet het verdwijnen ervan. Een bijkomend nadeel van een zuiver sociologische benadering – overigens niet door Berteloot genoemd – is dat zij geen uitspraak doet in welke talen of dialecten het optreedt. De sociolinguïstische effecten en hun talige reflexen zijn immers evenzeer aanwezig in het Frans (het honorifische *vous*), het Duits (het honorifische *Sie*) en het Fries (het honorifische *jo*), maar ze hebben niet tot het verdwijnen van respectievelijk Frans *tu*, Duits *du* of Fries *do* geleid. De sociologische verklaring ontbreekt het derhalve aan voorspellende kracht.

Recentelijk zijn daarom aanvullende taalinterne verklaringen voorgesteld. Ik wil hier twee studies noemen die de oorzaak niet zozeer in het pronomen leggen, maar in de werkwoordelijke flectie. De eerste is bovengemelde studie van Berteloot (1999) en meer recent Aalberse (2004, 2009). Berteloot betreft in de discussie dat het 2de-persoons werkwoordsuffix in het presens reeds in het Oudnederlands en het Middelnederlands verschillende uitspellingen had, *-s*, *-t*, en *-st*. Dit zou tot variatie, fluctuatie en onzekerheid geleid hebben, die mogelijk aanleiding is geweest tot het verval van de verbale vorm. Zoals Berteloot laat zien, heeft de overgrote meerderheid van werkwoorden in het 13de-eeuwse Middelnederlands de *s*-uitgang. Er zijn twee systematische uitzonderingen: het werkwoord *zijn* neemt vrijwel uitsluitend *-st* (*du best*) en *zullen* en *willen* nemen in ongeveer de helft van de gevallen de oude *t*-uitgang, *du salt*, *du wilt*. Het werkwoord *hebben*, dat oorspronkelijk *-s* had (*hebs* en *heves*), neigt steeds meer naar de *st*-uitgang. Berteloot suggereert dat het verhoogde *st*-percentage bij *hebben* optreedt naar analogie van *zijn*: *hebben* en *zijn* ontwikkelen zich gaandeweg als hulpwerkwoorden en het zou kunnen zijn dat dit een gezamenlijke inflectie veroorzaakt. Berteloot concludeert dat de tweede-persoonsflectie gedurende de Middeleeuwen aanzienlijke verschuivingen laat zien. Dit proces cumuleert uiteindelijk in de “verdringing van de *du*-vormen door de *ghi*-vormen uit het meervoud”. Van der Horst (2009: 588) neemt deze verklaring op in zijn *Geschiedenis* met een iets uitgesprokener bewoording: “Nog voordat *du* concurrentie van *ghi* ondervond, werd zijn flectie als het ware reeds uitgehold”. Ofschoon zeker belangwekkend en een nadere uitwerking waard, lijdt deze verklaring aan hetzelfde euvel als de sociologische. Deze overweging geeft weliswaar een aanleiding weer voor mogelijke instabiliteit van de 2de persoon, maar heeft opnieuw geen voorspellende kracht t.a.v. het verschillende gedrag tussen Duits/Fries enerzijds en Hollands/Brabants/Vlaams anderzijds. Duits en Nederlands hadden immers dezelfde inventaris (*-st*, *-s*, *-t*) over de verschillende werkwoordsklassen en vertonen in de loop van de Middeleeuwen een vergelijkbare unificatie. In Duitsland en de

¹ De Vogelaer (2009) lijkt opnieuw voor deze verklaring te opteren.

Noordelijke Nederlanden meestal tot *-st*. In het zuiden meestal tot *-s*. Noch de inventaris van oude vormen, noch de latere gekozen vorm (*-st* of *-s*) doen echter voorspellingen voor het verdwijnen van *du* in specifieke dialecten, dan wel specifieke dialecten van het West-Germaans.² De gebreken van Berteloots verklaring lijken meer in de onvoldoende uitwerking van het idee te zitten dan in de ondeugdelijkheid van de hypothese. Het idee is niet operationeel gemaakt zodat er geen voorspellingen mee gedaan of correlaties mee begrepen kunnen worden.

De andere verklaring die de oorzaak in de verbale vorm zoekt en niet in het pronomen zelf, is die van Aalberse (2004, 2009). Het is een gemengd grammaticaal-sociologische verklaring. Aalberse deelt de opvatting van Berteloot dat het honorifische systeem weliswaar een rol kan hebben gespeeld bij het verdwijnen van *du* maar geen uitputtende verklaring biedt. De aanvullende oorzaak zoekt Aalberse in het verschijnsel van *deflectie*. Aalberse heeft twee directe aanwijzingen dat de verbale flectie van invloed is. Ten eerste blijkt dat aanvankelijk met name de nominatiefvorm *du* aan slijtage onderhevig is, de niet-subjectvormen, zoals *di* ‘jou’ en *din* ‘jouw’ blijven in eerste aanleg onaangetast (Aalberse 2009: 123). In tabel 1 heb ik de frequentiegegevens van *du/di/din* uit Aalberse (2009) bewerkt tot fracties *du/(du+di+din)* en vergeleken met de verhouding van de 2de persoon in modern Nederlands (Uit den Boogaart 1975). Deze berekening is dus onafhankelijk van de honorifische vormen *gij* en *u* in enkelvoudig gebruik.

	13 ^{de} rijm	13 ^{de} proza	16 ^{de} rijm	16 ^{de} proza	Boogaart -geschreven	
du	47%	60%	13%	14%	64%	jij
di(n)	53%	40%	87%	86%	36%	jou(w)

Tabel 1. Woordfrequenties van 2de pers. pronomen subj (*du*) versus non-subj (*di/din*) (bewerkt naar Aalberse 2009:123)

Uit de tabel blijkt dat in het vroege Middelnederlands proza *du/di/din* vergelijkbare onderlinge frequenties (60% vs. 40%) bezat als *jij/jou/jouw* in het moderne geschreven Nederlands (64% vs. 36%). De 16de-eeuwse teksten daarentegen laten een dramatisch verlaagd voorkomen van de nominatiefvorm *du* zien (14%).³ Deze subject-nonsubject-asymmetrie zal belangrijk blijken. Ten tweede laat Aalberse zien dat *du* veel langer standhoudt als er geen verbale vorm op volgt, bijv. in vocatieven als *du valsche verrader!* Aalberse concludeert hieruit dat *du* verdwijnt in samenspel met de bij *du* horende *st*-flectie van het finiete werkwoord. Dit lijkt mij een juiste conclusie. Zij maakt vervolgens een extra stap: *du* verdwijnt omdat de verbale *st*-flectie verdwijnt. Volgens Aalberse verdwijnt de *st*-flectie en in het kielzog ervan ook *du*. Het is deze stap die we in dit artikel zullen betwisten. De reden dat de *st*-flectie verdwijnt, is volgens Aalberse de zgn. paradigma-vereenvoudiging of *deflectie*.

- 2 Wel is het zo dat OWG een extra variant *-i* als 2de persoon enkelvoud preteritum heeft (bijv. OS *du nami* ‘je nam’) die in het Noord- en Oost-Germaans ontbreekt. Afwezigheid van deze extra niet-transparante vorm zou kunnen samenhangen met het feit dat *du* in het Skandinavisch niet verdwenen is.
- 3 Een eeuw later beschrijft Christiaan van Heule (1626: 34) het pronominaal systeem als *gy, dijns, dy, dij*.

Talen die in intensief contact met buurtalen komen, hebben de neiging hun morfologie te vereenvoudigen. Aalberse ontwikkelt een gedetailleerd model dat de complexiteit van paradigma's kan vaststellen. Zo kan het model voorspellingen doen welke veranderingen afname of toename van de complexiteit met zich meebrengen, oftewel welke veranderingen 'economisch' en welke 'oneconomisch' zijn. Daarbij blijkt dat de *st*-vorm, d.w.z. de nieuwe vorm die aan het eind van de Middeleeuwen opgeld doet, bij verdwijning een vereenvoudiging oplevert en dus 'economisch' is. Op dit punt komt de sociologie om de hoek: simplificatie is met name actief bij taalcontact. En inderdaad: de Nederlanden aan het eind van de Middeleeuwen vertonen een sterke verstedelijking en schaalvergroting en staan bloot aan grote migratiegolven. Maar ook hier gelden dezelfde nadelen als bij de verklaring van Berteloot. De distributie van deflectie over de dialecten wordt maar ten dele voorspeld. Waarom in Limburg en het Noordoosten niet, maar in het Westen wel? Is het platteland van de kop van Noordholland of Zeeland zoveel kosmopolitischer dan de stad Groningen?

Hoewel de taalinterne benadering aantrekkelijk en de relatie met de verbale flectie overtuigend is, lijkt de reductie tot de verbale flectie niet dwingend. Bovendien lijkt de uitwerking te kort te schieten. De oplossing is op essentiële punten arbitrair: bij de voor de analyse gunstige gevallen is het nooit helemaal duidelijk hoe men tot de beslissing 'economisch' komt, bij de voor de analyse onwelgevallige variëteiten (Duits/Limburgs) komt een extra verklaring om de hoek kijken: wel/geen "inflectional stability" (blz. 96-97, 100), een verklaring die eigenstandig alle gevallen reeds aankan en *economy* geheel overbodig maakt. Volgens de theorie van Aalberse hoeft paradigma-vereenvoudiging niet plaats te vinden, zelfs als het 'economisch' is. Maar het probleem is dat de gehele *jij/du*-isoglosse met een oppositie in *stability* verklaard wordt en dat dus welbeschouwd *economy* nergens op de isoglosse onderscheidend is. Nog ernstiger voor de theorie is het West-Fries, waar paradigma-vereenvoudiging plaatsvindt zonder dat dit 'economisch' is. Op deze gevallen wordt een relexificatieverklaring toegepast (blz. 158ff, "ze zeggen *jij*, maar bedoelen eigenlijk *du*"). Op zichzelf is een hulphypothese geen probleem, maar de hulphypothese kan zelf ook weer alles aan en maakt *economy* overbodig. Voorts is niet duidelijk welke werkwoordsparadigma's gebruikt dienen te worden bij de beslisprocedure via *economy*. Zo lijkt bij het rijkste paradigma in het Nederlands, namelijk dat van 'zijn', geen sprake van een economische verandering bij verval van *du best* omdat de 3de persoon enkelvoud allomorf is (*hi is*), maar vindt de vervanging van *du* niettemin plaats. Blijkbaar zijn de productieve paradigma's doorslaggevend. Maar bij het meest productieve *je*-paradigma in het Fries (*ik helje, dou hellest, hy hellet, wy helje, jim/jo helje, hja helje*, 'ik haal, jij haalt, etc.) lijkt vervanging van *dou hellest* door *jo helje* economisch, maar treedt deze toch niet op. (Het Fries wordt merkwaardig genoeg niet geanalyseerd, terwijl dat toch een cruciale isoglosse van *du*-verval verschaft). Ten slotte wordt niet duidelijk of men het rechte dan wel het inversieparadigma moet gebruiken. Rechte en geïnverteerde vormen worden bij Aalberse samengeklapt en als varianten gezien. Het is deze tegenstelling tussen recht en invers die in de hierna te presenteren verklaring juist maximaal benut wordt.

- **2 Een nieuwe observationele generalisatie**

Het probleem van het verdwijnen van *du* is zowel vanuit dialectologisch (Kloeke 1926) als historisch-grammatisch standpunt benaderd (Muller 1926). Het feit dat de twee studies

in hetzelfde nummer van *De Nieuwe Taalgids* van 1926 zijn verschenen, doet Verdenius (1942) verzuchten dat “het verleidelijk (zou zijn) beide methoden, de historisch-opklimmende en de dialect-geographische (...) nader met elkaar te vergelijken”. Tot nog toe was dit programma onuitgevoerd gebleven. Aalberse heeft daar een eerste aanzet toe gegeven. In deze studie zullen we een hernieuwde poging wagen. We zullen Aalberse (2009) als uitgangspunt nemen, met de stelling dat *du* verdwijnt in samenhang met de verbale flectie. Maar we zullen haar niet volgen in de extra stap: dat *du* verdween omdat *st*-flectie verdween (door verbale deflectie). We zullen een *correlatie* beschrijven tussen het verdwijnen van *du* en een dialect-geografisch, morfosyntactisch verschijnsel dat juist door Aalberse veronachtzaamd wordt: de recht-invers-oppositie in paradigma’s. Het zal ons argumenten verschaffen voor een andere oorzaak voor het verlies van *du*.

2.1 Verlies van *du*

Het verlies van *du* is een algemeen verschijnsel in de Nederlanden. Het gebied van *du*-verlies omvat vrijwel de gehele Nederlanden, minus Friesland en Groningen, kleine delen van Drenthe, kleine delen van Twente, geheel Nederlands-Limburg (op een viertal plaatsen op de grens van Brabant na), oostelijke delen van Belgisch-Limburg. Hieronder heb ik een kaartje getekend op basis van de gegevens in de GTRP.⁴ De stippen geven de dialecten aan die *du* of vormen daarvan behouden hebben. Het resultaat verschilt niet essentieel van dat van Kloeke (1926) en Barbiers et al. (2005, vol I, p.38).

Kaart 1. Dialecten met vormen van *du*

4 «Database van het Goeman-Taeldeman-Van Reenen-project, online beschikbaar op de site van het Meertens instituut: <http://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/databanken>

Schijnbare accusatiefvormen van *du* als *dich lèëfs* in Limburg aan deze zijde van de Maas zijn als vormen van *du* meegenomen. Niet alleen de vorm van de flectie wijst op die identificatie, maar ook de wortel van hulpwerkwoorden als *dich best*. Anderzijds zijn vormen als *dzje lêft* in het uiterste zuidwesten van Belgisch Limburg niet als vormen van *du* beschouwd, maar als gepalataliseerde vormen van *gij*. Deze dialecten hebben dus *du* verloren. Daarop wijst niet alleen de flectie zonder *s*-morfeem, maar ook de gebruikte wortel van ‘zijn’ als *dzjie zèèt*. Bij Twente en de Achterhoek volgt de isoglosse de landsgrens, maar Kleefland (Kalkar uitgezonderd) hoort bij het gebied zonder *du*.

- Kaart 2. Isoglosse zonder/met *du* (getrokken lijn)
Uerdiner Linie (gestippelde lijn)

Op kaart 2 is een grove isoglosse geschetst. Merk op dat de isoglosse (de Nederlandse extensie van) de Uerdinger Linie (Wenker 1888, Schrijnen 1907: 84, Schrijnen z.j., Leenen 1938) doorkruist (gestippelde lijn) en daar voor slechts een zeer klein deel mee samenvalt.

2.2 Inversieparadigma's

Er is een tweede verschijnsel dat het Nederlands onderscheidt van andere Westgermaanse talen zoals Fries en Duits, namelijk het bezit van een dubbel werkwoordparadigma in het presens. Zo heeft het Standaardnederlands *je loopt*, maar in inversiecontexten is dit (*dan*) *loop je*. Over het algemeen wordt aangenomen dat de fonologie deze *t*-deletie heeft begun-

stigd, maar een zuiver fonologische verklaring schiet synchroon gezien te kort (Verdenius 1924: 82, Goeman 1999: 173). Weliswaar is deletie in contexten met *-je* bekend in andere contexten, zoals *puist-puisje/*puistje*, maar dit treedt juist niet op in *plaat-plaatje*, maar wel in *je gaat-dan ga je*. Als er analogie met *loop je* in het werk is, betekent dit dat er een structurele kracht moet zijn die dat dubbele paradigma ondersteunt. De behandeling daarvan stellen we uit tot paragraaf 3. Eerst hier de dialectgeografie. Er is veel onderzoek verricht naar de dialectgeografie van de verschillende vormen van het presens in de Nederlandse dialecten (Goeman 1999, De Vogelaer 2005, Barbiers et al. 2005). Goeman karteert de verschillende *vormen* van het presens naar hun geografische verspreiding. Ook De Vogelaer (2005) en de SAND geven allerlei *inversievormen*. Maar wat tot nog toe ontbrak, is een kartering van de dialecten met een enkel c.q. dubbel paradigma. Met andere woorden, niet zozeer de verschillende vormen van het werkwoordparadigma worden gekarteerd, maar de *interne oppositie* van rechte en geïnverteerde vormen als structureel verschijnsel. In paragraaf 4 gaan we in op de rechtvaardiging van het bezit van een dubbel paradigma als syntactisch verschijnsel.

Hieronder heb ik in kaart gebracht welke dialecten een dergelijk dubbel paradigma bezitten. Hierbij zijn de dialecten één voor één intern beschouwd en gecontroleerd op deze oppositie.⁵ Hierbij moet opgemerkt worden dat die dubbele vormen in het paradigma in het ene dialect in andere persoons- en getalsvormen kunnen optreden dan in het andere dialect. Zo vindt het in het Standaardnederlands alleen plaats in de 2de persoon enkelvoud, maar in substandaardvarianten komt het ook vaak naar boven in de 1st persoon meervoud, met name bij het werkwoord *doen, staan, gaan* etc. (Van Haeringen 1962). Zo heeft het Amsterdams *wij doen dat / *wij doene dat*, maar in inversie is de lange vorm gebruikelijk: *dat doene we*. Oostelijke dialecten hebben vaak in het presens *wi leupt* voor ‘wij lopen’, maar in inversie *dan leupe wi*. Andere dialecten hebben *wi lopen/loop wi*. In zuidelijke dialecten treedt het verschil meestal bij de tweede persoon enkelvoud en meervoud op: *gij lèèft/lèèfde gij*. Merk overigens op dat dergelijke opposities soms ook in de verleden tijd opduiken.

Voor de kartering hebben we een systematisch dialectonderzoek gedaan op basis van de gegevens uit de GTRP. Als testvormen hebben we gebruikt *jij leeft/leef je* (nr. 1659 en 1771) en *wij leven-leven wij* (nr. 1661 en 1673). Daarbij hebben we alleen verschillen in consonantisme als voldoende reden opgevat om van verschillende vormen te spreken. Verschillen in vocalisme (klinkerreductie, diftongeringsgraad etc.) zijn te weerbarstig en afhankelijk van transcriptie, situatie, spreeknelheid enz. De oppositie *wi leve -lev wi* hebben we dus niet als zodanig meegeteld. Het resultaat is weergegeven op kaart 3.

5 Ik dank Boudewijn van den Berg voor het maken van een overzicht van de relevante vormen per dialect. Dit heeft de beslisprocedure aanzienlijk vergemakkelijkt.

Kaart 3. Voorkomen van dubbele paradigma's

Kaart 1 en kaart 3 vertonen zo op het oog een complementaire distributie. Dialecten zonder *du* hebben vrijwel steeds een verschil tussen rechte en geïnverteerde werkwoordsvorm, dialecten met *du* hebben dat vrijwel nooit. Behoud van *du* en het bezit van dubbel paradigma anticorreleren. Vanzelfsprekend is de anticorrelatie niet absoluut. Er zijn enige dialecten met *du* en een dubbel paradigma. Dit noemen we uitzonderingen van het eerste type. Daarnaast zijn er dialecten zonder *du*, maar ook *zonder* een dubbel paradigma. Dat zijn uitzonderingen van het tweede type. De kartering van de dialecten wordt op de kaarten 4 en 5 gegeven.

Kaart 4. Voorkomen van + *du*, + *inversie*

Kaart 5. Voorkomen van -*du*, -*inversie*

Ik twijfel over de status van de uitzonderingen in kaart 4. In veel gevallen lijkt sprake van onbewuste tweetaligheid. Een enkele keer bewust. Zo merkt de GTRP bij de informant voor het Ootmarsum op: “Ootmarsums is volgens de informant [i] maar zijn vrouw gebruikt [du] vandaar dat hij de [du]-vorm er desgevraagd (bij noemt)”. Toch zijn er ook aanwijzingen voor een structurele status. Bij vier Twentse dialecten met *du* lijkt in inversiecontexten de *je*-vorm de voorkeur te genieten. Zo wordt in Oldenzaal bij ‘je leeft’ uitsluitend [du l :ws] genoemd en bij ‘leef je’ uitsluitend [l :wi]. Insgelijks bij ‘je leefde/leefde je’. In verzwakte vorm treffen we dit voorkeurseffect aan bij ‘je bent/ben je’ waarbij als pronomen voor de rechte vorm *du* wordt gebruikt, maar als pronomen voor de geïnverteerde vorm zowel ‘du’ als ‘jij’: [du b s] en [b stu / b ni]. De dialecten zijn zeker inversie-dialecten gezien de 1p.mv-alternantie *wi leeft-leef wi*, maar de status van *du* is aan twijfel onderhevig. Als er een pronomen in rechte contexten ontbreekt, is dat *jij*, als een pronomen in inversie contexten ontbreekt, is dat *du*. Dit wijst mogelijk op positionele bepaaldheid van deze pronomina. Waarschijnlijk zijn beide effecten, tweetaligheid en positionele uitspelling, in de data gemengd.

De uitzonderingen van het type 2 zijn problematischer. Het betreft hier geen grensgebied waar twee dialecttypen op elkaar botsen, zoals in het oosten. De uitzonderingsdialecten zijn verstrooid over West-Friesland, Utrecht en het westen van Gelderland. Dit maakt tweetaligheid als verklaringsgrond onwaarschijnlijk. Ten tweede is het aantal uitzonderingen veel groter. Het gebied waar dit optreedt, heeft wel steeds *t*-afval als systematisch klankproces en valt in het gebied waar het verschil tussen recht en geïnverteerd juist een *-t* is. Het verdwijnen van een dubbel paradigma zou dus een fonologisch bijeffect zijn van *t*-deletie. Synchronoos gezien blijven de dialecten echter een probleem, tenzij aangetoond kan worden dat ze onderliggend nog *-t* hebben. Een argument hiervoor is de verscheidenheid aan factoren die *t*-deletie bepalen. Voor een overzicht zij verwezen naar Goeman (1999: 199 en *passim*). Bovendien lijkt *t*-deletie soms op zijn schreden terug te

keren (Goeman 1999: 197). Hoe het ook zij: de *t*-afval is een secundair effect en een recent verschijnsel. Voor de op te stellen diachrone theorie voor het verval van *du* mogen we deze dialecten terzijde stellen.⁶ De algehele correlatie is gegeven in de kruistabel in tabel 2.

Totaal	+du	-du
+dubbel paradigma	17	396
-dubbel paradigma	121	53

Tabel 2. Correlatiediagram van verlies van *du* en het hebben van een dubbel presensparadigma

De *p*-waarde ervan is zeer significant (Fisher exact test, één en tweewaardig: $p < 0.000000$). Dit betekent dat de uitsluitingseffecten in de gearceerde hokken (17) en/of (53) significant van random afwijken. Deze significantie impliceert op zichzelf geen structureel taalkundig verband. Er zou ook sprake kunnen zijn van twee cultuurgebieden en de correlatie zou via cultuurcontact verklaard kunnen worden. Dan zouden deze twee dimensies indirect via een sociologische factor moeten samenhangen. Hoewel het verdwijnen van *du* mogelijk gevoelig is voor sociolinguïstische processen, is het moeilijk in te zien hoe het al dan niet bezitten van dubbele paradigma's gevoelig voor prestige zou kunnen zijn. Hoewel dit strikt genomen niet uitgesloten mag worden, lijkt een taalkundig verband toch aantrekkelijker. De taalkundige significantie staat of valt daarom bij het bieden van een plausibele taalkundige theorie die beide verschijnselen aan elkaar verbindt. Daartoe is een uitstapje naar de formele grammatica nodig.

● 3 Een tweede correlatie

Voor we echter naar de theorie overstappen is het nuttig een andere correlatie onder de aandacht te brengen die nauw met het bovenstaande verband houdt. Allereerst is daar de observatie dat dubbele werkwoordsvormen in de Nederlandse dialecten alleen waargenomen zijn bij de 2de persoon, enkelvoud of meervoud, en de 1ste persoon meervoud, maar niet bij de 3de persoon of in de 1ste persoon enkelvoud. Exemplarische vormen staan in tabel 3. Met de traditionele kenmerken persoon en getal van kolom 1 lijkt dit arbitrair, maar als we de kenmerken uit Postal (1969) gebruiken, ontstaat een ander beeld. Postal beschouwde meervoud als een eigenschap die uitsluitend betekenis had bij de derde persoon. Andere zogenaamde meervoudspronomen zijn combinaties van verschillende personen. Dit is weergegeven in de vierde kolom van tabel 3.

⁶ Verdenius (1942, *apud* Van der Horst 2009:1093) en Kloeke (1926) wijzen erop dat dat *du* nog ver in de 19de eeuw in dit gebied voorkwam.

Nederlandse dialecten	dubbele paradigma's aanwezig	voorbeeld	Postal-kenmerken	toegelaten lezingen
1enk	-	-	1	[1]
2enk	+	je leeft/leef je	2	[2]
3enk	-	-	3	[3]
1mv	+	wi leeft/leve wi	1+2 of 1+3	[1][2][3]
2mv	+	ge leeft/leefde ge	2+3	[2][3]
3mv	-	-	3	[3]

Tabel 3.

Uit deze andere representatie blijkt dat dubbele paradigma's samenhangen met Postals [2]-kenmerk. Strikt genomen zou dat betekenen dat dubbele paradigma's alleen bij de 1ste persoon meervoud voorkomen voorzover ze de inclusieve *wij*-lezing hebben. De voorbeeldzinnen in de GTRP waarop onze data zijn gebaseerd hebben inderdaad steeds een inclusieve lezing, maar dat kan toevallig zijn. Het is ook mogelijk dat deze inversievormen in een inclusieve *wij*-lezing zijn ontstaan. Voor zover mij bekend zijn hier geen gegevens over beschikbaar. Daarom is een klein onderzoekje uitgevoerd bij een zestal geboren Amsterdammers. Daarbij blijkt dat er heden ten dage voor sommige sprekers nog inclusiviteit aanwezig is in de dubbele paradigma's. De constructies in (1ab) hebben een inclusieve lezing. Als de context tot een exclusieve *wij*-lezing dwingt, d.w.z. 1+3, lijkt de separate inversievorm veel minder gelukkig.

- (1) a Dan gane we erheen
'ik en jij/jullie gaan er dan heen'
b Dat doene we
'ik en jij gaan dat (samen) doen'
c Dat doen jullie misschien zo, maar dat doen/*?doene WIJ niet zo

De oordelen zijn echter wisselend. Voor sommigen is het contrast aanwezig. Voor anderen is er een relatie met focus. Voor één spreker is de verplichting tot inclusiviteit afwezig. Hoe het ook zij, dubbelvormen komen slechts voor in de cellen met [2], d.w.z. met vormen die een tweede persoonslezing toelaten. Het toestaan van lezingen is weergegeven in de laatste kolom.

Opmerkelijk is nu dat pronomenvervanging eenzelfde samenhang met [2] vertoont. In tabel 4 zijn de talen met pronomenvervanging weergegeven zoals besproken in Aalberse (2009). Beschouw de pronomenvervanging zoals Engels *thou*>*you*, Frans *nous*>*on*⁷, Braziliaans Portugees (*tu*>*você* (2enk), *vós*>*vocês* (2 mv), *nós*>*a gente* (1mv)). Voor het Nederlands hebben we *du*>*jij*. Verder hebben we een vraagteken gezet bij 2 meervoud. Dit is afhankelijk of de meervoudsvorm *jij*(*lieden*)/*je-lie* vorm in Holland oorspronkelijk is of een

7 In gesproken Frans is *nous* in subjectpositie vrijwel geheel verdrongen door *on*, met name in inversie. Dit vervangingsproces is al zeer vroeg ook in de geschreven taal aanwezig (Piet van Reenen, mond. med.).

vervanging is van de verdwenen *gij*-vorm (Verdenius 1924, Van der Sijs 2004).

pronomen vervanging	Ned	Eng	Fr	BP	Postal- kenmerken
1enk	-	-	-	-	1
2enk	+	+	-	+	2
3enk	-	-	-	-	3
1mv	-	-	+	+	[1][2][3]
2mv	?	-	-	+	[2][3]
3mv	-	-	-	-	3

Tabel 4.

Opnieuw komt pronomenvervanging alleen in sommige vormen voor. Opnieuw lijkt pronomenvervanging verbonden te zijn met [2] in de zin van Postal.⁸

We concluderen hieruit dat de hier bestudeerde pronomenvervanging als dubbele paradigma's in het Nederlands verbonden zijn met het kenmerk [2].

• 4 Naar een taalinterne verklaring van *du*-verval

In deze paragraaf zullen we het verdwijnen van *du* niet zozeer koppelen aan veranderingen in werkwoordelijk *paradigma*, maar koppelen aan veranderingen in het werkwoordelijk *syntagma*, meer bijzonder aan de positie van het finiete werkwoord. We zullen betogen dat variëteiten zonder *du* een ander onderliggend syntactisch werkwoordtemplaat hebben, waar het bezit van rechte en inverse werkwoordsparadigma's slechts een uiting van is. De dubbele paradigma's worden geanalyseerd als een positie-afhankelijke uitspelling van het werkwoord. *Du* wordt geanalyseerd als een positie-afhankelijke uitspelling van het 2de persoons-pronomen. Deze positie van *du* komt in het andere templaat simpelweg niet voor. Dat zal een verklaring bieden voor het verdwijnen van *du*.

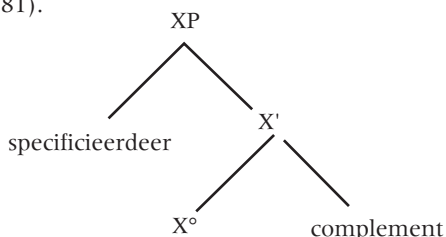
4.1 Het V2-effect

Een welbekend verschijnsel in de Germaanse talen is het zgn. verb-second effect (V2), oftewel het verschijnsel dat de persoonsvorm in hoofdzinnen steeds de tweede positie in de zin inneemt.

- (2) a Jan loopt ~~Jan~~ op straat ~~loopt~~ (rechte context)
 b Daarom loopt Jan op straat ~~loopt~~ (inversie context)
 c - dat Jan op straat loopt

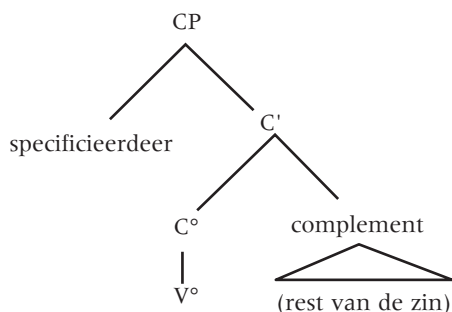
⁸ Er zijn ook pronomenvervangingen die samenhangen met het kenmerk [getal], met name veranderingen in de getalsneutralisatie, zoals Ned. *hem>zich* (Postma 2004), *zij>hun* en Engels *his>they* (Postma 2006b). Voor Ned. *men>je* en Eng. *man>one*, zie Los (2005) en Weerman (2006).

Den Besten ([1977] 1983) laat zien dat de tweepoligheid van het Nederlands (Paardekooper 1963) het eenvoudigst begrepen kan worden door de volgorde in de bijzin (SOV) als onderliggend aan te nemen en hoofdzinnen daaruit af te leiden met een verplaatsingsregel van het finiete werkwoord (de verplaatsingsregel V2). Chomsky (1986) stelt voor om V2 als een uitvloeisel te zien van de algehele structuur van de bouwblokken van taal: elke constituent bestaat uit een hoofd, een specificieerder die aan dat hoofd vooraf gaat en een complement, zo ook de zinsperifere projectie CP. Dit wordt wel de X-bar theorie genoemd (Stowell 1981).

(3)

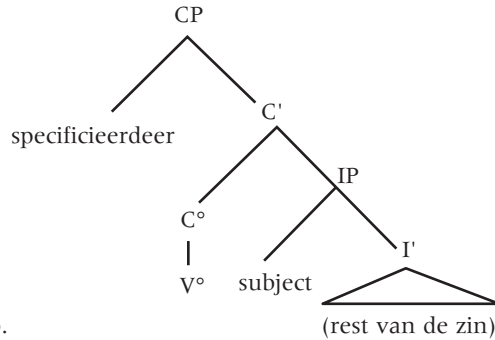
Dan is dus de eerste zinspositie een specificieerder en de tweede positie een hoofd. De afleiding van V2 uit de algemene theorie heeft twee gevolgen: in de eerste plaats verwachten we dat V2 niet voorbehouden is aan een specifieke groep talen, maar een algemeen verschijnsel is. Dat het veel minder duidelijk aan de oppervlakte komt in andere talen ligt aan versturende factoren. Daarnaast verwachten we dat niet alle V2 noodzakelijk van hetzelfde type is: elk syntactisch bouwblok kan een dergelijk effect teweeg brengen. De oorspronkelijke behandeling van V2 in het Nederlands in Den Besten (1983) gaat ervan uit dat V2 optreedt in een specifiek domein, het zgn. complementeerder-domein, wat we nu CP noemen, waarin het hoofd C gevuld kan zijn of door het voegwoord of door het finiete werkwoord.

(4) a.

Dit verklaart dat het V2-effect in hoofdzinnen naar voren komt, maar niet in bijzinnen, waar de C°-positie reeds door het voegwoord bezet is. Op deze manier geeft Den Besten een theoretische onderbouwing voor het parallelle gedrag van de V2-positie en het voegwoord zoals beschreven in Paardekooper (1961). Hoofd- en bijzinnen zijn dus volgens Den Besten niet wezenlijk verschillend in bouwplan. Het tweede bouwblok is de lager gesitueerde IP projectie, waarin I een inflectioneel hoofd is dat de temporele eigenschappen van de zin tot uitdrukking brengt en de specificieerder van IP een positie is die voorbehouden

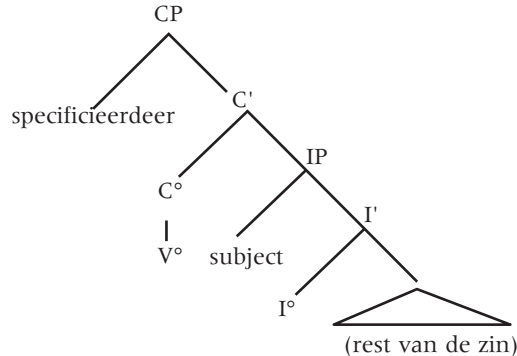
is aan het onderwerp van de zin (hier wordt nominatief naamval toegekend). Den Besten gebruikt dus het template in (4b).

Hier tegen betoogt Zwart (1993) dat het V2-effect in het Nederlands een samenspel van *twee* projecties is: de CP en de IP. Zowel CP als IP kunnen een V2-effect teweegbrengen. Het template is weergegeven in (5).

(5)

Voor Zwart representeert CP de meer discourse-gerichte zinnen, zoals vragen, topicalisaties, focus enzovoorts. In gewone stellende zinnen wordt CP niet aangemaakt. In de gewone rechte volgorde van (1a) staat *Jan* dus niet in dezelfde positie als *daarom* in (1b).

Dit is weergegeven in de haakjesstructuur in (6).

- (6) a $[_{IP} \text{ Jan loopt op straat } t]$ (V2 in IP)
 b $[_{CP} \text{ Daarom loopt } [_{IP} \text{ Jan } t \text{ op straat } t]]$ (V2 in CP)

Als argument voert Zwart aan dat zwakke pronomina zoals *'t* niet naar de zinsperifere positie (specCP) verplaatst kunnen worden, zoals te zien is in (7a). Toch is *'t* als subject wel mogelijk (7b).

- (7) a *Het wil ik
 b Het verbaast me dat...

Zwart verklaart dit door aan te nemen dat het subject 't in (7b) geen vooropplaatsing heeft ondergaan, maar in de structurele positie (specIP) staat. Het CP-domein wordt gewoon niet aangemaakt in een rechte constructie zonder topicalisatie of focusering, zoals weergegeven in (6a).^{9,10} Tot zover de basale ingrediënten uit de literatuur die we zullen gebruiken.

4.2 Positie-afhankelijke uitspelling van werkwoordsflectie

Een belangrijk argument voor de dubbele positionering van finiete werkwoorden in (4) is het bestaan van een verschillende uitspelling van het werkwoord in C en in I. Deze positie-afhankelijke uitspelling komt in de Nederlandse dialecten in verschillende vormen voor. In het Standaardnederlands is het waarneembaar in de dubbele vormen van 2de persoon enkelvoud van het presens (8ab), in het dialect van Dedemsvaart in 1ste persoon meervoud (9ab) van het presens (Van Haeringen 1962).

- (8) a jij loopt
       b loop je
- (9) a wi speult (Dedemsvaarts)
       b speule wi

Hier identificeert Zwart de a-vormen (*loopt* en *speult*) als de I-flectie en de b-vormen (*loop* en *speule*) als de C-flectie. Dit wordt weergegeven in (10ab). De afzonderlijke C-flectie komt ook nog naar boven als voegwoordflectie. Als een dialect twee flectiesystemen heeft en ook voegwoordflectie, dan is de voegwoordflectie identiek aan de flectie van de geïnverteerde vorm. Dus *datte* en *speule* zijn C-vormen met e-flectie.

- (10) a [IP wi speult op straat t] (V2 in IP)
       b [CP - speul-e [IP wi t op straat t]] (V2 in CP)
       c datt-e wi speul-t

Op deze wijze heeft Zwart een syntactische onderbouwing gegeven aan het verschijnsel van de dubbele paradigma's. Het verschil tussen *je loopt* en *loop je* mag dan mogelijk een fonologische oorsprong hebben, het is de morfosyntaxis die zulke vormen in vruchtbare aarde laat vallen, analogisch bijschaaft en in stand houdt.¹¹

Zwart neemt stilzwijgend aan dat de dubbele analyse ook voor het Duits, het Limburgs of het Fries geldt. Voor deze talen zijn weliswaar geen dubbele paradigma's gerapporteerd,

9 Zwarts analyse wijkt nog op een ander punt van die van Den Besten af, namelijk dat de onderliggende structuur bij Zwart niet hoofdfinaal is (zgn. onderliggende SVO). Deze complicatie is niet van belang voor ons onderwerp en is weggelaten. Voor details, zie Zwart (1993, 2008).

10 Op het eerste gezicht verliest Zwarts analyse de complementariteit van V2 en het voegwoord. Door echter aan te nemen dat het voegwoord *dat* samengesteld is uit een I en een C deel (*d+at*) wordt de complementariteit hersteld. Met deze veronderstelling krijgen dialecten met *at/az* + ingebedde V2 zoals Scandinavisch en Jiddisj hun natuurlijke plaats (Postma 1997). Het voegwoord als een gezamenlijke uitspelling van C en I krijgt een theoretische onderbouwing in Pesetsky & Torrego (2004) en een nieuwe toepassing in Haegeman (2010). Zie ook Zwart (2001) en Broekhuis (2008) voor een alternatieve verklaring.

11 Voor een recente discussie over de principes van de verschillende voorstellen, zie Zwart (2008) en de reacties erop.

maar Zwart neemt dit als een toevallige samenval van het rechte en het geïnverteerde paradigma, een toevallige uitspelkwestie dus. Dat lijkt mij een overgeneralisatie. De Limburgse en Friese dialecten laten immers *systematisch geen* dubbel paradigma zien en de overige Nederlandse dialecten laten zulks *systematisch wel* zien. Als we de structuren zo simpel mogelijk willen houden, lijkt het beter het Fries en het Limburgs in het Den Besten-templaat van (4b) te beschrijven en het Nederlands in het Zwart-templaat van (5). In een andere context heb ik nadere argumenten verschaft waarom zo'n verschillende analyse vruchtbaar is (Postma 2006a).

In de volgende paragraaf wil ik een extra verschil tussen de twee analyses onder de aandacht brengen en die vervolgens ten nutte maken voor ons probleem van de dubbele paradigma's en de correlatie met het verdwijnen van *du*.

4.3 Positie-afhankelijke uitspelling van pronomina

Zoals we gezien hebben, is het werkwoord in de analyse van Den Besten steeds in C, maar beslaat het twee posities in Zwarts analyse: respectievelijk C en I. Dit heeft echter een tegenhanger in de structurele subjectpositie. In Zwarts analyse is het subject in zowel rechte als inversiecontexten in dezelfde positie, namelijk specIP, zoals te zien is in (6). Bij Den Besten is het werkwoord steeds in dezelfde positie C, maar het subject is in rechte contexten in specCP en in geïnverteerde contexten in specIP, zoals te zien in (2). Dus het *werkwoord* is positie-afhankelijk in Zwarts analyse en het *subject* is positie-afhankelijk in Den Bestens analyse. Als de plaatsing van het werkwoord tot verschillende uitspellingen kan leiden, zou dat in principe ook kunnen gelden voor een verschillende uitspelling met subjecten, C-pronomina in rechte contexten en I-pronomina in inversiecontexten. Interessant is dat positie-afhankelijke uitspelling inderdaad wordt waargenomen. Zo heeft het Fries (dat geen dubbel werkwoordparadigma heeft) een dubbele uitspelling op pronomina (De Haan 1997: 64), zoals te zien in (11). Het heeft *dou* in rechte vormen en *-e*, *-ou* of nul in inversiecontexten.¹²

- (11) a {dou/*ou/*ø} giest der hinne (Fries)
 b dan giest {ø/-ou} der hinne

Synchroon kunnen deze vormen niet fonologisch uit de enclise afgeleid worden. Het Limburgse dialect van Maasbracht in (12) werkt parallel aan het Fries. Het heeft preverbaal de pronominale vorm *du*⁻, (⁻ geeft hier de sleeptoon aan), maar postverbaal de zwakke vorm *-e* of de emfatische vorm *-tich*. Uit de ongrammaticaliteit van *löpse* in zinsfinale positie in (12c) kunnen we opmaken dat *-e* geen flectie element is, maar een zwak pronomen.

¹² Op verschillende plaatsen in de literatuur wordt gesuggereerd dat Fries pro-drop in rechte contexten zou hebben (Barbiers *et al.* 2005, I, 23, De Vogelaer 2005: 247).

(i) (dou) komst moarn (= je komt morgen)

Dit is een misvatting. Voorzover (i) kan passeren heeft topic-drop plaatsgevonden, typisch aan het absolute begin van een uiting. De juiste testzin is (ii).

(ii) Mar komst moarn (*maar je komt morgen/^oMaar kom je morgen?)

Dit is alleen grammaticaal als vraag. Nulsubjecten van de tweede persoon komen slechts in inversie voor, en na een voegwoord, d.w.z. in specIP. Zie ook Hoekstra (1997, noot 4), Hoekstra & Tiersma (1994: 526).

- (12) a du⁻ löps drèè⁻ (Maasbrachts)
 b dæn⁻ {löps-e/ löps-tich/*du⁻} drèè⁻
 c ...dæts-e drèè⁻ löps/*löpse

Het Nederlands laat een spiegelbeeld zien. Het heeft bij werkwoorden in de tweede persoon zowel een rechte als een inverse vorm. Het subject is positioneel vast (specIP). Het Nederlands heeft weliswaar verschillende uitspellingen voor het 2de persoonspronomen enkelvoud *je* en *jij*, maar de keuze ervan is niet positioneel bepaald. De reden is dat het pronomen steeds in specIP staat.

- (13) a {jij/je} gaat erheen (Standaardnederlands)
 b dan ga {jij/je} erheen

Met andere woorden: Westgermaanse dialecten zonder recht/invers-oppositie hebben het werkwoord steeds in C, maar het subject in twee locaties (specIP en specCP), zoals gerepresenteerd in (14a), met mogelijk positioneel bepaalde pronomina. Westgermaanse dialecten met oppositie tussen recht en invers hebben het werkwoord in C of I, maar het subject steeds in specIP, en zonder positionele pronomina, zoals te zien in (14b).¹³

- (14) a [_{CP} dou rinst -
           [_{CP} dan rinst [-ou...]] type A
 b   [_{IP}jij loopt] -
           [_{CP} dan loop [_{IP}jij] ...] type B

4.4 De diachronie van de dubbele paradigma's

De Nederlandse dialecten ontwikkelen dubbele paradigma's in het begin van het vroegmoderne Nederlands. Zoals Verdenius (1925: 23) laat zien, heeft het Zwols van vóór 1550 een dubbel paradigma voor de tweede persoon: *gii leeft* 'gij leeft' versus *lyegii*, 'liegt gij', dus zonder *-t*. In Holland ontwikkelen zich dergelijke vormen later. De vraag rijst daarom wat er gebeurt als een dialect een dubbel werkwoordparadigma ontwikkelt, d.w.z. overgaat van type A naar type B, cf. (14). De overgang van taaltype A naar taaltype B is een overgang van een systeem met één verbaal paradigma + twee pronominale lexicalisaties (recht en invers) naar een systeem met twee verbale paradigma's + een enkele pronominale lexicalisatie. Bij de overgang *moet* er dus een pronominale vorm verdwijnen en *kan* er een nieuwe werkwoordsvorm aangemaakt worden. Beschouw daartoe de structuren in (15).

- (15) type A   →   type B
       [_{CP} pron₁ V [_{IP}   [_{IP} pron V₁
       [_{CP} X   V [_{IP} pron₂ [...]]   [_{CP} X   V₂ [_{IP} pron [...]]...

13 In de 3de persoon enkelvoud is er in het Nederlands wel positionele pronomenuitspelling *hij loopt/loopt-ie*. Dit correleert met het feit dat de 3de persoon nooit positionele uitspelling in werkwoorden heeft en dus door een Den Besten-templaat beschreven wordt.

Deze structuren behoeven een uitspelling. Er zijn in de beschrijving vier posities: specCP, SpecIP, C° en I°. Laten we eerst de uitspellingregels voor type A talen aan een nader onderzoek onderwerpen. Type A talen hebben alleen uitspellingen nodig voor specCP, specIP, en C°. Er is geen uitspellingsregel voor I°. Die virtuele I° uitspelling hebben we gemarkeerd in (16) met een grijstint. In type B talen hebben we alleen uitspellingsregels voor specIP, C° en I°. Er is geen uitspelling van tweede persoonskenmerken nodig voor specCP. De uitspellingen hebben we weergegeven in (17). De niet bestaande uitspellingregel is weer gemarkeerd met een grijstint.

(16)	a	$\text{pron}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{du}_1 / [_{\text{CP}} \text{---} [_{\text{C}^\circ} \text{V}]$	(17)	a	$\text{pron}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{du}_1 / [_{\text{CP}} \text{---} [_{\text{C}^\circ} \text{V}]$
	b	$\text{V}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{verb}_1 / [_{\text{C}^\circ} \text{---}] [_{\text{IP}} \text{---}]$		b	$\text{V}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{verb}_1 / [_{\text{C}^\circ} \text{---}] [_{\text{IP}} \text{---}]$
	c	$\text{pron}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{du}_2 / \text{V} [_{\text{IP}} \text{---}]$		c	$\text{pron}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{du}_2 / \text{V} [_{\text{IP}} \text{---}]$
	d	$\text{V}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{verb}_2 / \text{I}^\circ [_{\text{---}}]$		d	$\text{V}_{2\text{sg}} \rightarrow \text{verb}_2 / \text{I}^\circ [_{\text{---}}]$

Het mag duidelijk zijn dat de configuratie $[_{\text{CP}} \text{du}_1 [_{\text{C}^\circ} \text{V}]$ in type B talen eenvoudigweg niet geactiveerd wordt. Deze configuratie zal dus bij overgang van A naar B overbodig worden, vooropgesteld dat de taal bij die pronominale kenmerken een positiebepaalde uitspelling had. Uitspellingen van C° en specIP in (16bc) zouden in principe gewoon overgenomen kunnen worden in type B als (17bc) die identiek zijn aan (16bc). Als we er echter bij betrekken dat er ook een uitspelling voor V in I moet komen, verandert het beeld.

Bij het uitwerken van de theorie laten we ons inspireren door wat er tegenwoordig dialectisch naast elkaar voorkomt. Als we ter hoogte van Limburg een lijn trekken van oost naar west komen we voor de verhouding V-pronomen de volgende vier regio's tegen, Duitsland, Nederlands-Limburg, Belgisch-Limburg, Vlaams/Brabants, waarbij het Vlaams gesplitst is naar een oostelijke en een westelijke variant.

(18)	<u>regio 1</u>	<u>regio 2</u>	<u>regio 3</u>	<u>regio 4</u>
	V du →	V-dig →	V-dze (gi) →	V de (gi) (Oost-Vlaams + Brabants)
			→	V je (gi) (West-Vlaams)

Bij de overgang van regio 2 naar regio 3 verdwijnt het flectiemorfeem -s. Het lijkt er echter op dat dit gecompenseerd wordt door een sterke palatalisatie van de onset van het pronomen. We willen daarom een conserverend gedrag van de fonologie aannemen en een innovatie van de structuur. Dit wordt in de formele grammatica vaak *heranalyse* genoemd. We krijgen dan het volgende beeld. Het enclisedomein /V+pron/ lijkt het domein van heranalyse te zijn waarbij een complex pronomen *dig*=[d+iX] geheranalyseerd wordt. Het pronominale deel /d-/ werd daarbij als nieuwe flectie geheranalyseerd en het functionele deel [-iX] (meer noordelijk /-ii/ of /-ij/) als nieuw pronomen.

(19)	V	+ INFL+	pron+FOC	→	V _{inv}	pron
	leef +	s +	d ig		leefde	ghi

Als we regio 1 in de beschouwing betrekken, dan blijkt dat het enclitische nominatief pronomen *dich* in regio 2 gelijk is aan het accusativische pronomen in regio 1. Dit wijst erop dat het accusatiefcasus-morfeem [iX] een andere status heeft gekregen, in sommige

dialecten, bijv. Maasbrachts, als emfatisch element, d.w.z. [+FOC] (Ben Hermans, p.c.). Dit emfatisch element is vervolgens geheranalyseerd als een emfatisch pronomen. Daarbij zal het reeds bestaande *meervoudige* pronomen *ghi* ongetwijfeld behulpzaam zijn geweest. Merk op dat het pronomen *ghi* soms optioneel is. De structuur is daarmee die van een pro-droptaal. In pro-droptalen gaat de lexicalisatie van het pronomen gepaard met focus. Heranalyse treedt dus op onder behoud van alle fonologische en morfologische kenmerken. Alleen de structuur verandert.

Laten we dit scenario dat de geografie ons aanreikt eens op het uitspellingspatroon toepassen. In stadium 1 van het Germaans bestond er geen specifieke plaatsafhankelijke uitspelling. Alle posities hebben nog een eigen integriteit zonder contextgevoelige regels. Dit is weergegeven in (20a).

(20)	a	specCP	C	specIP	I	stadium 1
		du ₁	V ₁	du ₁	V ₁	

Door enclise en veranderingen die samenhangen met het ontstaan van V2 en het verschijnen van een plaatssubject ontstaat vervolgens een plaatsafhankelijke uitspelling van specIP. Dit is weergegeven in (20b) met een nieuw pronomen du₂. De strikte V2-eigenschap is weergegeven met het tussen haakjes stellen van I. Deze positie is niet meer vatbaar voor uitspelling. We zullen wel aannemen dat het werkwoord in C door die positie heengaat vanwege het verbod op niet-locale verplaatsingen (de zgn. Head Movement Constraint, Travis 1984).

(20)	b	specCP	C	specIP	(I)	stadium 2 (V2- Den Besten)
		du ₁	V ₁	du ₂	(V ₁)	

Dit stadium resulteert uiteindelijk in de situatie in (20c) waarin specCP niet meer beschikbaar is (behalve voor discourse operatoren), maar waarin de onderliggend beschikbare werkwoordelijke positie in I gelexicaliseerd kan worden. Om dit aan te geven hebben we specCP tussen haakjes gezet. Ook dit is een V2-stadium, maar veeleer zoals beschreven in Zwart (1993). Dergelijke taalvariëteiten laten, zoals betoogd, een dubbele uitspelling van V toe.

(20)	c	(specCP)	C	specIP	I	stadium 3 (V2- Zwart)
		(du ₁)	V ₂	du ₂	V ₁	

De vraag is nu hoe de overgang van (20b) met twee pronominale en één verbale plaatsafhankelijke uitspelling naar (20c) met één pronominale uitspelling en twee verbale positieafhankelijke uitspellingen plaatsvindt. Het idee van heranalyse is dat één en dezelfde fonologische vorm twee analyses toelaat en dat er dus oppervlaktestructuren zijn die zowel door de oudere grammatica als de nieuwe grammatica geïnterpreteerd kunnen worden.

Heranalyse betekent verder dat *individuele taalgebruikers* tijdens de taalovergang met hun uitspellingsstelsel beide grammatica's aankunnen. Heranalyse betekent ten slotte dat er geen nieuwe ingrediënten in de oppervlakte ingebracht kunnen worden. In de moderne taalkunde worden verschillen tussen taalvariëteiten niet meer weergegeven via abstracte parameters, maar via de eigenschappen op de interfaces, met name de fonologische interface (uitspelling). Dit is de zgn. Minimalistische Hypothese. Het syntactische domein dat zowel overt is in het Den Besten-stadium als in het Zwart-stadium is het enclitische domein C+specIP. We zullen dus aannemen dat heranalyse verloopt via dit enclitische domein en wel via de focusafhankelijke uitspelling in dit domein. Beschouw (21). In (21a) is de uitspellingsstructuur weergegeven van het Den Besten-stadium. Er is een plaatsafhankelijke uitspelling van het pronomem *du*: du_1 resp. du_2 . We beschouwen de focusvariante van du_2 , uitgespeld in het zuiden als *dig*. In (21b) wordt de analyse minimaal veranderd door het pronominele deel bij het werkwoord te trekken en het niet-pronominele deel als pronomem te heranalyseren. De referentiële index in het pronomem V+[-d_i [ich_i]] schuift dus van d- naar -ch-, en we krijgen [V [-d] [ich_i]].

(21)	a.	specCP	C	specIP	(I)	stadium 2 (V2-Den Besten)
		du_1	V_1	<u>du_2, + (FOC)</u>	(V_1)	
				.....		
	b.	(specCP)	C	specIP	I	stadium 3 (V2- Zwart)
		(du_1)	<u>V_1, -du_2, (FOC)</u>	V_1		
			V_2	du_3 (=gij)		

Merk op dat taalgebruikers die heranalyse uitvoeren, zowel de structuur in (21a) als die in (21b) moeten kunnen analyseren. Dit betekent dat de uitspelling voor specCP- du_1 niet gebruikt kan worden voor de uitspelling van specIP, bijv. specIP- du_1 omdat dit het stadium in (21a) niet dekt.¹⁴ Dit is de situatie in de vier uitzonderingsdialekten in Twente, zoals het Oldenzaals, die in rechte contexten *du* uitspellen maar in inversie de *jij*-vorm. De richting van de asymmetrie bij de mengdialekten (*du* in rechte, *jij* in inversiecontexten en niet andersom) wordt rechtstreeks verklaard door de ontstaansbron van de *jij*-vorm, zoals weergegeven in (21). Een verdere consequentie van deze heranalyse via focus is dat het taalstadium door een pro-dropstadium heen gaat. Pro-drop is de eigenschap dat pronominele subjecten slechts een uitspelling krijgen als ze het kenmerk [+FOC] dragen, als in het Italiaanse patroon in (22).

¹⁴ Ik dank Hans Broekhuis voor een discussie op dit punt.

- (22) a Andiamo
 ø loop.1mv
 ‘we lopen’
 b noi andiamo
 wij loop.1mv
 ‘WIJ lopen’

Dit lijkt inderdaad in met name Brabantse dialecten waargenomen te worden, zoals in (23).

- (23) leefde ø/ge/gij nog? (De Vogelaer 2005:247, 271)
 ‘leef je/JIJ nog?’

Daarmee heeft de formele taalkunde, die ons het templaat verschaft van de linkerperiferie van de zin, ons tevens een drievoudig verband verschaft, namelijk een correlatie tussen 1. het verdwijnen van *du*, 2. de vorm van de nieuwe pronomina *gij/jij*, en 3. de opkomst van inversieparadigma's. Deze verklaring is een bevestiging en uitbreiding van de aloude theorie van Verdenius (1924, 1925), die stelde dat de noordelijke enkelvoudige *jij*-vormen gevormd zijn uit enclitische contexten (zie ook Van der Sijs 2004: 469-473). Verdenius' verklaring is dus niet slechts toepasbaar op het noordelijke *jij*, maar evenzeer op het zuidelijke *gij* in enkelvoudig gebruik. Daarenboven verklaart de theorie de waargenomen asymmetrie van mengdialecten, zoals het Oldenzaals, die zowel *du*- als *jij*-vormen hebben: *du*-vormen hebben dan een voorkeur voor de rechte contexten, de *jij*-vormen voor inversiecontexten. Tenslotte voorspelt de focustheorie dat de transitie van *du* naar *jij/gij* door een pro-dropstadium heen kan gaan.

Evidentie voor een positiebepaalde uitspelling van de tweede persoon zien we in de opkomst van de zgn. enclitische vormen van de tweede persoon. In (24) zien we twee versies van de Utrechtse doopbelofte (voor een nadere bespreking, zie Postma 2010).

- (24) a Farsakis thu unaholdon? Farsaku. (Doopbelofte 1)
 verzaak je de duivel? Die verzaak ik
 b Forsachistû diabolae? (Ö) ec forsacho diabolae. (Doopbelofte 2)
 verzaak je de duivel? ik verzaak de duivel

In versie 1 zien we het gewone 2de-persoonspronomen *thu*. In het antwoord is te zien dat deze versie nog pro-drop toestond en het plaatssubject blijkbaar niet verplicht hoefde te lexicaliseren. Dat is de oude toestand van het Oudnederlands, hier stadium 1 genoemd. In versie 2 zien we een nieuwe enclitische vorm *-tû* van de tweede persoon en tevens het verplichte subject *ec* 'ik'. Versie 2 van de doopbelofte realiseert dus naar het schijnt een type A taal zoals we die nu in het Fries, Limburgs en het Duits kennen: het werkwoord in C en het subject in specCP of in specIP. Het latere Oudnederlands was daarmee van het type A. Daarmee legt het opkomen van een positioneel subject (plaatssubject) en uniforme V2, zoals beschreven in Van der Horst het zaad voor het latere verval van *du*. Want we weten dat het huidige Nederlands een taal van het type B is. Welnu, bij overgang van type A-taal naar een type B-taal, verdwijnt de uitspellingsregel van (16a) *verplicht* uit de taal. Een type B taal sluit de plaatsing van gewone pronomina in specCP immers uit. Hiermee

is een verklaring voor het verdwijnen van *du* gegeven en begrijpen we de empirische correlatie met het ontstaan van dubbele paradigma's in het huidige Nederlands.

• 5 *Du-verval en het dat-spoor-effect*

In de vorige paragrafen hebben we een correlatie onderzocht tussen het verval van het pronomen *du* en het ontstaan van dubbele werkwoordspaarparadigma's. Verder hebben we gezien dat deze correlatie op natuurlijke wijze volgt uit de grammaticale theorie van de linkerperiferie van het Nederlands zoals ontwikkeld door Den Besten en Zwart. Het verval van *du* heeft te maken met de overgang van het ene taaltype in het andere, d.w.z. van het meervoudig subject-templaat naar het meervoudig werkwoord-templaat in contexten met het [2]-kenmerk in de zin van Postal. Het zou mooi zijn als dit inzicht ook licht zou kunnen werpen op de *oorzaak* van *du*-verval en op de *oorzaak* van de wisseling in templaat (in constructies met kenmerk [2]). In deze paragraaf zullen we onderzoeken welke formele eigenschap een taal dwingt om het Zwart-templaat te kiezen. Om een formeel-grammaticale theorie van *du*-verval te schetsen, zetten we eerst de ingrediënten ervan op een rij.

- (25) *Belangrijke ingrediënten voor een theorie van du-verval*
- subject-object asymmetrie in pronomenvervanging
(*du* wel, *di/din* niet, Aalberse 2009)
  - verschil tussen verbale I-flectie en C-flectie (ontstaan dubbele paradigma's, par. 2)
  - persoonskenmerk [2] bij pronomenverval en dubbele werkwoordsflectie (par. 3)
  - verschil tussen het Zwart-Den Besten templaat (par. 4)

De vraag is nu hoe we bovenstaande vier ingrediënten een natuurlijke plaats in de theorie kunnen geven.

5.1 *De theorie van subject-object-asymmetrieën*

Met name het eerste ingrediënt in (25) is theoretisch interessant. Er is immers in de generatieve traditie veel aandacht besteed aan de zgn. subject-object-asymmetrieën. Een van de belangrijkste bevindingen was dat er een *dat*-spoor-interactie bestaat (Chomsky & Lasnik 1977). WH-extractie uit een ingebedde zin is niet mogelijk vanuit subjectpositie, maar wel uit objectpositie, zoals geïllustreerd in (26).

- (26) a *Who do you think that t saw Mary subject-extractie
 b Who do you think that Mary saw t object-extractie
 c Who do you think - t saw Mary subject-extractie zonder *that*

Deze effecten werden aanvankelijk afgeleid uit het Empty Category Principle (ECP, Chomsky 1981), dat stelt dat lege categorieën voldoende geïdentificeerd moeten worden. Omdat subjecten na een voegwoord niet geregeerd worden, zijn ze problematisch bij extractie, aldus de oudere theorie. Binnen het minimalisme is deze onderzoekslijn op

een zijspoor geraakt, omdat binnen een interface-theorie de ECP moeilijk een plaats kon krijgen. Recentelijk is die lijn van onderzoek weer opgepakt in een reeks artikelen van David Pesetsky en Esther Torrego (2001, 2004, 2009), afgekort P&T. Daarin worden de *dat*-spoor-effecten verklaard door nominatief als een realisatie van tijd (een zgn. oninterpretable tijdskenmerk, *uT*) te zien, om zo de interactie te begrijpen met elementen in C (zoals voegwoorden); C bezit immers eveneens een tijdskenmerk (*uT*) en trekt daarom I aan. In het voetspoor van Koopman (1983) trekken P&T een parallel met dummy-*do*-inertie in I en verplaatsing naar C in hoofdzinnen. Ook hier observeren we een subject-object-asymmetrie bij neutrale intonatie:

- (27) a *Who did t see Mary   subject-extractie (I→C + subject→specCP)
       b Who did Mary see t   object-extractie (I→C + object →specCP)

Door nu het voegwoord *that* in (26) te zien als een gezamenlijke uitspelling van I + C (er heeft dus I-naar-C plaatsgevonden in (26a) maar niet in (26c)), zijn P&T in staat om (26a) en (27a) een parallelle structuur te geven, zoals geïllustreerd in (28).

- (28) a   *[[CP Who did [IP ~~who did~~ see Mary]]]
       b *Who do you think   [[CP ~~who~~ that [IP ~~who that~~ saw Mary]]]

We kunnen daarom spreken van een C/I-spoor-schending. Zowel de aanwezigheid van *do* als de aanwezigheid van *that* zijn tekenen dat er I-naar-C heeft plaatsgevonden. Samen met een subjectspoor leidt dit tot ongrammaticaliteit. Op deze wijze kunnen zowel het voegwoord-spoor effect als het wel/niet verschijnen van *do* in nominatief-bevragingen toegeschreven worden aan een incompatibiliteit van V-verplaatsing van I-naar-C en constituentverplaatsing specIP-naar-specCP, uitgedrukt door de regel in (29).

- (29) *C/I-spoor schending naar Pesetsky & Torrego (2001)*¹⁵
       De context {specIP-naar-specCP + I-naar-C } is ongrammaticaal

Zonder het voegwoord, dus zonder realisatie van I-naar-C, wordt de zin met subjectextractie welgevormd als in (30).

- (30) Who do you think - saw Mary

Het *dat*-spoor effect wordt ook in andere talen dan het Engels waargenomen, zoals in Italiaans (Rizzi 1982) of het Nederlands (31), waar extractie vanuit specIP niet is toegestaan (31ac) maar wel vanuit een lagere positie (Koopman 1984), hetgeen blijkt uit de aanwezigheid van het plaatsonderwerp *er* (31bd), zowel in hoofd- als in bijzinnen.^{16, 17}

¹⁵ De naam en formulering is van mij. Pesetsky & Torrego formuleren het verschijnsel in strikt formele termen.

¹⁶ Het effect treedt alleen aan de oppervlakte in relatief lege zinnen. Voor de reden, zie Bennis (1987).

¹⁷ Bovendien treedt het *dat*-spoor effect niet alleen vóór spell-out (d.w.z. in de syntaxis) ook ná spell-out op (in de logische vorm), zoals aangetoond in Kayne (1983) in zijn studie van meervoudige WH en meervoudige negatie.

- (31) a *Wie denk je dat t is gekomen
 b Wie denk je dat er is t gekomen
 c *Wie praat/trouwt t ?
 d Wie praat/trouwt er .. t ?

Deze inzichten verschaffen ons de mogelijkheid om de subject-object asymmetrieën bij het verdwijnen van *du/di/din* en het ontsaan van dubbele paradigma's te koppelen aan I-naar C-verplaatsingen.

5.2 Theoretische analyse van dubbele paradigma's

Om in te zien hoe we de theorie kunnen gebruiken, is het goed terug te keren naar de syntaxis van dubbele werkwoordsvervoegingen, zoals in Dedemsvaarts *wi speult/speule wi*, waarin *speult* de zgn. I-flectie representeert, en *speule* de zgn. C-flexie. Nu blijkt dat ook bij zware focus op het subject, d.w.z. als we mogen aannemen dat er een CP wordt aangeemaakt en het subject naar specCP verplaatst wordt, de I-flectie (*speult*) opduikt en niet de C-flectie (*speule*), zoals te zien in (32).

- (32) a wi speult/speule wi   je speelt/speel je
 b WI speult/*speule   JIJ speelt/*speel
           'WIJ spelen (en niet Piet)'   'JIJ speelt (en niet Piet)'

Het verschijnen van de I-flectie impliceert dat zelfs als het subject naar specCP verplaatst wordt onder focus, het werkwoord in de lagere I-positie blijft staan. De vraag is wat de verplaatsing van het werkwoord naar C in talen met dubbele paradigma's verbiedt. In het Den Besten-templaat is van zo'n blokkade immers geen sprake. Beschouw daartoe de relevante configuraties in (33):

- (33) a $[_{CP} \text{ wi } C \quad [_{IP} \text{ wi } \text{speul-t } [...$
           |
           [+foc]
- b * $[_{CP} \text{ wi } \text{speul-e } [_{IP} \text{ wi } \text{speul- } [...$ subject-extractie   (in B-talen)
           |
           [+foc]
- c $[_{CP} \text{ XP } \text{speul-e } [_{IP} \text{ wi } \text{speul- } [... \dots \text{XP} \dots \text{nonsubject-extractie}$

Blijkbaar is werkwoordsverplaatsing naar C geblokkeerd als het subject naar specCP verplaatst is, maar niet als een non-subject verplaatst is. Een vergelijkbare blokkade als bij voegwoord-spoor en *do*-support is geldig.

De blokkade om in rechte contexten met het subject in specCP ook het werkwoord naar C te verplaatsen, dwingt derhalve het Dedemsvaarts het werkwoord in I te laten in (33a). Het Dedemsvaarts en het Standaardnederlands hebben daarom zowel werkwoor-

den in C als in I. P&T's regel in (29) kan dus verantwoordelijk worden gehouden voor het ontstaan van dubbele paradigma's. We concluderen dat de C/I-spoor-effecten die eerder zijn waargenomen bij WH-extractie ook opduiken bij dubbele paradigma's, d.w.z. in constructies met het kenmerk [2].

(34) *Parallellie [2] en [WH] in Zwart-talen*

Tweede-persoonsextractie is net als WH-extractie onderworpen aan het C/I-spoor effect

Belangrijk is nu dat T&P de generalisatie in (29) afleiden uit algemene principes van de grammatica. De beperking in (29) is dus niet slechts geldig voor Zwart-talen maar moet dat ook zijn ook voor Den Besten talen. Het zou te ver voeren om hun afleiding hier te bespreken, maar belangrijk is wel dat nominatief in specIP een belangrijke rol speelt. Als we dus de afwezigheid van de beperking in Den Besten-talen willen beschrijven, dan rest ons slechts de hypothese dat het subject in Den Besten-talen niet door specIP heen gaat en dus zijn nominatief niet in specIP krijgt maar in een lager domein.¹⁸ Deze mogelijkheid wordt meestal de VP-interne nominatief-optie genoemd. De theorie voorspelt dus dat de overgang van een A-taal naar een B-taal correleert met veranderingen in de toekenning van nominatiefnaamval.

5.3 De theorie van *du* en zijn mededingers

We hebben nu voldoende theoretische bagage om het verval van *du* te schetsen in termen van het extractie-gedrag van het [2]-kenmerk. Laten we eens aannemen dat elke zin met een tweede persoon de hoorder modificeert, een relatieve zin bij een abstract tweede persoonswoord als het ware.¹⁹ Het hoofd van zulke zinnen, d.w.z. C, zal dus een interpreteerbaar [2]-kenmerk hebben. Dit [2]-kenmerk is echter nog niet gevalideerd (waarschijnlijk in de vorm van verwerving van een referentiële index). Die validatie gaat via kenmerk-sharing met een tweede persoonspronomen elders in de zin. C moet dus in relatie treden met een [2]-pronomen. Dat kan op twee manieren: verplaatsing van het pronomen onder adjunctie aan C of werking op afstand (zgn. *Agree*). Binnen het minimalisme worden deze twee strategieën geformaliseerd met behulp van het zgn. $\pm$ EPP-eigenschap.²⁰ Als een kenmerk de +EPP eigenschap heeft, is er verplaatsing, als een kenmerk de -EPP eigenschap heeft, is er werking op afstand. We zullen nu aanne-

18 Elke andere strategie die nominatief in specIP omzeilt, voldoet in principe, zoals de mogelijkheid is dat er geen nominatief wordt toegekend, bijv. via een incorporatieproces. Te denken valt aan de zgn. *undermerge* aan C waardoor C een nieuw complement krijgt (Pesetsky 2009). De schijnbare accusatiefvorm *-tich* zou hierop kunnen wijzen.

19 Een vergelijkbare hypothese is te vinden in Bennis (2006). Bennis neemt een [2]-kenmerk in C aan in imperatieven ter identificatie van lege subjecten: [+Force]–[2] in C. Nadere bestudering van het voorstel laat echter zien dat Bennis eigenlijk [+Force]–[2] in C met eigenschap [-EPP] aanneemt. Dit laat [2] toe voor zinnen in het algemeen (met +EPP als default waarde).

20 EPP stond in de pre-minimalistische theorie voor *Extended Projection Principle*, dat stelde dat elke zin een structureel subject moest hebben (naast posities die afgedwongen door het werkwoord). In de huidige theorie is het een abstract kenmerk dat het extractie-gedrag regelt.

men dat het verschil tussen de *du*-reeks en de *jij*-reeks een verschil in EPP-eigenschappen van het kenmerk [2] is.²¹

zuivere [2] pronomina	+EPP	-EPP
Fries/Limburgs/vroeg Middelnederlands (13de)	du/di/din	-u/-e/-ich/...
Oldenzaals/vroeg modern Nederlands (16de)	du/di/din	jij/gij/jou/jouw/uw
Modern Nederlands	-	jij/gij/jou/jouw/uw

Tabel 5.

In bovenstaand schema wordt de dubbele uitspelling van subjectpronomina in Den Besten talen uitgedrukt doormiddel van het +EPP resp. -EPP kenmerk. De enkele uitspelling van pronomina in Zwart-talen wordt uitgedrukt door het enkele -EPP kenmerk. Aan de hand van bovenstaande classificatie loop ik hieronder de relevante gevallen langs om te laten zien hoe de EPP-karakterisering alle in dit artikel genoemde feiten beschrijft. Merk op dat de feiten uit paragraaf 3 zitten *ingebouwd* in de theorie. De feiten uit paragraaf 2 en 4 worden *afgeleid*.

- du rinst

A-talen: *du* verwerft nominatief VP-intern en gaat naar specCP en zal daar [+2] valideren zonder in specIP te hoeven landen. Geen C/I-spoor effect treedt op, dus ok.

B-talen: *du* moet door specIP gaan voor nominatief en moet vervolgens door naar specCP voor [2]-checking. Dit veroorzaakt een C/I-spoor schending, dus *. Dit is het mechanisme dat *du* de *das* om doet.

- *rinst du

du staat in specIP maar moet na spellout nog naar specCP om [+2] te valideren want het heeft +EPP. Er ontstaat een C/I-spoor-effect, dus *.²²

- rinst -u

-u staat in specIP maar heeft een -EPP kenmerk. C checkt [+2] via Agree. Geen C/I-spoor-schending. De tegenstelling met de vorige geval dwingt het ontstaan af van positionele pronomina-uitspelling in Den Besten-talen.²³

- ik seach di ('ik zag jou')

di staat in object-positie en moet nog (na spellout) naar CP om [+2] te valideren. Geen C/I-

21 In de theorie van Chomsky is het EPP-kenmerk een eigenschap van de aantrekkende *probe*. Bovendien wordt bij feature-checking oninterpreteerbare kenmerken *gewist*. In T&P (2004) is checking het *delen* van kenmerken ("feature sharing"). In voorstellen met *feature sharing* kan het EPP kenmerk in principe zowel op de *probe* als de *goal* zitten.

22 Voor de verplichte versmelting van V-st+du>V-st-u, zie Hoekstra (1994), De Haan (1997: 61).

23 Het lijkt erop dat dit +EPP kenmerk gecodeerd werd in het *d*-morfeem, terwijl het tweede persoonskenmerk vocalisch werd uitgedrukt met -u/-i, dus du=d+u. De onmogelijkheid tot extractie vanuit specIP (vanwege het C-spoor effect) hoeft dan ook niet te verwonderen dat dit *d*-morfeem reeds in het Den Besten-stadium tot verbale flexie is geheranalyseerd, dit is de overgang van -s > -st.

spoor-effect, omdat *di* uit objectspositie vertrekt; dus ok; *di* kan dus in principe behouden blijven na het verlies van VP-interne nominatief. Dit is de door Aalberse geobserveerde subject-object-asymmetrie.

- loop jij

jij staat in specIP en heeft een -EPP kenmerk. Het zal zijn [+2]-kenmerk checken via Agree. Het werkwoord kan naar C zonder een C/I-spoor effect te veroorzaken, dus ok.

- jij loopt

jij staat in specIP en heeft een -EPP kenmerk. C zal zijn [+2]-kenmerk checken via Agree. Geen C/I-spoor-schending, dus ok. Het enige verschil met de vorige is de positie van het werkwoord, maar dit heeft geen invloed op de [+2]-checking door C. *jij* zou eventueel naar specCP kunnen, maar het werkwoord blijft in I (zie volgende geval).

- JIJ loopt

Het gefocusseerde *jij* staat in specCP, maar is vertrokken uit specIP vanwege nominatief. In specIP zal ook al het [2] kenmerk gecheckt zijn tegen C onder Agree. *jij* is niet naar specCP verplaatst vanwege het EPP kenmerk op [2], maar vanwege focus. Het werkwoord kan nu niet naar C want anders zou een C/I-spoor-schending ontstaan. Het finiete werkwoord blijft in I, vandaar *loopt*. *JIJ loop*, dus met C-flectie, is onwelgevormd vanwege een C/I-spoor-schending, bij I naar C.

Het verlies van *du* kan dus beschreven worden als een verlies van het +EPP-kenmerk op pronomina met kenmerk [2]: alleen -EPP blijft over. De *oorzaak* van deze omslag [+EPP]> [-EPP] is het verlies van VP-interne nominatief. Een taal met nominatief in specIP in combinatie met [+EPP] op [2] laat immers geen subjectspronomen van de tweede persoon meer toe omdat dit altijd tot een C/I-spoor-schending leidt: alle [2]-subjecten zouden tot de ongrammaticale **rinst du*-configuratie leiden, zoals hierboven besproken. Verder laat tabel 5 op elegante wijze zien dat de nieuwe *jij/gij* enkelvoudspronomen een natuurlijke klasse vormen met de enclitische vormen *-ou/-el/-ich* en daar dus uit ontstaan (kunnen) zijn. Gezien de enclitische aard van deze pronomina in het Den Besten-stadium, zal deze overgang in enclise hebben plaatsgevonden. Tenslotte volgt de relatie met het finite werkwoord in de C en de I positie: het werkwoord kan altijd naar C, behalve als het subject nominatief krijgt in specIP (Zwart-talen). Dan treedt een C/I-spoor-schending via kenmerk [2]-extractie op, dus bij 2 enk, 2 mv en 1 mv. Het werkwoord blijft dus in I voor de pronomina 2sg, 2 pl, en 1mv, en zal een separate uitspelling kunnen krijgen. Deze gekoppelde veranderingen worden beschreven met de pijl tussen de twee blanke vakjes in tabel 2, hier herhaald als tabel 6.

Totaal	+du	-du
+dubbel paradigma	17	396
-dubbel paradigma	121	53

Tabel 6. Correlatiediagram van verlies van *du* en het hebben van een dubbel presensparadigma

De theorie zegt ook iets over wat we de uitzonderingsdialekten hebben genoemd, weergegeven door de gearceerde vakjes. Beschouw eerst de uitzonderingen in de *-du*-kolom. Deze zouden allemaal het werkwoord zowel in C als in I moeten hebben, met mogelijk verschillende uitspellingen. Niets in de theorie dwingt echter een onderscheiden uitspelling in I en C af; de theorie staat het toe. We verwachten daarom dat verschillende dialecten verschillende opties kunnen kiezen. Sommige hebben een dubbel paradigma in 2 enk, andere in 1 mv, sommige in beide etc. Sommige hebben toevallig geen enkele dubbele uitspelling of hebben die net verloren om fonologische redenen.²⁴ De ‘uitzonderingen’ van type 2 (kaart 5) behoren daartoe, 53 in getal. Deze dialecten zijn strikt genomen geen uitzonderingen.²⁵ Beschouw vervolgens de andere uitzonderingen in het gearceerde vakje linksboven, 17 in getal. Dit zijn de dialecten van type 1 (kaart 4). Ook dit zijn strikt genomen geen uitzonderingen: deze dialecten, zoals het Oldenzaals, hebben een structurele status gekregen omdat ze het reanalyse-stadium representeren met een dubbele reeks [2]-pronomina.

● 6 Evaluatie en conclusies

In het voorgaande hebben we het verdwijnen van het tweede persoonspronomen *du* in de geschiedenis van het (Middel-)Nederlands verbonden aan het ontstaan van een dubbel paradigma. Daarbij scharen we ons bij de onderzoekers die het verdwijnen niet zo zeer koppelen aan sociologische factoren, maar het veeleer als een taalintern verschijnsel zien, meer specifiek als een gevolg van de structurele relaties van de inflectie. Het geeft legitimatie aan de beschrijving van Ampzingh (1649), waar hij het verzet tegen *du* wijt aan het ‘gevolg’, d.w.z. de concordantie: “Het afgeslete en uytgediende *du* wil ik gaerne buyten het gebruyk laten blijven / *om de hardigheyd des gevolgs wille* (cursivering GJP) / die het in de by-gevoegde werk-woorden veroorsaekt: uytgenomen dat wy het sonder gemelde bygevoegde werk-woorden met eenige naem-woorden in ‘t quade genomen zomwijlen loffelijck gebruyken konden; als *du* bengel / *du* boos-wicht / *du* verrader / *du* verleyder / etc.”. Ampzingh schrijft het langer voorkomen van *du* in nominale contexten dus niet toe aan het scheldwoordkarakter van de vorm *du*, maar aan de afwezigheid van concordantie-context $du_i + V_i$. Eerder komt ook De Hubert (1624) tot een gelijke morfosyntactische oorzaak, nl. dat *du* “*om de hardigheyd des gevolgs* uyt de Nederduijtze tale t’eenemaal uijtgeroeid” is. Zowel onze analyse als ook die Van Berteloot en van Aalberse staan in deze Hubertiaanse traditie van taalinterne verklaring via de ‘moeizaamheid van de concordantie’ en niet de ‘moeizaamheid van het pronomen’.²⁶

Onze analyse *verschilt* echter van de analyse van Aalberse doordat het verval niet als

- 24 Buitenrust Hettema (1891) rapporteert dubbele vormen met *jullie* in de negentiende eeuw, zoal *jullie loopt/lopen jullie*.
- 25 We weerstaan de verleiding om het voorkomen van deze dialect-groep, t.w. $53/(396+53) = 11\%$, kwantitatief te schatten door dit percentage te zien als een multiplicatieve kans ($\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} = \frac{1}{8} = 12\%$) voor een Zwart-taal om noch een uitspelling te hebben voor 2enk, noch voor 2mv, noch voor 1mv. Wat zo’n “schatting” wel illustreert, is de structurele status van deze cel in tabel 6.
- 26 Vondel schrijft: *du kloecker geest*. Het scheldkarakter lijkt niet de bepalende factor maar afwezigheid van verbale flectie. Mogelijk zijn contexten van het type “2.enk+nomen” in meerderheid pejoratief.

een paradigmatisch verschijnsel beschreven wordt, maar als een syntagmatisch verschijnsel (C en I locatie van het finiete werkwoord) met vormelijke gevolgen. Het zijn ook niet de veronderstelde ‘vereenvoudigingen’ in de paradigma’s die *du* de *das* om doen, maar het juist meer complex worden van de syntactische structuur. Dit is te meer aantrekkelijk omdat er gereede twijfel bestaat aan de taalkundige realiteit van paradigma’s (Halle & Marantz 1993, Williams 1994, Bobaljik 2008, Bennis 2010). Evenzeer verschilt onze analyse van die van Berteloot: we denken dat niet het uniformeren van de 2de persoonsflectie van *-s/-t/-st* tot een uniform *-st* het pronomen *du* de *das* om gedaan heeft, maar veeleer het *splitsen* van een enkele flectie in twee vormen. Toch werpt Berteloots hypothese licht op de ontwikkeling. Het is immers mogelijk dat de ontwikkeling tot een A-dialect, d.i. een dialect met een uniforme werkwoordelijke positie C (het zgn. V2-effect), achter de uniformering van de tweede persoonsflectie tot *-st* zit. Daarmee is deze uniformering en de bijbehorende V2 niet zelf de oorzaak voor het verdwijnen van *du*, maar is zij wel conditioneel geweest voor het verdwijnen van *du* bij de latere overgang van een A- naar een B-dialect.

Ten slotte zijn we erin geslaagd een formeel-minimalistische beschrijving te geven die zowel alle dialectologische data dekt als de diachone overgang beschrijft. Er blijkt een blokkade te bestaan, parallel aan het welbekende *dat*-spoor-effect, die een taal dwingt om in rechte contexten het finiete werkwoord in I te laten. We hebben dit gegeneraliseerde effect de *C/I-spoor-schending* genoemd. De C/I-spoor-schending staat dus aan de wieg van het ontstaan van dubbele paradigma’s. De C/I-spoor-schending staat ook aan de wieg van het verdwijnen van *du*. Talen met *du* gebruiken de VP-interne toekenning als strategie om de C/I-spoor-schending te omzeilen.

● Bibliografie

- Aalberse, S. (2004).** Waer bestu bleven? De verdwijning van het pronomen *du* in een taalvergelijkend perspectief. *Nederlandse Taalkunde* 9, 231-252.
- Aalberse, S. (2009).** *Inflectional Economy and Politeness - Morphology-internal and morphology-external factors in the loss of second person marking in Dutch*. LOT Dissertations 2009.
- Ampzingh, S. (1649).** *Taelbericht der nederlandsche Spellinge*. Door Christiaen van der Heulen oversien en verbeterd. Wormerveer: Willem Symonsz. Boogaert.
- Barbiers, S., H. Bennis, G. De Vogelaer, M. Devos, M. van der Ham (2005).** *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. AUP: Amsterdam.
- Beekes, R.S.P. (1995).** *Comparative Indo-European Linguistics - an introduction*. Benjamins: Amsterdam.
- Bennis, H. (1987).** *Gaps and Dummies*. Foris: Dordrecht.
- Bennis, H. (2006).** Agreement, Pro, and Imperatives. In: P. Ackema et al. (red). *Arguments and Agreement*. Oxford: Oxford University Press, 101-123.
- Bennis, H. (2010).** A Dynamic Perspective on Inflection. In: J-W. Zwart & M. de Vries (red.) *Structure Preserved - Studies in syntax for Jan Koster*. Amsterdam: Benjamins, 49-56.
- Benveniste, E. (1966).** *Problèmes de linguistique générale*. Gallimard: Paris.
- Berteloot, A. (1999).** Wistu? Du wilt! De uitgangen van de tweede persoon enkelvoud van het werkwoord in het dertiende eeuwse Middelnederlands. *Taal en Tongval*

- 1999 [Themanummer 12], 81-102.
- Berteloot, A. (2002).** Konjugation in Umbruch: die Endungen der zweiten Person Singular im Mittelniederländischen vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. In: P. Wiesinger (red.), *Akten des X. Internationalen Germanistenkongresses Wien 2000, Zeitenwende - Die Germanistik auf dem Weg vom 20. ins 21. Jahrhundert*. Bern: Peter Lang, 53-60.
- Besten, H. den (1983).** On the Interaction of Root Transformations and Lexical Deletive Rules. In: W. Abraham (red.), *On the Formal Syntax of the Westgermania*. Papers from the "3rd Groningen Grammar Talks" Groningen, January 1981. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 47-131.
- Bobaljik, J.D. (2008).** Paradigms (optimal and otherwise): a case for scepticism. In: A. Bachrach & A. Nevins (red.), *Inflectional Identity*. Oxford: Oxford Studies in Theoretical Linguistics.
- Boogaart, P.C. uit den (1975).** *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*. Utrecht: Oosthoek.
- Broekhuis, H. (2008).** *Derivations and Evaluations - Object Shift in the Germanic Languages*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Buitenrust Hetteema, F. (1891).** De aangesproken persoon. *Taal en Letteren* 1, 148-153.
- Chomsky, N. and H. Lasnik (1977).** On Filters and Control. *Linguistic Inquiry* 8, 425-504.
- Chomsky, N. (1986).** *Barriers*. MIT Press. Cambridge (MA).
- Cinque, G. (1988).** On Si constructions and the theory of Arb. *Linguistic Inquiry* 19(4), 521-581.
- Frings, Th. & Ginneken, J. van (1919).** Zur Geschichte des Niederfrankischen in Limburg. *Zeitschrift für Deutsche Mundarten* 1, 7-208.
- Goeman, T. (1999).** *T-deletie in de Nederlandse dialecten*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- GTRP - Goeman, Taeldeman, Van Reenen-Project.** Digitale dialectdatabase, te raadplegen via www.meertens.nl/mand. Meertens Instituut, Amsterdam.
- Haan, G. de (1997).** Voegwoordcongruentie in het Fries. In: E. Hoekstra & C. Smits (red.). *Vervogde voegwoorden*. Cahiers van het Meertens Instituut 9, 50-67.
- Haegeman, L. (1990).** *Generative Syntax: Theory and Description. A case study from West Flemish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haegeman, L. (2010).** *The movement derivation of conditional clauses*. Ongepubliceerd ms. Univ Gent.
- Haeringen, C.B. van (1962).** *Grammarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. Assen: Van Gorcum, 68-74.
- Halle, M. & A. Marantz (1993).** Distributed Morphology and the pieces of inflection. In: K.L. Hale & S.J. Keyser (red.), *The view from building 20*. Cambridge (MA): MIT Press: 111-176.
- Harley, H. & E. Ritter (2002).** Person and Number in Pronouns: A Feature Geometric Analysis. *Language* 78, 482-526.
- Heule, C. van (1626).** *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst*. Ed. J.W.H. Claron. Groningen: Wolters.
- Hoekstra, E.. (1994).** *Agreement and the nature of specifiers*. Ms. Meertens Instituut, Amsterdam.
- Hoekstra, J. (1997).** Pro-drop, clitisering en voegwoordcongruentie. In: E. Hoekstra &

- C. Smits (red.), *Vervogde voegwoorden*. Cahiers van het Meertens Instituut 9, 68-86.
- Hoekstra, J. & P. Tiersma (1994)**. Frisian. In: E. Koenig & J. Van der Auwera (red.) *The Germanic Languages*. Londen: Routledge, 505-565.
- Horst, J. van der & F. Marschall (2000)**. *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Den Haag: SDU.
- Horst, J. van der (2009)**. *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Hubert, A. de (1624)**. *De Psalmen des propheeten Davids*. Leiden: Pieter Muller.
- Kayne, R.S. (1983)**. Connectedness. *Linguistic Inquiry* 14, 223-250.
- Kayne, R.S. (2000)**. Person Morphemes and Reflexives in Italian, French, and Related Languages. In: *Parameters and Universals*. Oxford, NY: Oxford University Press, 131-162.
- Kloeke, G.G. (1926)**. De ondergang van het pronomen *du*. *De Nieuwe Taalgids* 20, 1-10.
- Koopman, H. (1983)**. ECP effects in main clauses. *Linguistic Inquiry* 14, 346-350.
- Koopman, H. (1984)**. *The Syntax of Verbs*. Foris: Dordrecht.
- Leenen, J. (1938)**. Franse taaluitzetting over Limburg. *Toponymie & Dialectologie* 12, 149-168.
- Los, B. (2005)**. Innocent Bystander: The Loss of the Indefinite Pronoun *man*. In: B. Los, *The Rise of the To-Infinitive*. Oxford: Oxford University Press, 275-294.
- Muller, J.W. (1926)**. Bijdragen tot de geschiedenis onzer Nieuwnederlandsche aanspreekvormen. *De Nieuwe Taalgids* 20, 81-128.
- Overdiep, G.S. (1935)**. *Zeventiende-eeuwse syntaxis*, Groningen, 1931-1935.
- Paardekooper, P.C. (1961)**. Persoonsvorm en voegwoord. *De Nieuwe Taalgids* 54, 296-301.
- Paardekooper, P.C. (1963)**. *Beknopte ABN-syntaxis*. Malmberg: Den Bosch.
- Pesetsky, D. & E. Torrego (2001)**. T-to-C Movement: Causes and Consequences. In M. Kenstowicz (red.), *Ken Hale: A Life on Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 355-426.
- Pesetsky, D. & E. Torrego (2004)**. Tense, Case, and the Nature of Syntactic Categories. In: J. Guéron & J. Lecarme (red), *The Syntax of Time*. Cambridge, MA: MIT Press, 495-537.
- Pesetsky, D. & E. Torrego (2007)**. The Syntax of Valuation and the Interpretability of Features. In: S. Karimi, V. Samiian and W. Wilkins (red), *Phrasal and Clausal Architecture: Syntactic Derivation and Interpretation*. Amsterdam: Benjamins, 262-294.
- Pesetsky, D. (2009)**. *Russian case morphology and the syntactic categories*. Ms. MIT.
- Postal, P. M. (1969)**. On so-called "Pronouns" in English. In D.A. Reibel & S.A. Schane (red.), *Modern Studies in English. Readings in Transformational Grammar*. New Jersey: Englewood Cliffs, 201-224.
- Postma, G.J. (1997)**. *The nature of the complementizer -az in Eastern Yiddish - implications for its position within Germanic*. Lezing, Conference on Yiddish, Parijs, 21-22 juni 1997.
- Postma, G.J. (2004)**. Structurele tendensen in de opkomst van het reflexief pronomen 'zich' in het 15de-eeuwse Drenthe en de Theorie van Reflexiviteit. *Nederlandse Taalkunde* 9, 144-168.
- Postma, G.J. (2006a)**. Uitwendige syntaxis van voegwoordvervoeging en werkwoordelijke inversievormen. In: *Het morfologisch landschap van het Nederlands. Festschrift voor*

- Ton Goeman. Taal en Tongval* Themanummer 19, 135-152.
- Postma, G.J. (2006b).** Toward a Syntactic Theory of Number Neutralisation – the Dutch pronouns *je* ‘you’ and *ze* ‘them’. In: J.M. Hartmann & L. Molnárfi (red), *Comparative Studies in Germanic Syntax - From Afrikaans to Zurich German*. Amsterdam: Benjamins, 181-200.
- Postma, G.J (2010).** De Oudsaksische doopbelofte in het licht van de historische syntaxis. *Nederlandse Taalkunde* 15, 88-94.
- Rizzi, L. (1982).** *Issues in Italian Syntax*. Foris: Dordrecht.
- Schrijnen, J. (z.j.)** *De isoglossen van Ramisch in Nederland*, p. 36.
- Schrijnen, J. (1907).** Taalgrenzen in Zuidnederland - Het Mich-kwartier. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* XXVI, 81-85.
- Sijs, N. van der (2004).** *Taal als mensenwerk - het ontstaan van het ABN*. Den Haag: SDU.
- Stowell, T. (1981).** *Origins of phrase structure*. Proefschrift MIT. Cambridge, MA.
- Travis, L. (1984).** *Parameters and Effects of Word Order Variation*. Proefschrift MIT, Cambridge, MA.
- Verdenius, A.A. (1924).** De ontwikkeling der Hollandse voornaamwoorden *je* en *jij*. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 43, 81-104.
- Verdenius, A. A. (1925).** Over de aanspreekvorm *ie* (i-j) in onze oostelijke provincieën. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 45, 23-32.
- Verdenius, A.A. (1942).** De laatste sporen van *du* in Noord-Holland. *De Nieuwe Taalgids* 36, 223-227.
- Vogelaer, G. De (2005).** *De Nederlandse en Friese subjectsmarkeerders: geografie, typologie en diachronie*. Proefschrift Universiteit Gent.
- Vogelaer, G. De (2009).** Paden van paradigmatische vereenvoudiging. Morfologie, fonologie of pragmatiek? *Nederlandse Taalkunde* 14, 119-146.
- Wal, M. van der (1992).** *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Spectrum.
- Weerman, F. (2006).** It's the economy, stupid! Een vergelijkende blik op *men* en *man*. In: M. Hüning (red.), *Nederlands tussen Duits en Engels*. Leiden: SNL.
- Wenker, G. (1888-1923).** *Sprachatlas des Deutschen Reichs*. Digitaal te raadplegen via www.diwa.info.
- Williams, E. (1994).** Remarks on lexical knowledge. *Lingua* 92, 7-34.
- Winkel, J. te (1901).** Geschichte der Niederländischen Sprache. In: H. Paul (red.), *Grundriss der germanischen Philologie. Band I*. Straatsburg: Trübner.
- Zwart, J.W. (1993).** *Dutch Syntax: A Minimalist Approach*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Zwart, J.W. (2001).** Syntactic and phonological verb movement. *Syntax* 4, 34-62.
- Zwart, J.W. (2008).** Verb-second als speelbal van de grammaticatheorie. *Nederlandse Taalkunde* 13, 189-216.

Het voorzetselvoorwerp en de hiërarchie der objecten

WILLY VANDEWEGHE*

Abstract

It is a widely accepted view that Dutch (verbal) predicates can take a maximum of one prepositional object complement, the so-called ‘voorzetselvoorwerp’. If there is a second prepositional phrase in the sentence, it is relegated to the realm of adjuncts. This article argues for an analysis accommodating the possibility of two prepositional object complements with one predicate, just as in the case of nominal objects. These prepositional objects have, just like the nominal ones, to be distinguished internally on relational and hierarchical grounds.

• I Inleiding

In een recente discussie die in dit tijdschrift werd gevoerd over de status van het voorzetselobject (Broekhuis 2004, 2007; Schermer-Vermeer 2006, 2007), bleek één horde niet te nemen: de gedachte dat een zin meer dan één voorzetselvoorwerp zou kunnen bevatten.¹ Dat wekt in zoverre bevreemding, dat niemand vragen stelt bij de mogelijkheid van meer dan één nominaal object per zin. Zodra echter het object vergezeld gaat van een voorzetsel, raakt het kompas ontregeld. Dat heeft dan vaak te maken met de gehanteerde definitie van ‘object’, en in tweede instantie houdt het verband met onduidelijkheid over de categorie van het voorzetselobject. Terwijl de naamgeving lijkt te suggereren dat het om een vormelijke categorie gaat (een voorwerp of object ingeleid door een voorzetsel), blijkt in de praktijk van de grammaticale beschrijving dat men de term reserveert voor een wel heel bijzondere categorie van objecten, die zich in semantisch-relatieve opzicht onderscheidt van zowel bijwoordelijke bepalingen als van andere objecten die een voorzetsel vereisen om in het zinsverband opgenomen te worden, zoals het ‘omschreven’ indirect object met *aan*. Basiskenmerken zijn dat het voorzetsel in kwestie (i) vast bij het predicaat hoort (d.i. niet vervangbaar, niet uitbreidbaar, niet weglaatbaar) en samen met het predicaat wordt geïnterpreteerd (eventueel met een beperkt mini-paradigma als bij *denken aan/om/over*;

* De auteur is als vrijwillig medewerker verbonden aan het departement Vertaalkunde van de Hogeschool Gent, en is lid van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde (Gent). Ik dank de anonieme referees van *Nederlandse Taalkunde* voor hun opmerkingen die bijgedragen hebben tot belangrijke verbeteringen in de tekst.

1 Als in de tekst ook *voorzetselvoorwerp* als term gebruikt wordt (in aansluiting op het termgebruik van Broekhuis en Schermer-Vermeer), geldt die als volstrekt synoniem van *voorzetselobject*, dat afgekort wordt tot ‘VzO’.

geloven in/aan), (ii) niet-contrasteerbaar en (dus) onbeklemtoonbaar is, en (iii) een zekere mate van willekeur en ondoorzichtigheid in de semantiek vertoont (waarom bv. *geloven in*, maar *vertrouwen op*?). Voor de meeste auteurs is een noodzakelijke voorwaarde dat (iv) het constructiepatroon zich leent tot combinatie met een bijzin. Die wordt in de regel aangekondigd door een voornaamwoordelijk bijwoord (*Ik ben ervan overtuigd dat hij het kan*, *Ik heb er een hekel aan te moeten wachten*), maar kan bij welbepaalde predicaten ook wegvallen (*Ik ben overtuigd dat hij het kan*). Het criterium wordt al vermeld bij Den Hertog (1903), en Paardekooper (1986: 176-9, 637, 908 noot 224) hanteert het voor zijn lijsten van voorzetselvoorwerpen, reden om van het ‘P-criterium’ te spreken (Vandeweghe & Devos 2003). De ANS heeft voor de eigen – niet-exhaustieve – lijst een duidelijk breder net gespannen (Haeseryn *et al.* 1997: 1170-1175): daar vind je bv. wel *trouwen met*, wat niet voorkomt bij Paardekooper.¹

In deze bijdrage concentreren we ons op de vraag naar de mogelijkheid dat één enkele zin twee voorzetselobjecten bevat. Om die vraag te kaderen, gaan we na welke zinsdelen in het middenveld van de zin in aanmerking komen voor ‘object’-status. Om de vergelijkbaarheid tussen de mogelijke ‘object’-constituenten maximaal te houden, richten we het onderzoek op zinnen met twee objecten, nominale en/of prepositionele.² Dat betekent concreet dat we uitgaan van drie – of vier, als men de verschillende volgordes in rekening brengt – basiscombinaties:³

- (i) NP + NP
- (ii) NP + PP / PP + NP
- (iii) PP + PP

Van deze combinaties is (i) het minst controversieel, omdat de combinatie van twee nominale objecten bij een transitief werkwoord zonder probleem als een combinatie van IO + DO herkend wordt.⁴ Onze aandacht zal zich dus meer in het bijzonder richten op de combinaties (ii) en (iii), die relevant zijn voor de VzO-problematiek omdat ze minstens één PP bevatten.

● 2 Twee voorzetselobjecten in één zin?

Vandeweghe & Devos (2003) proberen aannemelijk te maken dat er wel degelijk zinnen te

- 1 Merken we nog op dat de criteria niet altijd dezelfde kant op wijzen. Zo beantwoorden *pleiten voor / tegen*, of *zijn voor/tegen*, aan het P-criterium (*Hij pleitte ervoor voorbehoudsmiddelen gratis ter beschikking te stellen*), maar zijn de voorzetsels wel transparant, onderling contrasteerbaar en (dus) beklemtoonbaar (*Hij pleitte niet voor, maar tegen voorbehoudsmiddelen*).
- 2 Vermoedelijk ook het maximale aantal, overeenkomstig de stelling van Broekhuis (2004: 100) dat een werkwoord “ten hoogste twee interne argumenten” heeft. Ook voor mogelijke tegenvoorbeelden als *A ruilt B voor C met D*, *A koopt B van C voor D*, *A verkoopt B voor C aan D*, besluit Klooster (2001: 125) na discussie dat er “maximum maar drie participanten per enkelvoudige zin mogelijk zijn”.
- 3 Ik gebruik de – ook in Nederlandse publicaties gangbaar geworden – Engelse afkortingen PP en NP (‘prepositional phrase’ en ‘nominal phrase’) zonder hierbij een positie te willen innemen in de discussie of een NP een maximale projectie is of veeleer een onderdeel van een ‘determiner phrase’ DP.
- 4 In zeldzame gevallen gaat het om een combinatie van IO + Oorzakelijk Object (*Ik ben hem nog 50 euro schuldig*).

construeren vallen met meer dan één voorzetselgroep die als 'object' te kwalificeren is, en waarvan het voorzetsel door het (werkwoordelijk) predicaat geselecteerd wordt. Een goed voorbeeld is *het eens zijn*, dat twee voorzetsels kan selecteren, nl. *over* en *met*:

- (1) Ik ben het met de verkoper eens over de prijs.

De *over*-PP reageert positief op de aankondigbaarheidstest:

- (2) Ik ben het **er** met de verkoper **over** eens *dat die prijs betaald moet worden*.

Semantisch kan men stellen dat het *over*-object de 'inhoud' noemt van wat door het predicaat wordt aangegeven, zoals in *spreken over*, *informereren over*, *uitweiden over*, enz.

De *met*-PP noemt een tegenspeler van het subject, in cognitief opzicht de rol vervullend van een co-agens (Broekhuis 2004: 127): een participant dus, in de meest letterlijke zin "verwant met het meewerkend voorwerp" (Vandeweghe 2000: 100). De rolverwantschap met het subject manifesteert zich in de parafrasemogelijkheid met een nevengeschikt meervoudig subject:

- (3) De verkoper en ik zijn het (met elkaar) eens over de prijs.

De *met*-objecten van het type als in (1) zijn semantisch te karakteriseren als aanduiders van een 'partner' in de door het predicaat beschreven activiteit, net als bij *trouwen met*, *spreken met/tegen*, *vechten met/tegen*, *worstelen met*, enz. De 'partner'-relatie heeft te maken met de inherente wederzijdsheid in de betekenis van dergelijke predicaten, zoals ook aangestipt door Schermer-Vermeer (2006) die over de *met*-PP in *Marie is gisteren met Peter getrouwd* zegt:

De *met*-PP ... is "inherent", omdat *trouwen* een noodzakelijk "reciprook" werkwoord is; er is meer dan één entiteit in de activiteit verwickeld, die alleen kan plaatsvinden als de (beide) entiteiten er op dezelfde wijze aan deelnemen" (2006: 158).

Bij predicaten als *het eens zijn*, *trouwen*, *in het huwelijk treden*, *vrijen*, *vechten* enz. wordt het voorzetsel *met* door het predicaat geselecteerd, wat de *met*-PP een andere grammaticale status geeft dan de comitatieve *met*-PP in de bijwoordelijke bepaling van een zin als

- (4) Jan wandelde *met Peter* naar het park.

Alleen al de uitbreidbaarheid en vervangbaarheid van het autonome voorzetsel bij de bijwoordelijke bepaling illustreert het verschil in status met de *met*-PP bij *het eens zijn* (5a en b tegenover 6a en b), en natuurlijk ook de reactie op de klassieke 'en wel'-proef: daarop

testen bijwoordelijke bepalingen positief (5c tegenover 6c).⁵

- (5) a Jan wandelde *samen met* Peter naar het park ≈ (4)
 b Jan wandelde *zonder* Peter naar het park ↔ (4)
 c Jan wandelde naar het park, en wel met Peter.
- (6) a Ik ben het *samen met* de verkoper eens over de prijs ≠ (1)
 b ??Ik ben het *zonder* de verkoper eens over de prijs
 c ??Ik ben het eens over de prijs, en wel met de verkoper.

De verschillende VzO-types (partnerobject, inhoudsobject) komen voor bij één-object-predicaten, maar er is niet direct een principiële reden aan te wijzen waarom ze niet gecombineerd zouden voorkomen bij predicaten die dat lexicaal mogelijk maken. Deze omstandigheid en de ‘co-agens’-semantiek van de *met*-PP brengen Broekhuis (2004: 126v) zelfs in de verleiding de mogelijkheid van twee voorzetselvoorwerpen per zin te overwegen bij een combinatie als *met iemand over iets praten*, maar uiteindelijk sluit hij zich toch aan bij het verdict van de ANS: “In een enkelvoudige zin komt altijd maar één voorzetselobject voor” (Haeseryn et al. 1997: 1170).⁶ Voor zijn argumentatie gaat hij uit van eigenschappen van het patroon (ii), bestaande uit PP en NP, die hij vervolgens extrapoleert naar het patroon (iii) met twee PP’s. Beide patronen komen achtereenvolgens aan de orde in de paragrafen 3 en 4, waarin we de belangrijke observaties van Broekhuis kritisch kaderen in een visie op dubbel-objectconstructies.

● 3 Patronen met PP en NP

3.1 Generalisatie van Broekhuis

In het patroontype (ii) – combinatie van NP en PP – kan de PP een voorzetselvoorwerp zijn, zoals de ANS (Haeseryn et al. 1997: 1170) laat zien met het voorbeeld:

- (7) Hij scheidde het licht van de duisternis.

Niet elke PP in patroontype (ii) is echter een VzO, en Broekhuis (2004: 127-128) demonstreert dat aan de hand van deze voorbeeldzin:

- (8) dat Jan <met Peter> zijn werk <met Peter> besprak (90a, p. 128)⁷

- 5 Broekhuis (2004: 128) onderkent onvoldoende het belang van het aspect ‘selectie’ van de PP (door het predicaat), zoals ook blijkt wanneer hij de *met*-PP in a en b met elkaar gelijkschakelt als bijwoordelijke bepaling:
 a dat Jan *met Peter* zijn werk besprak
 b dat Jan *met Peter* het huis tegen inbraak beveiligde
 Een vergelijkbare verwarring – m.b.t. de *met*-PP in zinnen met de werkwoorden *trouwen* resp. *wandelen* – is afdoende bekritiseerd in Schermer-Vermeer (2006: 158).
- 6 Beeken (1993: 240-241) bekritiseert de eerste editie van de ANS voor een bewering met dezelfde strekking. Net als de ANS en Broekhuis sluiten ook Neeleman & Weerman (1999: 129) uit dat een predicaat twee prepositionele complementen neemt.
- 7 Ik neem de presentatiewijze met haken over van Broekhuis, omdat ze zich leent tot een synthetische weergave van de volgorde-mogelijkheden. In (12) zijn de haken toegevoegd aan de voorbeeldzin van Broekhuis.

De *met*-PP in (8) kán volgens Broekhuis geen VzO zijn, want hij kan binnen het middenveld op verschillende plaatsen staan t.o.v. het DO (*scrambling*), hetgeen ingaat tegen de generalisatie:

- (9) Voorzetselvoorwerpen moeten normaal gesproken volgen op het lijdend voorwerp; bijwoordelijke bepalingen kunnen er ook aan voorafgaan (Broekhuis 2004: 112).

Hij onderbouwt (het eerste lid van) de generalisatie met voorbeelden (10) en (11), die wel een VzO bevatten:

- (10) De rechter heeft <*tot vijf jaar gevangenisstraf> Jan / iemand <tot vijf jaar gevangenisstraf> veroordeeld (38a, p. 112)
- (11) dat Jan <*tegen inbraak> het huis <tegen inbraak> beveiligde (87, p. 127)

Het zwakke punt in de generalisatie van Broekhuis is de aanname dat PP's die geen VzO zijn, enkel bijwoordelijke bepaling kunnen zijn, alsof het ondenkbaar zou zijn dat er naast het traditionele voorzetselvoorwerp nog een ander type prepositioneel object bestaat. Om te beginnen staat het feit dat het voorzetsel (*met*) door het werkwoord (*praten*) geselecteerd wordt, haaks op een analyse als bijwoordelijke bepaling (zie in dat verband de voorbeelden 3-6 in paragraaf 2). Bovendien gaat het om een participant die 'niet weg te denken valt' uit het (communicatie)scenario dat door dit type werkwoord beschreven wordt.⁸ Voortgaand op die observaties lijkt het zinnvoller om van een 'object' te spreken, op grond van zijn vorm een 'prepositioneel object' bovendien, zij het een dat niet beantwoordt aan het P-criterium.

Is we de deelbewering over de bijwoordelijke bepaling wegdenken, blijft de generalisatie van Broekhuis overeind als een belangrijke syntactische wetmatigheid, namelijk dat in de combinatie met een nominaal object het voorzetselvoorwerp 'opgesloten' wordt tussen de N-object en de V-pool⁹: van plaatsingsvrijheid is geen sprake. Schematisch voorgesteld:

- (12) Indien PP voorzetselobject: NP PP V / *PP NP V

Deze zelfde observatie is terug te vinden in Paardekooper (1986: 906, noot 171), die ze illustreert met zin (13), en werd ook reeds gemaakt door De Schutter (1976: 209): "Is het tweede objekt een nominale groep, dan gaat het normaal ... aan het eerste (zowel aan de nominale als de voorzetselgroep) vooraf": voorbeelden (14) en (15).

⁸ Semantisch criterium gebruikt door Klooster (2001: 124) in zijn definitie van participanten.

⁹ De V-pool is de werkwoordelijke pool die conform het SOV-beginsel (Koster 1975) in een Nederlandse zin aan het einde staat: expliciet bij samengestelde werkwoordgroep of in een bijzin, als nulelement in de hoofdzin met slechts één werkwoordvorm. Voor de volgordeverschijnselen i.v.m. niet-pronominale objecten en complementen levert de hypothese van 'Verb-final' de meest elegante beregeling op.

- (13) Ik herinner <*aan onze afspraak > m'n zwager <aan onze afspraak >
- (14) Ik heb <*van de gebeurtenissen> die man <van de gebeurtenissen> op de hoogte gebracht.
- (15) Ik heb <*mijn fiets> je vriend <mijn fiets> meegegeven.

Een belangrijke pluspunt bij De Schutter is de veralgemening van de volgordewetmatigheid tot type (i) patronen met [NP NP], als in (15).

De door De Schutter, Paardekooper en Broekhuis opgemerkte wetmatigheden gelden onverkort wanneer beide objecten een vergelijkbare status hebben inzake definitieid. Variaties in de topic-focusverhouding echter kunnen de volgorde vrijer maken:

- (16) Je kunt <tegen dat soort inbraken> geen enkel huis <tegen dat soort inbraken> beveiligen.
- (17) Ik heb <aan die zaak> maar liever niemand <aan die zaak> willen herinneren.¹⁰

Verder (corpus)onderzoek zal moeten aangeven wat de exacte condities zijn voor de generalisatie in (9).

3.2 Interpretatie van de syntactische wetmatigheid

3.2.1 Semantisch: constituerend en geaffecteerd object

Het ligt voor de hand om voor de in 3.1 besproken wetmatigheid op zoek te gaan naar een semantische verklaring, die logischerwijs te maken heeft met het verschil in relationele band met het zinspredicaat. Voor de [NP NP]-combinatie wordt dat verschil vanouds aangegeven met de terminologische oppositie tussen 'direct' en 'indirect' object (DO en IO), die samenhangt met een verschil in inherentie: het eerste is een (mede-)constituerend element in de beschrijving van de kerngebeurtenis (je kunt niet geven zonder 'iets' te geven, of meedelen zonder 'iets' mee te delen), en pas in tweede instantie worden dergelijke datieve activiteiten betrokken op een participant die door de activiteit [ww + DO] geaffecteerd wordt: het IO. Met 'geaffecteerd' wordt bedoeld dat de participant invloed ondergaat van gebeurtenis, handeling of proces die met [ww + constituerend object] wordt beschreven, en erdoor verandert of anderszins geraakt wordt.¹¹

Ingeval de constructie er een is met twee PP's, vervult de PP die traditioneel 'voorzetselobject' genoemd wordt, en dus onder het P-criterium en de generalisatie van Broekhuis valt, de rol van constituerend element. Concreet voor de voorbeelden *veroor-*

10 Voorbeeld met "heel speciale nadruk" voor *niemand*, gesignaleerd in De Schutter (1976: 209).

11 Uiteraard is ook het DO op een bepaalde manier geaffecteerd door wat met het werkwoord beschreven wordt. Bij een datieve activiteit kan dat inhouden dat de erdoor genoemde entiteit van bezitter verandert. Van de twee objecten is het echter de door het DO genoemde referent die daar bovenop op beslissende wijze de actie mee constitueert.

delen (10) en *beveiligen* (11) komt dat constituerende hierop neer dat met het (PP-)object het inherente eindpunt of resultaat van de veroordeling genoemd wordt (10), resp. het uitgangspunt op grond waarvan überhaupt van beveiliging sprake is (11).¹² Die semantisch nauwe band met het werkwoord manifesteert zich in de positie van de PP, in onmiddellijke aansluiting op V (we gaan van rechts naar links). Het (nominale) object dat dan links van het prepositionele staat, is in de regel het DO van het transitieve werkwoord.¹³ Het is minder inherent dan het prepositionele object¹⁴, en noemt ook hier de persoon of de zaak die geaffecteerd wordt door het in het [werkwoord + constituerend object] genoemde, in (10) is dat *Jan* of *iemand*, in (11) is dat *het huis*. Als we ‘constituerend object’ afkorten tot CONST-OBJ en ‘geaffecteerd object’ tot AFF-O, dan kunnen we de verplichte volgorde bij [NP NP] en [NP PP] samenvatten met volgend schema:

(18) [AFF-O [CONST-O [V]]

3.2.2 Hiërarchisch: eerste en tweede object

Het verschil in semantische inherentie binnen de constructie, leidt tot de hypothese van een hiërarchie binnen de objecten, zoals die meer dan dertig jaar geleden al vooropgesteld werd door De Schutter (1974, 1976). Deze hiërarchie is in wezen semantisch-relatueel bepaald, maar wordt zoals gezegd ook in de syntactische vorm (volgorde) weerspiegeld wanneer er minstens één NP in het geding is. De Schutter had het over een ‘eerste’ en een ‘tweede’ object, waarbij het eerste meer inherent is t.o.v. het werkwoord dan het tweede. In een overzicht:

	Object 2	Object 1	V
Semantische types	AFF	CONST	V
Vormtypes			
(i)	NP-O2	NP-O1	V
(ii)	NP-O2	PP-O1	V

Tabel 1: eerste en tweede object

De gedachte aan een onderlinge hiërarchie “tussen twee consecutieve P-voorwerpen” wordt eveneens verdedigd in Beeken (1993: 241). Zij verwijst naar Larson (1988: 384, noot 49) die deze ‘dubbel-objectconstructie’ representeert in een hiërarchisch gestructureerd boomdiagram met de constituerende PP-O1 onder de knoop V'/V, en het tweede-graads object PP-O2 gedomineerd door VP/V.

12 Vanuit deze betekenisanalyse is de benaming ‘oorzakelijk object’ te begrijpen (Kollewijn 1899, Den Hertog 1903) die lange tijd voor het VzO is gebruikt. Vandaag is die term beperkt tot nominale objecten bij een nominaal gezegde als in *Ik ben zijn fratsen moe*, *Hij is mij de baas*.

13 Het kan uitzonderlijk ook om een IO gaan, zoals bv. in *Ik heb JE al meermaals over zijn escapades verteld*.

14 Als neutrale aanduiding hanteren we in wat volgt de afkorting ‘PP-object’ of ‘PP-O’, wat staat voor ‘prepositioneel object’, en opponeert met ‘NP-object’ of ‘NP-O’, wat staat voor ‘nominaal object’.

- **4 Patronen met twee PP's**

4.1 Vrijheid van volgorde

Zoals gezegd aan het einde van paragraaf 2, flirt Broekhuis (2004) even met de gedachte aan de mogelijkheid van twee voorzetselvoorwerpen per zin. Die gedachte verwerpt hij echter na een redenering waarbij het [PP PP]-patroon aan het [NP PP]-patroon gelinkt wordt. Hij gaat uit van het voorbeeld (19):

(19) dat Jan <met Els> over zijn werk <met Els> praatte.

Na geconstateerd te hebben dat de volgorde in het [PP PP]-patroon niet dwingend is, schakelt Broekhuis de *met*-PP in dit patroon gelijk met die van de [NP PP]-constructie van paragraaf 3:

(20) dat Jan <met Peter> zijn werk <met Peter> besprak.

Al is het niet a priori zeker dat de relatie van de *met*-PP tot het predicaat in beide zinnen dezelfde is, toch lijkt de gelijkschakeling op semantische gronden wel aannemelijk. Aangezien de volgordevrijheid¹⁵, gekoppeld aan de generalisatie in (9), Broekhuis tot het besluit bracht dat de *met*-PP in (20) een bijwoordelijke bepaling is, trekt hij deze analyse nu door tot de *met*-PP in (19).

Ook hier zijn er echter voldoende indicaties dat we veeleer met een object te maken hebben. Net als in het [NP PP]-patroon is het voorzetsel in de *met*-PP niet autonoom (niet uitbreidbaar, niet vervangbaar), maar worden PP en voorzetsel door het werkwoord geselecteerd. Een positieve indicatie dat het hier om een participant gaat, een partner die qua rol de tegenspeler is van het subject, is de parafrasemogelijkheid met een nevenschikt subject die gold voor *het eens zijn* in (3), en voor *praten* in (21):

- (21) a **Jan** praat met **Els**.
 b **Jan en Els** praten met elkaar.

Die conceptuele eigenschap deelt het werkwoord met predicaten als *spreken*, *een gesprek hebben*, *confereren*, *discussiëren*, enz. Er is geen volgorde-indicatie om de hiërarchie te bepalen, maar semantisch ligt het voor de hand bij een werkwoord als *praten* de PP *over zijn werk*, dat het voorwerp noemt van het in het werkwoord genoemde, als constituerend object te beschouwen, en de *met*-PP – de partner bij de communicatieve interactie – als tweede object. Dit wordt vormelijk ondersteund doordat het *over*-object als enige aankondigbaar is:

(22) dat Jan **er** <met Els> **over** praatte *zijn zaak te verkopen*.

¹⁵ Voor velen zal de volgorde met de meest inherente PP dichter bij V natuurlijker aanvoelen dan de andere. Zo vonden twee anonieme referees 'met Els over zijn werk' in (19) "normaler" klinken dan 'over zijn werk met Els'.

Hiërarchisch gaat het bij de *met*-PP niet om een eerste, maar om een tweede object. Op grond van wat over [NP PP]- en [PP PP]-patronen gezegd is, komen we tot een tweede generalisatie:

- (23) een PP als tweede object (PP-O2) is vrij qua plaatsing t.o.v. het eerste object, of dat nu de vorm aanneemt van een PP of een NP¹⁶

4.2 Kandidaten voor PP-O2 in [PP PP]-combinaties

De [PP PP]-objectcombinaties zijn niet zo talrijk: net als bij de nominale objecten is het eerste object direct (constituerend) betrokken bij de door het predicaat genoemde situatie¹⁷, en noemt het tweede object doorgaans een entiteit – meestal een persoon – die indirect betrokken is. Net als bij het ‘omschreven’ indirect object is het voorzetsel soms weglaatbaar, zij het met licht betekenisverschil.

4.2.1 Partnerobjecten

Twee prepositionele objecten zijn met elkaar verbindbaar als ze hiërarchisch tot een verschillend niveau behoren: [*PP-O1 + PP-O1] kan niet. Het tweede object noemt meestal een partner (Vandeweghe & Devos 2003):

- (24) Ik ben het [met je]_{PP-O2} eens [over de oplossing]_{PP-O1}.

Bij partnerobjecten is het voorzetsel semitransparant: *met* verraadt nog enigszins zijn comitatieve origine door aan te geven dat beide referenten in de activiteit betrokken zijn (cf. *Els en Peter flirten [met elkaar]*), maar heeft daar in zoverre afstand van genomen dat uitbreiding met *samen* een vreemd tot ongrammaticaal resultaat oplevert, en dat de opponeerbaarheid met *zonder* weggevallen is. Echt onderscheidend t.o.v. PP-O1 is deze eigenschap hier echter niet, aangezien ook *over* tot op zekere hoogte semantisch transparant is.¹⁸

4.2.2 Andere kandidaten

Een beperkt aantal andere predicaten zijn combineerbaar met twee PP-O's:

- (25) Hij bad [tot de Heer]_{PP-O2} [om genade]_{PP-O1}.

- (26) Ze was woedend [op haar man]_{PP-O2} [over die dwaasheid]_{PP-O1}.

¹⁶ Binnen die vrijheid wordt de uiteindelijke keuze dan vermoedelijk gestuurd door pragmatische principes die met topic-focusverdeling te maken hebben (cf. De Schutter 1974, 1976, 1993), Beeken (1993: 242).

¹⁷ Duinhoven (1989: 51) heeft het over een ‘direct voorzetselvoorwerp’.

¹⁸ Schermer-Vermeer (1990: 245) verklaart de symbiose van het voorzetsel *over* met predicaten als *macht hebben*, *zich ontfermen*, *vertellen*, enz. via een betekenselement ‘zich uitstrekken’.

4.2.3 Weglaatbaarheid van het voorzetsel

PP-O2's zijn, net als het 'omschreven' IO bij datieve predicaten, soms inwisselbaar met een nominaal NP-O2. Vergelijk het datieve (27)-(28) met (29)-(30):

(27) Ik gaf [*aan*] *de garderobejuffrouw* mijn paraplu.

(28) Ze zei [*tegen*] *hem* dat hij moest luisteren.

(29) Ik sprak [*met*] *Jan* over zijn intenties.

(30) Hij bad [*tot*] *de Heer* om genade.

● 5 Andere tweedegraads prepositionele objecten

De opsomming in paragraaf 4 geeft aan dat de groep van prepositionele tweedegraads objecten of PP-O2's in [PP PP]-combinaties niet erg uitgebreid is. De relevantie van de categorie beperkt zich echter niet tot deze combinaties alleen: een PP-O2 kan ook voorkomen als enige object bij een predicaat (*trouwen met, vechten met, grenzen aan, enz.*), en reageert dan negatief op de aankondigbaarheidstest. Voorts zijn er [PP NP]-combinaties waarbij de PP als tweedegraads prepositioneel object beschouwd kan worden. We bespreken vier voorbeelden, zonder daarbij exhaustiviteit te willen claimen.

5.1 Prepositioneel datief object

Het zogenaamde 'omschreven' IO bij datieve predicaten is wel vaker met het voorzetselvoorwerp in verband gebracht, o.a. door Schermer-Vermeer. Hoewel ze volgens haar net als voorwerpen "hun semantische rol van het werkwoord" ontvangen (1991: 224), karakteriseert ze beide niet als objecten maar als "*specifiek geïnterpreteerde voorzetselbepaling*" (1991: 223). Om te vermijden dat ze als bepalingen tot de adjuncten gerekend worden, lijkt het me zinvoller de PP's die participanten aanduiden, bij de 'objecten' te rekenen, zij het dan met een onderscheiding tussen objecten van de eerste en de tweede graad. Behoort het traditionele (aankondigbare) voorzetselvoorwerp tot de eerste soort, dan behoort het 'omschreven' IO tot de tweede (zie ook Coleman 2006: 616).¹⁹ Voorbeelden zijn (27) en (28) uit de vorige paragraaf.

5.2 Prepositioneel privaatief object

Behalve bij datieve predicaten treft men de *aan*-PP eveneens aan als PP-O2 bij privaatieve predicaten, al zijn er begrijpelijkerwijs ook die een *van*-PP met het voorzetsel van verwijdering verkiezen. De Schutter & Van Hauwermeiren (1983) hebben het bij de *van*-PP bij

¹⁹ Op grond van zijn onderzoek naar de datiefalternantie besluit Coleman dat de dubbelobjectconstructie (*Ik gaf de voorzitter mijn verslag*) de relatie [IO-DO] profileert (Coleman 2006: 618), terwijl in de prepositionele constructie (*Ik gaf mijn verslag aan de voorzitter*) het prepositionele tweede object buiten de geprofileerde as [SU-DO] valt (Coleman 2006: 616).

krijgen, lenen e.d. over een 'bronobject'; Klooster (2001) heeft het nog over 'bronbepaling', maar komt op grond van enkele tests tot de conclusie dat dergelijke "bronbepalingen misschien beter als voorwerpen te beschouwen zijn" (2001: 163).

(32) Ze hebben <aan Willem> het allerkostbaarste <aan Willem> ontfutseld.

(33) Ze hebben <van Sarah> de juwelen <van Sarah> afgenomen / geroofd.

5.3 Prepositioneel object van oorsprong

Verwant met het privatieve object is de *uit*-PP bij *maken, vervaardigen*:

(34) De alchemisten wilden <uit lood> goud <uit lood> vervaardigen.

Net dit soort relaties illustreert op treffende wijze hoe de constructie met PP-O2 kan alterneren met een PP-O1 constructie:

(34) De alchemisten wilden <*in goud> lood <in goud> veranderen.

In beide voorstellingswijzen noemt het eerstegraads object, het nominale DO in (33) en het prepositionele object in (34) het effect of resultaat van de actie. In dit laatste voorbeeld is sprake van een predicatieve interpretatie van de PP, de verklaring waarom dit predicaat zich niet leent tot de aankondigingsconstructie.²⁰

5.4 PP's bij identificatierelaties

Voorbeeld (34) laat zien hoe PP's een rol kunnen spelen binnen een identificerende context. De PP is vaak een eerste object (patroon <*PP> NP <PP> als in *verkiezen tot, veranderen in, omzetten in, vervangen door*) maar kan ook een tweede object zijn, als in (35) - (37): patroon <PP> NP <PP>.

(35) dat ik <in hem> geen leider <in hem> zie.²¹

(36) Ik heb <aan hem> altijd een steun en toeverlaat <aan hem> gehad.

(37) Ik kan <in dat wrak> mijn vennoot <in dat wrak> niet meer herkennen.

● 6 Slotbeschouwingen

6.1 Twee voorzetselobjecten in één zin? Het antwoord

De vraag gesteld in paragraaf 2, namelijk 'Twee voorzetselvoorwerpen in één zin?', kan op twee manieren beantwoord worden: ja en neen. Neen, als men uitgaat van een strikte

²⁰ Voor PP's met een predicatief karakter: zie Hoekstra (1992).

²¹ Alternatieve voorstelling van het scenario: *dat ik <*niet als leider> hem <niet als leider> zie.*

definitie van VzO die zich beperkt tot PP-O1, herkenbaar aan aankondigbaarheid (het P-criterium) en volgorde restrictie overeenkomstig de generalisatie van Broekhuis. Ja, als ‘voorzetselobject’ wordt opgevat als een vormaanduiding voor prepositionele objecten met door het predicaat geselecteerd voorzetsel, waarbinnen een hiërarchische diversificatie bestaat (PP-O1 en PP-O2), semantisch te duiden in tegenstellingen van het type inhoudsobject / partnerobject. Wat voorafging mag beschouwd worden als een pleidooi voor die tweede opvatting.²²

6.2 Onderscheidende kenmerken van PP-O1 en PP-O2

De prepositionele objecten (PP-O's) vertonen, afhankelijk van de hiërarchisch-semantische relatie tot het zinspredicaat, in grote lijnen de volgende kenmerken:

	PP-O1	PP-O2
Hiërarchisch	eerste	tweede
Relationeel-semantisch	constituerend / inherent (band met predicaat)	co-agens / partner / enz. (band met subject)
Referentieel-semantisch	prototypisch [-human]	prototypisch [+human]
Syntactisch 1	vaak aankondigbaar	nooit aankondigbaar
Syntactisch 2	niet vatbaar voor scrambling	vatbaar voor scrambling

Tabel 2 – PP-O1 en PP-O2

6.3 Terminologische slotbeschouwing

De conclusie is dat de term *voorzetselvoorwerp* of *-object*, of *prepositioneel object*, geïnterpreteerd als benaming voor een inhoudelijke categorie, het inzicht in de eigenschappen van het zinsdeel kan verhinderen. Die blijken immers semantisch en syntactisch gestuurd, terwijl de term een louter vormelijk criterium (aan- of afwezigheid van een voorzetsel) suggereert om de categorie der objecten onder te verdelen. Mits consequent als vormelijke onderscheiding gehanteerd, kan de term de helderheid echter wél ten goede komen omdat hij een onderscheid tussen ‘prepositioneel’ en ‘nominaal object’ mogelijk maakt. Deze objecten kunnen met elkaar gecombineerd in een zin voorkomen, als directe (eerstegraads) en indirecte (tweedegraads) objecten die behalve een nominale ook een prepositionele variant laten zien: vgl. <iemand>_{Indirect NP-O} <een bericht>_{Direct NP-O} sturen vs. <met iemand>_{Indirect PP-O} <over koetjes en kalfjes>_{Direct PP-O} praten. Anders gezegd: twee prepositionele of voorzetselobjecten kunnen perfect samen in één zin voorkomen, met dien verstande dat enkel hiërarchisch onderscheiden objecten combinaties aangaan: PP-O2 + PP-O1.

²² Geheel onafhankelijk komen Coleman & Delorge (2010) tot een gelijkaardige conclusie. Zij onderzoeken de consequenties van een semantische en hiërarchische diversificatie binnen de prepositionele objecten vanuit een constructiegrammaticaal perspectief.

● **Bibliografie**

- Beeken, J. (1993).** *Spiegelstructuur en variabiliteit*. (Studies op het gebied van de Nederlandse taalkunde 1, B.I.C.N.). Leuven: Peeters.
- Broekhuis, H. (2004).** Het voorzetselvoorwerp. *Nederlandse Taalkunde* 9, 97-131.
- Broekhuis, H. (2007).** Worstelen met het voorzetselvoorwerp: opmerkingen bij Ina Schermer-Vermeers artikel. *Nederlandse Taalkunde* 12/4, 351-358.
- Colleman, T. (2006).** *De Nederlandse datiefalternantie. Een constructioneel en corpusgebaseerd onderzoek*. Ongepubl. proefschrift Universiteit Gent (2 delen).
- Colleman, T. & M. Delorge (2010).** Inhoudsobjecten, partnerobjecten en de *dubbel-voorzetselobject-constructie*. In: J. De Caluwe & J. Van Keymeulen (red.), *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent*. Gent: Academia Press, 111-126.
- Duinhoven, A.M. (1989).** Het voorzetselvoorwerp. Een zinspatroon in wording. *De nieuwe taalgids* 82, 40-55.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen / Deurne: Martinus Nijhoff / Wolters Plantyn. (ANS2)
- Hertog, C.H. Den (1903 /1973)** *Nederlandse Spraakkunst. Eerste stuk: De leer van de enkelvoudige zin*. Derde druk, ingeleid en bewerkt door H. Hulshof. Amsterdam: W. Versluys.
- Hoekstra, T. (1992).** Voorzetsels en Verbindingen. In: H. Bennis & J.W. de Vries (red.), *De Binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Paardekooper*. Dordrecht: ICG Publications, 133-143.
- Kollewijn, R.A. (1899).** Voorwerpen. *Taal en Letteren* 9, 465-480.
- Koster, J. (1975).** Dutch as an SOV language. *Linguistic Analysis* 1, 111-36.
- Klooster, W. (2001).** *Grammatica van het hedendaags Nederlands*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Larson, R. (1988).** On the Double Object Construction. *Linguistic Inquiry* 19, 335-391.
- Neeleman, A. & F. Weerman (1999).** *Flexible syntax. A theory of case and arguments*. Dordrecht, Kluwer.
- Paardekooper, P.C. z.j. [1986].** *Beknopte ABN-Syntaxis*. Eindhoven, eigen beheer.
- Schermer-Vermeer, I. (1988).** De grammaticale status van het zogenaamde "voorzetselvoorwerp". *Glott* 11, 11-26.
- Schermer-Vermeer, I. (1990).** Het voorzetselvoorwerp en het begrip "vorm". *Nieuwe Taalgids* 83, 238-47.
- Schermer-Vermeer, I. (1991).** *Substantiële versus formele taalbeschrijving. Het indirect object in het Nederlands*. Diss. Amsterdam.
- Schermer-Vermeer, I. (2006).** Worstelen met het voorzetselvoorwerp. *Nederlandse Taalkunde* 11, 146-167.
- Schermer-Vermeer, I. (2007).** Worstelen rond het voorzetselvoorwerp: een reactie op de opmerkingen van Hans Broekhuis. *Nederlandse Taalkunde* 11, 358-365.
- Schutter, G. De (1974).** *De Nederlandse zin. Poging tot beschrijving van zijn structuur*. Brugge: De Tempel.
- Schutter, G. De (1976).** De bouw van de Nederlandse zin. Beschrijving en voorstel tot beregeling. *Verslagen en mededelingen KANTL* 86, 165-282.

- Schutter, G. De (1993).** Towards a cognitive analysis of the NP-PP variation in the indirect object in Dutch. *Leuvense Bijdragen* 82, 485-499.
- Schutter, G. De & P. Van Hauwermeiren (1983).** *De structuur van het Nederlands*. Malle: De Sikkel.
- Vandeweghe, W., m.m.v. M. Devos & A. De Meersman (2000).** *Grammatica van de Nederlandse zin*. Leuven / Apeldoorn: Garant.
- Vandeweghe, W. & M. Devos (2003).** Relationele subtypes bij voorzetselobjecten. *Leuvense Bijdragen* 92, 103-114.

Digitaal verschenen

De rubrieken **Boekbesprekingen**, **Signalementen**, **Uit de tijdschriften** en **Ontvangen boeken** zijn te lezen op www.letterentijdschriften.nl.

Bij aflevering 16-1 (2011) verscheen de volgende boekbespreking digitaal:

Elma Blom

1. Bespreking van Maria Mos, *Complex Lexical Items*. Utrecht: LOT, 2010 (Dissertation series 246). 252 blz. ISBN 978 94 6093 026 3. EUR 24,3

Signalementen

Vershillende lexicons

In 2010 verschenen bij uitgeverij Van Dale diverse woordenboeken. In de reeks van de tweetalige miniwoordenboeken waren dat onder meer: *Afrikaans-Nederlands Nederlands-Afrikaans*, *Arabisch-Nederlands Nederlands-Arabisch*, *Chinees-Nederlands Nederlands-Chinees*, *Grieks-Nederlands Nederlands-Grieks*. In de reeks van de 'moderne' woordenboeken verschenen *Modern nieuwwoordenboek* (door Ton den Boon), *Modern uitdrukkingenwoordenboek* en *Modern verdwijnwoordenboek* (door Ton den Boon). In de *Van Dale thesaurus* zijn 120.000 synoniemen en betekenisverwante woorden opgenomen, inclusief antoniemen, hyponiemen en hyperoniemen. Ook zijn we rijker geworden met twee prachtige tweetalige beeldwoordenboeken: *Nederlands/Arabisch*, *Nederlands/Turks*, beide gemaakt door Jean-Claude Corbeil en Ariane Archambault, met 3500 afbeeldingen en 20.000 begrippen. Mooi zijn ook de twee nieuwe woordenboeken in de reeksen voor kinderen: het *Junior dokterswoordenboek*, geschreven door Jannes van Everdingen en Arnoud van den Eerenbeemt, met tekeningen van Roger Klaassen, en *Mon premier Van Dale français*, geschreven door Maarten Stroes, met tekeningen van Paula Gerritsen. Ten slotte zijn er nog de twee elektronische woordenboeken *Elektronisch groot woordenboek Engels* en *Elektronisch groot woordenboek van de Nederlandse taal*. (JNT)

Taalkundige studies

De volgende vijf boeken verschenen allemaal in 2010 als LOT-dissertaties. *Linguistic landscapes in the Netherlands* van Loulou Edelman is een

onderzoek naar het taallandschap in Nederland, waarvoor de studie werd uitgevoerd in Amsterdam en de provincie Friesland. Bij het onderzoek werd het taalgebruik op ruim 3000 borden bekeken. De belangrijkste conclusie is dat het Nederlands en het Engels overheersen en dat de minderheidstalen maar beperkt aanwezig zijn in het taallandschap.

Het onderzoek van Kate Huddleston, *Negative indefinites in Afrikaans*, gaat over de syntactische en semantische status van negatieve indefinieten in het Afrikaans. Met negatieve indefinieten worden zowel ontkennende onbepaalde voornaamwoorden (Nederlands: *niemand* en *niets*) bedoeld als ontkennende onbepaalde voornaamwoorden in 'negative concord'. Getoond wordt dat het Afrikaans een negative concord-taal is, omdat alle ontkennende structuren in die taal twee ontkennende woorden nodig hebben: twee ontkennende elementen (*nie...nie*) of een negatief indefiniet (waartoe blijkbaar ook *nooit* wordt gerekend): *nooit...nie*.

In *The role of the clause for turn-taking in Dutch conversations* brengt Mike Huiskes verslag uit van zijn onderzoek naar de manier waarop linguïstische structuren worden gebruikt door gespreksdeelnemers om gesprekken te organiseren, waarbij vooral de rol van de clause voor beurtwisseling in Nederlandse gesprekken centraal staat.

Grammatical features influencing information structure van Suzan van Ierland gaat over de invloed die grammaticale factoren hebben op de informatiestructuur in het Nederlands en Engels als eerste en tweede taal. De inzichten van het onderzoek zijn gebaseerd op de bevindingen van een drietal experimenten: navertellingen van een film en een plaatjesboek door Nederlandse

en Engelse moedertaalsprekers, conceptualisatie en verbalisatie van informatie die wordt gepresenteerd in korte videofragmenten, waarvoor dezelfde informanten werden gebruikt, en conceptualisatie en verbalisatie van informatie door tweedetaalsprekers van het Nederlands en het Engels.

Het onderzoek van Huib Kranendonk, *Quantificational constructions in the nominal domain. Facets of Dutch microvariation*, valt binnen de categorie van de micro-comparatieve syntaxis. Het project waarvan dit onderzoek deel uitmaakte, richt zich op de syntaxis van Nederlandse dialecten, in het bijzonder die van naamwoordgroepen. Op basis van mondelinge en schriftelijke interviews met moedertaalsprekers van 53 dialecten wordt in dit proefschrift een gedetailleerd beeld geschetst van de structuur van de naamwoordgroep.

Het doel van het proefschrift van Bert Le Bruyn, *Indefinite article and beyond*, is om een gedetailleerde definitie te geven van de notie 'indefiniet lidwoord'. Daarvoor werd uitgebreid onderzoek verricht naar de semantische en pragmatische aspecten van het Spaanse *unos*, het Franse *des* en het Nederlandse *een* in predikaatspositie. (JNT)

Kinderen met ESM

In het boekje *Ik ben niet perfect, nou èn!* van Riet Grauwels en Caroline Houmes, in 2010 uitgegeven door Van Tricht *uitgeverij* en Koninklijke Auris Groep, worden zes portretten geschetst van kinderen met ernstige spraak- en/of taalmoeilijkheden. Deze aandoening wordt doorgaans afgekort als ESM. Sommigen geven er de voorkeur aan om een andere invulling voor deze afkorting te geven, omdat deze meer recht zou doen aan de problematiek: Ernstige Stoornis in de Moedertaalverwerving. Belangrijke verschillen met taalachterstand zijn dat deze is in te lopen en ook een andere oorzaak heeft, zoals een gering of te laat taalaanbod. Taalontwikkelingsstoornissen als ESM, waarvan men nog steeds niet goed de oorzaak weet, gaan meestal

niet meer over. De kans op herstel is niet zo groot als kinderen op de leeftijd van vijftienhalf jaar nog steeds ernstige taalproblemen hebben. De zes portretten in dit boek worden gegeven door ouders van kinderen met ESM. Uit hun verhalen blijkt dat kinderen met ESM dikwijls ook met andere stoornissen te maken hebben, zoals autisme, motorische problemen of stotteren. Misschien wel de belangrijkste boodschap die deze ouders uitdragen is hoe belangrijk een evenwichtige aanpak is van de problemen samen met professionals uit zorg en onderwijs. (JNT)

Ontplooiing door communicatie

In *Ontplooiing door communicatie* van Marjoke Rietveld-van Wingerden en Corrie Tijsseling, verschenen bij uitgeverij Garant, wordt een uitgebreid beeld geschetst van de geschiedenis van het onderwijs aan doven en slechthorenden in Nederland, die voor een groot deel gelijk loopt met de ontwikkelingen op dit gebied in de omliggende landen. Dit boek is een belangrijke aanwinst voor het vakgebied omdat er niet eerder een studie verscheen waarin het dovenonderwijs in Nederland en de rol van de gebarentaal in zo'n breed perspectief wordt belicht. Het werk beschrijft in veertien hoofdstukken de opkomst van het klassikaal dovenonderwijs en de ontstaansgeschiedenis van de verschillende doveninstituten in Nederland. Ook is er een hoofdstuk waarin de emancipatie van de doven aan de orde komt. Deze kwam vooral op gang in de tweede helft van de vorige eeuw toen bij de doven het zelfbewustzijn groeide dat zij behoorden tot een groep die zich onderscheidde van anderen door een eigen taal en cultuur. Natuurlijk ontbreekt niet een paragraaf waarin het inclusief onderwijs ter sprake komt en de impact van het cochleair implantaat. In zijn inaugurele rede *Regulier basisonderwijs voor dove kinderen: een lonkend perspectief?* uit 2004 maakt de Nijmeegse hoogleraar orthopedagogiek Harry Knoors onderscheid tussen integratie en

inclusie. Bij integratie gaat het om dove kinderen die gedeeltelijk regulier onderwijs volgen, maar voor extra begeleiding uit de klas worden gehaald. Bij inclusie gaat men een stap verder doordat die begeleiding plaatsvindt in de klas met horende kinderen. Het cochleair implantaat, meestal afgekort tot CI, is een klein apparaatje dat via een operatie onder de huid achter het oor wordt aangebracht met elektroden naar het binnenoor, waar via het slakkenhuis de hoorzenuw wordt gestimuleerd, doordat de opgevangen geluiden worden omgezet in elektrische impulsen, waardoor spraakklanken zijn waar te nemen. Duidelijk komt in dit boek naar voren dat hiermee een nieuwe controverse met de dovensamenleving werd opgeroepen, die dit apparaat aanvankelijk in strijd zag met haar idealen van een gebarentaal en een dovencultuur. (JNT)

Dovenstudies

Onder redactie van Marc Marschark en Patricia Elizabeth Spencer verscheen in 2010 bij de Oxford University Press het tweede deel in de reeks *The Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*. De bundel bevat 31 hoofdstukken, die verdeeld zijn over zes thema's waarbinnen een up-to-date overzicht wordt gegeven van onderzoek op de gebieden die in de titel van het boek zijn aangegeven.

De bundel begint met een inleidende bijdrage (hoofdstuk 1) van de twee redacteuren over het grote belang van onderzoek dat een vertaling vindt naar de praktijk van het dovenonderwijs. Het eerste deel van het boek heeft als thema 'Educational Issues' en bevat de hoofdstukken 2-7, waarin onderwerpen op het gebied van taal en communicatie binnen het dovenonderwijs worden belicht voor het verleden, het heden en de toekomst. Hoofdstuk 5 staat op naam van de Nederlandse onderzoekers Harry Knoors en Daan Hermans en gaat over de manier om effectieve instructie te geven aan dove en slechthorende studenten.

Het tweede deel met als thema 'Literacy and Curriculum Issues' omvat de hoofdstukken 8-12. Het twaalfde hoofdstuk werd geschreven door Rick van Dijk, Catherine Nelson, Albert Postma en Jan van Dijk en gaat over de oorzaken van meervoudige beperkingen, het vaststellen daarvan en over de behandeling van dove kinderen met een combinatie van beperkingen.

Het derde deel heeft als thema 'Cultural, Social, and Psychological Issues' en bevat de hoofdstukken 13-17, waarin het belang aan de orde komt die ouders hebben in de opvoeding van en het onderwijs aan dove kinderen.

Deel 4 heeft als thema 'Language and Language Development' en omvat de hoofdstukken 18-22. Hierin wordt onder meer ingegaan op het ontstaan van twee typen gebarentalen (dorpsgebarentalen, die in kleine gemeenschappen ontstaan en gebarentalen die ontstaan als gebarentaalgebruikers met verschillende achtergronden samenkomen in steden en scholen) en hun relatie met de taalgemeenschap. Ook is er aandacht voor vroege verwerving van gebarentaal in relatie tot de zogenaamde kritische periode van taalverwerving.

Het vijfde deel heeft als thema 'Hearing and Speech Perception' en bevat de hoofdstukken 23-26. Deze bijdragen gaan over de noodzaak van een gedifferentieerde benadering van taal en van taalverwerving door kinderen.

Het zesde deel ten slotte omvat de hoofdstukken 27-31 en heeft als thema 'Cognitive Issues and Correlates of Deafness'. Deze bijdragen gaan in op de ontwikkelingen binnen de technologie (cochleair implantaat), de cognitieve en sociale wetenschap, en de taalwetenschap die van invloed zijn geweest op het beeld dat we hebben van doofheid en slechthorendheid. (JNT)

Bibliografie

Edelman, L. *Linguistic landscapes in the Netherlands. A study of multilingualism in Amsterdam and Friesland*. Utrecht: LOT, 2010.

- XII + 157 blz. ISBN 978 94 6093 042 3. EUR 26,55.
- Grauwels, R. & C. Houmes.** *Ik ben niet perfect, nou èn! Zes portretten van kinderen met ernstige spraak- en/of taalmoeilijkheden (ESM).* Deventer: Van Tricht uitgeverij/ Koninklijke Auris Groep, 2010. 56 blz. ISBN 978 90 77822 40 1. EUR 15,00.
- Huiskes, M.** *The role of the clause for turn-taking in Dutch conversations.* Utrecht: LOT, 2010. 217 blz. ISBN 978 94 6093 036 2. EUR 22,24.
- Huddleston, K.** *Negative indefinites in Afrikaans.* Utrecht: LOT, 2010. XVI + 331 blz. ISBN 978 94 6093 033 1. EUR 28,51.
- Ierland, S. van.** *Grammatical features influencing information structure.* Utrecht: LOT, 2010. XII + 270 blz. ISBN 978 94 6093 020 1. EUR 25,28.
- Kranendonk, H.** *Quantificational constructions in the nominal domain. Facets of Dutch microvariation.* Utrecht: LOT, 2010. XVI + 249 blz. ISBN 978 94 6093 039 3. EUR 24,49.
- Le Bruyn, B.** *Indefinite article and beyond.* Utrecht: LOT, 2010. VIII + 219 blz. ISBN 978 94 6093 022 5. EUR 22,71.
- Marschark, M. & P.E. Spencer.** *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education.* Vol 2. 2010. XVIII + 506 blz. ISBN 978 0 19 539003 2 (HB).
- Rietveld-van Wingerden, M. & C. Tijsseling.** *Ontplooiing door communicatie. Geschiedenis van het onderwijs aan doven en slechthorenden in Nederland.* Antwerpen/ Apeldoorn: Garant, 2010. 270 blz. ISBN 978 90 441 2608 2. EUR 34,90.
- Van Dale Beeldwoordenboek Nederlands/Arabisch.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. VI + 602 blz. ISBN 978 90 6648 843 4. EUR 22,95.
- Van Dale Beeldwoordenboek Nederlands/Turks.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. VI + 598 blz. ISBN 978 90 6648 842 7. EUR 22,95.
- Van Dale Elektronisch groot woordenboek Engels.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. ISBN 978 90 6648 384 2. EUR 198,00.
- Van Dale Elektronisch groot woordenboek van de Nederlandse taal.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. ISBN 978 90 6648 405 4. EUR 149,00.
- Van Dale Junior dokterswoordenboek.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 510 blz. ISBN 978 90 6648 087 2. EUR 29,95.
- Van Dale Miniwoordenboek Afrikaans-Nederlands Nederlands-Afrikaans.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 446 blz. ISBN 978 90 6648 433 7. EUR 11,95.
- Van Dale Miniwoordenboek Arabisch-Nederlands Nederlands-Arabisch.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 495 blz. ISBN 978 90 6648 395 8. EUR 11,95.
- Van Dale Miniwoordenboek Chinees-Nederlands Nederlands-Chinees.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 473 blz. ISBN 978 90 6648 390 3. EUR 11,95.
- Van Dale Miniwoordenboek Grieks-Nederlands Nederlands-Grieks.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 544 blz. ISBN 978 90 6648 389 7. EUR 11,95.
- Van Dale Modern nieuwewoordenboek.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 237 blz. ISBN 978 90 6648 874 8. EUR 29,95.
- Van Dale Modern uitdrukkingenwoordenboek.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 239 blz. ISBN 978 90 6648 887 8. EUR 29,95.
- Van Dale Modern verdwijnwoordenboek.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 224 blz. ISBN 978 90 6648 896 0. EUR 29,95.
- Van Dale Mon premier Van Dale français.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 143 blz. ISBN 978 90 6648 647 8. EUR 23,50.
- Van Dale thesaurus.** Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 934 blz. ISBN 978 90 6648 877 9. EUR 79,00.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Naamkunde*, *Neerlandia*, *Neerlandistiek*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Over Taal*, *Taal en Tongval*, *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar, Oerdijk 35, 7433 AG Schalkhaar, tel.: 0570-608080, e-mail: jnth@kpnplanet.nl

Naamkunde

37 (2007-2010)

In deze jaargang, die vier jaren bestrijkt, zijn zeven artikelen samengebracht over de volgende onderwerpen: het woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk (F. Debrabandere), aanduidingen voor afmetingen in straatnamen (B. Vannieuwenhuyze), oude huisnamen in Aarschot (P. Kempeneers), de identificatie van plaatsnamen in de 'Donatio Alfgeri' (L. Toorians), de mogelijkheid van naamkundig onderzoek aan de woordgeschiedenis (K.F. Gildemacher), namen en geografische ruimte in 'Alles over Tristan' van Tommy Wieringa (K. van Dalen-Oskam), en congruentie als grammaticale lakmoesproef in twee Bantoetalen (M. Van de Velde).

Verder vinden we in deze bundel vijf recensies over naamkundige boeken en kleinere bijdragen in de overige rubrieken.

Neerlandia

114 (2010), nr. 4

In deze aflevering vinden we de tekst van de laudatio die Joop van der Horst uitsprak ter gelegenheid van de uitreiking van de Visser-

Neerlandiaprijs aan het Genootschap Onze Taal tijdens de VRT Taaldag op 19 oktober 2010 in Brussel. Ter gelegenheid van het 30-jarig bestaan van de Nederlandse Taalunie had Marianne van Scherpenzeel een interview met de algemeen secretaris van de unie, Linde van den Bosch, over het beleid van de Taalunie. Er is een bijdrage van Jenny Bleijenberg over de uitreiking van de Visser-Neerlandiaprijs aan Jan Goossens op 8 oktober 2010. Ludo Permentier belicht in zijn artikel mythe en waarheid rond het Groot Dictee. De bijdrage van Gunther De Vogelaer en Albert Oosterhof gaat over het succes van *hun* en andere objectsvormen als onderwerp. Paul Van Hauwermeiren deed onderzoek naar de namen van onze provincies. Het artikel van Ludo Beheydt gaat over tussentaal en Verkavelingsvlaams. Marlies Philippa geeft aanvullingen op een artikel van Frans Debrabandere over de etymologie van allerlei woorden voor regenkleding, dat in het tweede nummer van deze jaargang van dit tijdschrift verscheen.

Verder zijn er kleinere bijdragen in de overige rubrieken.

Onze Taal

79 (2010), nr. 12

Het laatste nummer van deze jaargang wordt geopend door Marc van Oostendorp met een artikel over de website Meldpunt Taal, waarin de stand wordt gegeven na een half jaar. Frank Jansen vraagt zich in zijn bijdrage af hoe zwaar spelfouten nog wegen. In de rubriek Taal in het werk, aflevering 13 wordt de taal van de prostitutie belicht door Mariëtte Baarda. Martina Temmerman gaat in op de stijlfiguur 'Vol is vol' ('Gegeven is gegeven', enz.). De redactie van *Onze Taal* geeft een overzicht van het taalnieuws van 2010. Yolanda Bobeldijk brengt verslag uit van een bijzondere taaltentoonstelling in Londen.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

80 (2011), nr. 1

Het januarinumnummer begint met een interview dat Martine Tanghe had met H.K.H. Prinses Mathilde over meertaligheid in België. Berthold van Maris voerde een gesprek met taalwetenschapper Jelle Zuidema over 'evolutionaire taalkunde'. In de tweede aflevering van de rubriek Taal- en spraakstoornissen gaat Gaston Dorren in op stotteren en broddelen. Dezelfde auteurs opent de nieuwe rubriek Onze taal is de beste met een bijdrage over de weelde van onze verkleinwoorden. Arjen van Veelen constateert in zijn artikel dat er een grote verscheidenheid is in het taalgebruik van dreigbrieven. Marc van Oostendorp gaat in op de bibliografie die Lei Limpens schreef over de taalkundige Willy Dols, die in 1944 overleed in een Duits vernietigingskamp, vlak voordat hij zijn proefschrift kon voltooien. In haar rubriek Etymologica houdt Noline van der Sijs een pleidooi voor een Nederlandse historische thesaurus.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Over Taal

49 (2010), nr. 4

Dit vierde nummer begint met een interview dat Claudia Ruigendijk had met de hoogleraar Jan Renkema. Evy Ceuleers laat zien hoe maatschappelijke ruimtes vormgeven aan (taal)identiteiten. Bert Cappelle gaat in op de kl- als klank-symbolische medekleinkerklonter. Bruno Comer had een interview met Sara Brouckaert over teksten schrijven voor audiogidsen. Carolien Saey verdiepte zich in tussentaal en code-switching bij radiopresentatoren. Karl Hendrickx laat zien hoe juridisch taalgebruik tot verbijstering kan leiden..

Daarnaast zijn er bijdragen in de overige rubrieken.

Nr. 5

Het vijfde nummer wordt geopend door Evelien Van Renterghem, die een interview had met Ilona Plichart van Wablief, het Centrum voor Duidelijke Taal. De bijdrage van Michael Opgenhaffen gaat over taalvaardigheid als journalistieke competentie. Bert Capelle doet een poging om te laten zien dat ook de knklanksymbolische waarde heeft. De bijdrage van Karen De Loenen gaat over nieuwe woorden. Bruno Comer had een gesprek met Jet Marchau over jeugdliteratuur en de strijd tegen vervlaking. Stefanie Vanstaen deed onderzoek naar de taalgang in de Vlaamse provinciebesturen. De bijdrage van Hyo Jung De Smet gaat over Afasie.

Ontvangen boeken

Booij, G. *Construction morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2010. XII + 289 blz. ISBN 978 0 19 957192 5. GBP 27,99 (PB).

Grauwels, R. & C. Houmes. *Ik ben niet perfect, nou èn! Zes portretten van kinderen met ernstige spraak- en/of taalmoeilijkheden (ESM)*. Deventer: Van Tricht uitgeverij/ Koninklijke Aurisgroep, 2010. 56 blz. ISBN 978 90 77822 40 1. EUR 15,00

Marschark, M. & P.E. Spencer. *Oxford handbook of deaf studies, language, and education*. Vol 1. 2003. XVI + 505 blz. ISBN 978 0 19 518913 1. GBP 22,99 (PB).

Marschark, M. & P.E. Spencer. *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education*. Vol 2. 2010. XVIII + 506 blz. ISBN 978 0 19 539003 2 (HB).

Sijs, N. van der. *Nederlandse woorden wereldwijd*. Den Haag: Sdu, 2010. XVI + 747 blz. ISBN 9789012582148. EUR 64,90.

Van Dale Beeldwoordenboek Nederlands/Arabisch. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. VI + 602 blz. ISBN 978 90 6648 843 4. EUR 22,95.

Van Dale Beeldwoordenboek Nederlands/Turks. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. VI + 598 blz. ISBN 978 90 6648 842 7. EUR 22,95.

Van Dale Elektronisch groot woordenboek Engels. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. ISBN 978 90 6648 384 2. EUR 198,00.

Van Dale Elektronisch groot woordenboek van de Nederlandse taal. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. ISBN 978 90 6648 405 4. EUR 149,00.

Van Dale Junior dokterswoordenboek. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 510 blz. ISBN 978 90 6648 087 2. EUR 29,95.

Van Dale Miniwoordenboek Afrikaans-Nederlands Nederlands-Afrikaans. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 446 blz. ISBN 978 90 6648 433 7. EUR 11,95.

Van Dale Miniwoordenboek Arabisch-Nederlands Nederlands-Arabisch. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 495 blz. ISBN 978 90 6648 395 8. EUR 11,95.

Van Dale Miniwoordenboek Chinees-Nederlands Nederlands-Chinees. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 473 blz. ISBN 978 90 6648 390 3. EUR 11,95.

Van Dale Miniwoordenboek Grieks-Nederlands Nederlands-Grieks. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 544 blz. ISBN 978 90 6648 389 7. EUR 11,95.

Van Dale Modern nieuwewoordenboek. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 237 blz. ISBN 978 90 6648 874 8. EUR 29,95.

Van Dale Modern uitdrukkingenwoordenboek. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 239 blz. ISBN 978 90 6648 887 8. EUR 29,95.

Van Dale Modern verdwijnwoordenboek. Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 224 blz.

ISBN 978 90 6648 896 0. EUR 29,95.

Van Dale Mon premier Van Dale français.

Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2010. 143 blz.

ISBN 978 90 6648 647 8. EUR 23,50.

Van Dale thesaurus. Utrecht/Antwerpen: Van

Dale, 2010. 934 blz. ISBN 978 90 6648 877 9.

EUR 79,00.